

Kennisplatform
Leefbaar en Kansrijk Groningen

Inzicht in impact

De gevolgen van de
gaswinning voor de
bewoners van Groningen

Kennisoverzicht
juli 2019 – juli 2020

Kennisplatform
Leefbaar en Kansrijk Groningen

Inzicht in impact

De gevolgen van de
gaswinning voor de
bewoners van Groningen

Kennisoverzicht
juli 2019 – juli 2020

Inhoudsopgave

Voorwoord Door Sanne Hupkes, Wouter Adams, Nienke Busscher & Tom Postmes	4
Leeswijzer	7
Overzicht instanties en afkortingen	10
Overzicht tabellen en figuren	11
Samenvatting	12
Reflectie op inzichten en ontwikkelingen binnen het gaswinningsdossier	30
Inleiding	54
Overzicht ontwikkelingen aardbevings- en gaswinningsdossier Groningen	58

1	Bestuur, communicatie en beleid	86		
	1.1 Communicatie	91		
	1.2 Procedures en politieke besluitvorming	94		
	1.3 Rechtspraak en juridische kwesties	102		
	1.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek	110		
2	Woningmarkt en economische ontwikkelingen	112		
	2.1 Woningmarkt	116		
	2.2 Waardedaling	120		
	2.3 Economie en arbeidsmarkt	126		
	2.4 De effecten van de gaswinning op ondernemers	131		
	2.5 Samenvatting en toekomstig onderzoek	134		
3	Gezondheid en welzijn	186		
	3.1 Gezondheidsklachten	190		
	3.2 Kinderen	193		
	3.3 Welzijn, tevredenheid en kansenongelijkheid	195		
	3.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek	200		
4	Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen	202		
	4.1 Psychosociale impact van aardbevingen	208		
	4.2 Beleving van veiligheid en versterking	212		
	4.3 Schadeafhandeling	216		
	4.4 Vertrouwen en relatie met de overheid	221		
	4.5 Social cohesie, samenhang en ongelijkheid	223		
	4.6 Genoegdoening en erkenning	225		
	4.7 Samenvatting en toekomstig onderzoek	230		
5	Cultuur, identiteit en binding	232		
	5.1 Cultureel erfgoed en identiteit	236		
	5.2 Imago, trots en binding	238		
	5.3 Erfgoed	240		
	5.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek	243		
6	Leefomgeving en leefbaarheid	246		
	6.1 Leefbaarheid	251		
	6.2 Bevolkingskrimp en leefbaarheid	253		
	6.3 Bewonersinitiatieven	256		
	6.4 Energietransitie	260		
	6.5 Samenvatting en toekomstig onderzoek	266		
	Literatuurlijst	268		
	Overzicht en index nieuwe onderzoeken	275		
	Colofon	282		

Voorwoord

Wat is de stand van kennis over de maatschappelijke impact van de gaswinning in Groningen? Om die vraag te beantwoorden maakt het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen ieder jaar een overzicht van de recente literatuur. We inventariseren wat bekend is, maar ook of er kennislacunes zijn en of vervolgonderzoek nodig is.

Het creëren van een kennisoverzicht blijft onverminderd relevant. Onlangs werd bekend dat schade en versterking de staat nog 8,5 miljard euro kunnen kosten. Dat geeft aan hoe groot de omvang van deze maatschappelijke opgave is.

Tegelijk moeten in de aanpak van deze opgave veel analyses en visies verenigd worden. De gaswinningproblematiek is niet alleen technisch zeer complex, maar ook bestuurlijk, juridisch, economisch en sociaal-psychologisch. Er is bovendien gezondheidsschade. In Groningen is er vanuit *alle* disciplines en domeinen werk te verzetten. Dat stelt ongekend hoge eisen aan samenwerking.

Zonder eenheid van gedachte komt samenwerking niet goed van de grond. Wij merken dagelijks dat de Groningse opgave door haar omvang en complexiteit intimideert en afschrikt. De professionals en bewoners worden erdoor overweldigd en behoeven ondersteuning. Betere informatievoorziening en beter begrip zijn broodnodig.

Dit literatuuroverzicht presenteert de aanwezige kennis op een toegankelijke manier en verbindt kennis uit verschillende disciplines met elkaar. Zo ontstaat een compleet, geïntegreerd en afgewogen beeld van de stand van kennis dat we, waar mogelijk, voorzien van een duiding.

Kennis over dit onderwerp is nooit “af”, mede omdat de situatie in Groningen zich snel ontwikkelt. Er zijn lacunes. De impact voor kinderen is nog steeds schimmig. Onderzoek naar cultuur, identiteit en erfgoed is ondervertegenwoordigd, juist nu de versterking op stoom komt en de sloopkogel zijn werk doet. En vragen over genoegdoening en verzoening worden steeds belangrijker, nu het IMG op materieel en immaterieel gebied een eindafrekening moet gaan maken.

Op veel andere gebieden is volop kennis beschikbaar. Daardoor valt ons steeds meer op dat het moeilijk is om beschikbare kennis goed toe te passen. We moeten op zoek naar nieuwe manieren om dat te stimuleren. Denk aan co-creatie tussen overheden, bedrijven, bewoners en wetenschappers rond beleid en richting oplossingen. Het overbruggen van de kloof tussen technische en maatschappelijke kennis zou een kerndoelstelling moeten zijn. En het wordt steeds belangrijker om de lessen van Groningen te trekken, voor toekomstige mijnbouw en energiewinning. Het Kennisplatform zal zich hiervoor blijven inzetten.

De auteurs van deze literatuurstudie zijn door velen ondersteund en geholpen. Conceptversies van de hoofdstukken zijn besproken met experts. Wij zijn Prof. mr. dr. Herman Bröring en dr. Mark van Duijn bijzonder dankbaar voor hun hulp. Wij voerden veel achtergrondgesprekken met bewoners, medewerkers van kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties, belangenverenigingen, overheden en bedrijven. Ook zijn we dankbaar voor de input van onze partners. Hun opmerkingen, interpretaties en soms kritische vragen zijn van groot belang geweest om onderzoeksresultaten in verband te kunnen plaatsen.

Tenslotte willen we de bewoners die hebben meegewerkt aan het fotokatern en fotograaf Marieke Kijk in de Vegte bedanken. Zij hielpen ons enorm (en hopelijk ook u, de lezer) om de dingen beter te zien.

Het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen

Leeswijzer

Voor de literatuurstudie is gebruik gemaakt van zeer veel verschillende bronnen. Het gaat onder andere om artikelen gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften, onderzoeksrapporten, jaarverslagen en beleidsvoorstellen. Voor al deze bronnen hebben we de belangrijkste bevindingen samengevat. Waar gepast vermelden we de door de schrijvers gehanteerde methode en de (grootte van de) dataverzameling, zodat de lezer de resultaten beter kan duiden. De bevindingen uit de besproken publicaties zijn thematisch gesorteerd (zie hieronder). Dit stelt ons in staat publicaties te vergelijken en resultaten en conclusies te verbinden.

In de **Samenvatting** geven we een beknopt overzicht van de bevindingen per hoofdstuk. We richten ons hier op de conclusies die we kunnen trekken als we de onderzoeken met betrekking tot één (sub-)thema samen nemen. In de samenvatting gaan we niet in op de bevindingen per publicatie.

In het hoofdstuk **Reflectie op inzichten en ontwikkelingen binnen het gaswinningsdossier** doen we een stap achteruit. We reflecteren op de inzichten die drie kennisoverzichten hebben opgeleverd en geven een kritische beschouwing van (recente) ontwikkelingen in het gaswinningsdossier in het licht van deze bevindingen. Dit leidt tot enkele aanbevelingen met betrekking tot het gebruik van kennis in beleidsvorming en het identificeren van enkele richtingen waarin wij denken dat meer of ander onderzoek wenselijk zou zijn. Hier vindt u ook een reflectie op het begrip **Maatschappelijke Ontwrichting**.

Na een korte **Inleiding**, volgt een uitgebreid **Overzicht van de ontwikkelingen in het aardbevings- en gaswinningsdossier** in Groningen tussen juli 2019 en juli 2020. Het overzicht is chronologisch opgesteld. Hoewel er ongetwijfeld relevante gebeurtenissen buiten beschouwing zijn gebleven, zijn we bij het opstellen van het overzicht zo gedetailleerd mogelijk geweest.

In de **zes hoofdstukken** die volgen bespreken we thematisch georganiseerd de bevindingen uit publicaties verschenen in de periode juli 2019 tot en met juli 2020. De zes hoofdstukken richten zich op: 1. Bestuur, communicatie en beleid; 2. Woningmarkt en economische ontwikkelingen; 3. Gezondheid en welzijn; 4. Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen; 5. Cultuur, identiteit en binding; en 6. Leefomgeving en leefbaarheid.

We beginnen elk hoofdstuk met een korte terugblik op de bevindingen uit de vorige literatuurstudie. U herkent de terugblik aan de gekleurde pagina, voor elk hoofdstuk een andere kleur. Daarnaast vindt u aan het begin van elk hoofdstuk de indeling van het hoofdstuk in paragrafen.

Vervolgens wordt per paragraaf de relevante verschenen literatuur besproken. Ook de methodiek en datacollectie van de besproken onderzoeken worden hierbij, waar relevant, kort toegelicht. Enkele publicaties worden besproken in meer dan één hoofdstuk. Om onnodige herhalingen te voorkomen, verwijzen we af en toe naar andere hoofdstukken voor de methodiek en datacollectie van deze onderzoeken. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting, duiding van de bevindingen en eventueel suggesties voor toekomstige onderzoeksrichtingen.

Door de hoofdstukken heen zijn **gekleurde kaders** geplaatst, waarin we de besproken thema's en onderzoeken van extra duiding voorzien. De kaders lichten voorbeelden uit of reflecteren op toekomstige onderzoeksrichtingen in het licht van recente ontwikkelingen in het gaswinningsdossier.

Ook treft u tussen de hoofdstukken 2 en 3 een **Fotokatern** aan, waarin de ervaringen van een selecte groep bewoners die leven met de bodembeweging en de gevolgen hiervan worden gedeeld.

Na de zes hoofdstukken volgt de **Literatuurlijst** met de laatst geraadpleegde bronnen. Deze bevat behalve de publicaties die verschenen zijn tussen juli 2019 en juli 2020 ook andere bronnen waaraan in de hoofdstukken is gerefereerd. In Bijlage 1 is een **Overzicht** te vinden van alle bronnen verschenen tussen juli 2019 en juli 2020. Per bron wordt aangegeven om wat voor type literatuur het gaat en wat de gehanteerde onderzoeksmethodiek en eventuele datacollectie is. Het overzicht fungeert ook als een index met voor elke publicatie een verwijzing naar het hoofdstuk van deze literatuurstudie waarin de betreffende publicatie uitgebreid besproken wordt.

Overzicht instanties en afkortingen

AB	Arbiter Bodembeweging	MER	Milieueffectrapportage
ACVG	Adviescollege Veiligheid Groningen	MO	Maatschappelijke Ontwrichting
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	NAM	Nederlandse Aardolie Maatschappij
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek	NCG	Nationaal Coördinator Groningen
CVW	Centrum Veilig Wonen	NPG	Nationaal Programma Groningen
EBG	Economic Board Groningen	NPR	Nederlandse Praktijkrichtlijn
EBN	Energie Beheer Nederland	OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
EBNN	Economic Board Noord-Nederland	OKT	Omgevingskwaliteitsteam
EU	Europese Unie	PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
EVRM	Europees Verdrag voor Rechten van de Mens	RvS	Raad van State
EZK	Ministerie van Economische Zaken en Klimaat	SIA	Social Impact Assessment
GBB	Groninger Bodem Beweging	SodM	Staatstoezicht op de Mijnen
GGB	Groninger Gasberaad	SNN	Samenwerkingsverband Noord-Nederland
HR	Hoge Raad der Nederlanden	TCMG	Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen
HRA	Hazard and Risk Assessment	TwG	Tijdelijke Wet Groningen
IMG	Instituut Mijnbouwschade Groningen	VN	Verenigde Naties
KNMI	Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut	VP	Versterkingspunt (van de Nationaal Coördinator Groningen)
M	Magnitude op de schaal van Richter	VRG	Veiligheidsregio Groningen

Overzicht tabellen en figuren

Tabel	Titel	Pagina
1.1	Voortgang versterking 2019 (NCG, 2020)	98

Figuur	Titel	Pagina
A	Overzicht fasen <i>Social Impact Assessment</i>	42
B	Overzicht aardbevingen mei 2019 – juli 2020	84
2.1	Indeling risico- en referentiegebieden op basis van krimp (Posthumus <i>et al.</i> , 2020b: 15)	128
2.2	Aantal bevingen per 6-positie-postcodegebied met ondergrens 5 mm/s en 2,9 mm/s (Poort <i>et al.</i> , 2019: 48-49)	129
3.1	Werklozen per vacature 2019 (Centraal Bureau voor Statistiek, 2019)	198
3.2	Aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen 2011-2019 (Sociaal Planbureau Groningen, 2019)	199

Samenvatting

Algemeen beeld

Het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen geeft jaarlijks een onafhankelijk en geïntegreerd overzicht van de maatschappelijke impact van de gaswinning en aardbevingen in Groningen, aan de hand van de verschenen literatuur. Dit overzicht is de derde in die reeks (Sluiter *et al.*, 2018; Busscher *et al.*, 2020).

Het kennisoverzicht omvat zes thema's: 1. Bestuur, communicatie en beleid; 2. Woningmarkt en economische ontwikkelingen; 3. Gezondheid en welzijn; 4. Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen; 5. Cultuur, identiteit en binding; en 6. Leefomgeving en leefbaarheid. Hier vatten we de belangrijkste bevindingen per hoofdstuk samen.

Het beeld uit het huidige overzicht komt op grote lijnen overeen met de vorige overzichten. De bestuurlijke complexiteit is niet minder geworden en de communicatie tussen instanties en tussen instanties en burgers kan veel beter. Hoewel de achterstand van bewoners met meervoudige schade aan hun huis op gebied van de fysieke en psychische gezondheid kleiner wordt, blijft de gaswinningsproblematiek nog een negatieve invloed. Er zijn interventies en pilots gestart, maar er zijn nog geen evaluaties of deze er inderdaad in slagen om de negatieve impact van de gaswinningsproblematiek voor bewoners te reduceren.

Ook op het gebied van economie en woningmarkt zijn de bevindingen in dit overzicht in lijn met de bevindingen van de vorige literatuurstudie. Positieve woningmarktontwikkelingen zijn er in het hele land. Ook in het risicogebied is sprake van positieve woningmarktontwikkelingen, zij het met enige vertraging ten opzichte van landelijke ontwikkelingen. We bespreken verschillende onderzoeken naar het bepalen van waardedaling en het vergoeden ervan.

De leefbaarheid in het gaswinningsgebied staat als gevolg van de problematiek onder druk. Ook bevolkingskrimp speelt hierbij een rol. Bewonersinitiatieven kunnen een belangrijke rol spelen in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid én in het vergroten van de weerbaarheid van gemeenschappen en individuen. Om te voorkomen dat bewoners overvraagd worden en om te zorgen dat aan de wensen en behoeften van de gehele gemeenschap tegemoet wordt gekomen, blijft goede (financiële) ondersteuning vanuit (lokale) overheden hier van belang.

De komende jaren worden grote ruimtelijke veranderingen verwacht in Groningen in het kader van de versterkingsoperatie en de energietransitie. Draagvlak en participatie in dit proces zijn van groot belang. Hoewel we in toenemende mate zien dat er aandacht wordt besteed aan leefomgeving, leefbaarheid en de culturele waarde van het Groninger landschap, is nog niet altijd duidelijk hoe deze aandacht in beleid wordt vertaald. Meer onderzoek en een coherente aanpak is hier van belang.

Samenvatting per hoofdstuk

1 Bestuur, communicatie en beleid

De vorige literatuurstudie constateerde dat systeemwijzigingen hebben geleid tot een grote bestuurlijke complexiteit. Dit bemoeilijkt de samenwerking tussen instanties en de daadkrachtige uitvoering van beleid. Burgers kunnen in het web van instanties moeilijk hun weg vinden. Zowel de communicatie tussen instanties als de communicatie tussen instanties en bewoners liet te wensen over.

Bestuur en beleid

We constateren dat er van een crisisaanpak, zoals aanbevolen door het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) en besproken in de vorige literatuurstudie, geen sprake is. Er hebben wederom grote systeemveranderingen plaatsgevonden: de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) is overgegaan in het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) en het Centrum van Veilig Wonen (CVW) is opgeheven en taken en personeel zijn overgenomen door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Kennis over de impact van de stelselwijziging die sinds 2018 in gang is gezet is nog schaars: er zijn nog geen bestuurlijke onderzoeken, wellicht omdat de veranderingen daarvoor nog te recent waren.

Er zijn wel drie publicaties verschenen over de besluitvorming rondom de gaswinning in Groningen sinds de ontdekking van het Groningenveld. Hoewel de publicaties de problematiek vanuit verschillende perspectieven benaderen, bevestigen ze allemaal het beeld dat de overheid eerder wist of had kunnen weten welke gevolgen de gaswinning zou hebben voor de bewoners van Groningen.

Een onderzoek naar de rol van het gebruik van kennis in de versterkingsopgave laat zien dat maatschappelijke impact niet leidend is in de beleidsvorming. Technische kennis en modellen spelen de hoofdrol in de versterkingsaanpak. De betrokken uitvoerders zijn niet altijd overtuigd van de bruikbaarheid van deze technische kennis. De ontwikkeling en implementatie kost daarnaast veel geld en tijd, terwijl deze technische aanpak niet tot eenduidige resultaten leidt. Doordat technische kennis de hoofdrol speelt, is er in de versterkingstrajecten slechts een bijrol weggelegd voor de wensen en noden van bewoners.

Communicatie

De communicatie tussen instanties en tussen instanties en bewoners laat nog altijd te wensen over. Bewoners weten te vaak niet waar ze aan toe zijn: lang wachten op versterking en schadeherstel is eerder regel dan uitzondering. Ondanks een convenant waarin de TCMG en de NCG het voornemen tot samenwerking vastlegden, blijven schadeherstel en versterking moeizaam verenigbaar. Desondanks vermoeden we dat het hebben van één aanspreekpunt bewoners wel zou helpen.

Communicatie van instanties wordt bemoeilijkt doordat de systeemwereld zeer complex is geworden, met *batches*, ingewikkelde modellen, allerhande regelingen en een eigen logica. De vaak technische kennis wordt niet altijd begrijpelijk gecommuniceerd en komt bovendien slecht overeen met de leefwereld van bewoners.

Bewoners geven aan dat betere informatievoorziening zou kunnen bijdragen aan een gevoel van veiligheid. Direct na een beving willen ze graag toegang tot eenduidige informatie. Ook willen sommige bewoners graag meer weten over aardbevingen, risico's en maatregelen. Daarnaast lijkt het belangrijk dat bewoners tijdens het proces van schadeafhandeling en versterking op de hoogte worden gehouden van de voortgang van het proces. Ook als er geen nieuwe stappen worden genomen, willen bewoners graag weten wat de stand van zaken is.

Juridische aspecten

Er is relatief veel onderzoek verschenen over de juridische dimensie van de gaswinningsproblematiek. Op het gebied van de rechtspraak is de voornaamste ontwikkeling binnen het hier besproken tijdsbestek het ingaan van de Tijdelijke wet Groningen (TwG). Vooral de publiekrechtelijke afhandeling van privaatrechtelijke schade in de TwG wordt door juristen bekritiseerd.

Daarnaast wijst nieuw juridisch onderzoek erop dat de gaswinning mogelijk leidt tot een schending van Art. 2 van het Europese Verdrag voor Rechten van de Mens (EVRM). De gaswinning brengt mogelijk mensenlevens in gevaar door aardbevingen en instortingsgevaar en vormt daarom een schending van het recht op leven. Het recht op leven is bovendien een absoluut recht. Dit betekent dat de leveringszekerheid, die ook in stand gehouden moet worden om het recht op leven van alle Nederlanders tijdens een koude winter te beschermen, geen reden mag vormen voor het schenden van dit recht in Groningen.

2 Woningmarkt en economische ontwikkelingen

De vorige literatuurstudies constateerden dat er geen coherent beeld is van de economische gevolgen van de gaswinning voor Groningen. Er verscheen wel veel onderzoek naar de woningmarkt in het gaswinningsgebied. Dit onderzoek vertrekt vanuit de aanname dat gaswinning en aardbevingen de woningmarkt verstoren, al bestaat er geen consensus over de omvang van dit effect in de verschillende publicaties. De huidige literatuurstudie bevestigt dit beeld en voegt hieraan toe dat ook over de economische gevolgen van het stoppen van de gaswinning geen tot weinig onderzoek is gepubliceerd. Het meest recente onderzoek besteedt wederom veel aandacht aan de woningmarkt, met name aan het bepalen en vergoeden van waardedaling.

Woningmarkt

De woningmarkt in Groningen trekt net als in de rest van Nederland aan. Het onderzoek laat zien dat deze ontwikkeling in het gaswinningsgebied iets langzamer op gang komt dan de landelijke trend. Bijvoorbeeld, de verkoopprijs nam in referentiegebieden met 19,9% toe, terwijl de verkoopprijs in gebieden met een gemiddelde en hoge schadeintensiteit respectievelijk met 15,6% en 13,3% was toegenomen. In gebieden met een lage of gemiddelde schadeintensiteit waar bovendien sprake is van bevolkingskrimp, bleven deze ontwikkelen nog verder achter bij het landelijk gemiddelde. Op basis van beschikbare onderzoeken is nog niet duidelijk of er sprake is van een inhaalslag, waarbij de woningmarktontwikkelingen in het gaswinningsgebied uiteindelijk niet meer significant zullen verschillen van landelijke ontwikkelingen, of dat de verschillen zullen blijven bestaan.

In de besproken onderzoeken is nog geen aandacht besteed aan het effect van de coronacrisis op de woningmarkt.

Waardedaling

Er is veel aandacht besteed aan de waardedaling van woningen in het gaswinningsgebied. De aanleiding voor verschillende publicaties was de regeling voor het vergoeden van waardedaling, die in september 2020 bij het IMG van start ging. De Commissie Waardedaling vergelijkt in haar rapport verschillende modellen die gebruikt kunnen worden voor het bepalen van waardedaling. Op basis van vier criteria – betrouwbaarheid, rechtvaardigheid, begrijpelijkheid en uitvoerbaarheid – adviseert zij om het model van Atlas voor Gemeenten (ook bekend als het model van Bosker *et al.*, 2018) te gebruiken als uitgangspunt voor de waardedalingsregeling.

Atlas voor Gemeenten publiceerde een update van het model voor het bepalen van waardedaling. De basis van het model is een vergelijking van transactiepreizen van verkochte woningen in het risicogebied met de transactiepreizen van verkochte referentiewoningen buiten het risicogebied. Als de woningen in het risicogebied en het referentiegebied op andere punten voldoende op elkaar lijken, dan kan worden aangenomen dat het prijsverschil ontstaat door de impact van de bodembeweging. Met recente gegevens over aardbevingen (de gemeten grondsnelheid wordt hier gebruikt), schademeldingen en transactiepreizen, wordt het model geactualiseerd.

Het model van Atlas voor Gemeenten is niet onomstreden. De drie belangrijkste kritiekpunten zijn de gebruikte indicatoren voor aardbevingsimpact, de selectie van referentiewoningen en de begrenzing van het risicogebied op basis van het aantal toegekende schademeldingen. Het model van Atlas voor Gemeenten meet de aardbevingsimpact aan de hand van het aantal grondbewegingen. Critici stellen dat andere factoren, zoals het vooruitzicht op versterking, het gedrag van kopers en verkopers óók beïnvloeden. Bij de selectie van referentiewoningen is een beperkt aantal criteria gebruikt, de sociaal economische samenstelling van een wijk of buurt blijft bijvoorbeeld buiten beschouwing, terwijl ook dit transactiepreizen kan beïnvloeden. De afbakening van het risicogebied op basis van het aantal toegekende schademeldingen wordt betwist, omdat uit eerder onderzoek onder andere is gebleken dat gedupeerden zodanig ontmoedigd kunnen raken door het proces van schade melden dat ze ervan af zien of het uitstellen.

Hoewel de methode voor het bepalen van waardedaling en de hoogte van de waardedaling onderwerp van discussie blijven, lijkt er onder onderzoekers consensus te zijn dat er waardedaling is. In september 2020 heeft het IMG de eerste bedragen uitgekeerd om de waardedaling te compenseren. Tegelijkertijd constateren we als Kennisplatform dat de hoogte van de vergoeding voor bewoners een *black box* blijft. Daar kleeft wat ons betreft een risico aan: dat wat niet goed begrepen wordt kan eerder ter discussie komen te staan.

Economie

In de publicaties besproken in deze literatuurstudie wordt geen eenduidig beeld geschetst van het effect van (het stoppen van) de gaswinning en gaswinningsproblematiek op de economie van Noord-Nederland. Hierbij valt te denken aan de effecten op de arbeidsmarkt, zoals de banen direct gelinkt aan de gaswinning, schadeherstel en versterking van huizen, maar ook aan de effecten op huishoudensniveau. Het blijft onduidelijk welke kosten huishoudens maken als gevolg van de gaswinningsproblematiek. Ook lijkt onbekend welke investeringen bewoners doen als ze bedragen krijgen uitgekeerd voor schadeherstel of waardedaling.

Uit recent onderzoek naar de gevolgen van de gaswinning voor ondernemers blijkt dat een groot deel van de bevroegde ondernemers nadelen ondervindt van gaswinningsproblematiek. Ze maken kosten voor het herstellen van mijnbouwschade en moeten veel tijd en energie steken in processen omtrent schadeherstel en versterking. Waar de kosten precies uit bestaan of om wat voor bedragen het gaat is niet duidelijk. Ondernemers geven aan dat ze behoefte hebben aan eenvoudige regelingen en procedures om tegemoet te komen aan de nadelen die ze ondervinden.

3 Gezondheid en welzijn

In de vorige literatuurstudies concludeerden we dat de gezondheid en het welzijn van Groningers geschaad worden door de gaswinningsproblematiek. De bodembewegingen, schade én de bureaucratie waarin bewoners verstrikt kunnen raken geven stress. Dit is een bekend en hardnekkig probleem en tot voor kort groeide niet alleen de omvang van de groep bewoners wiens gezondheid en welzijn geschaad werd, maar ook de ernst van de gezondheidsklachten.

De negatieve gevolgen zijn er nog steeds in het meest recente onderzoek, maar de achterstand wordt wel iets kleiner. De gaswinningsproblematiek heeft negatieve gevolgen voor de (geestelijke) gezondheid van bewoners. Ze hebben last van angst, slapeloosheid en depressiviteit. Bewoners die vaker dan één keer schade hebben gemeld, hebben hier meer last van dan bewoners zonder schade aan hun huis en bewoners die slechts een keer schade meldden.

Ook de (mentale) gezondheid van kinderen in het gaswinningsgebied verdient aandacht, omdat onderzoeken besproken in de vorige literatuurstudie concludeerden dat de negatieve impact van de problematiek op kinderen en jongeren niet wezenlijk verschilt van de impact op volwassenen. Er is recent geen nieuw onderzoek verschenen. Wel blijkt uit de Gezondheidsmonitor Jeugd 2019 (van de GGD'en en het RIVM) dat jongeren (klas 2 en 4 van de middelbare school) in aardbevingsgemeenten hun gezondheid slechter ervaren dan hun leeftijdsgenoten elders in het land. Ook voelen ze zich vaak minder gelukkig. Uit de Gezondheidsmonitor wordt niet duidelijk waar dit precies aan ligt.

Bij zowel kinderen als volwassenen zijn de gezondheidsproblemen groter als er sprake is van gestapelde problematiek. Als er naast schade of versterking bijvoorbeeld ook sociaal-economische problemen zijn, zoals armoede of werkloosheid, dan is de standaard aanpak vanuit de betrokken instanties mogelijk ontoereikend. Bewoners kunnen soms ernstig in de knel komen.

Verskillende interventies van onder andere de GGD zijn erop gericht de negatieve gezondheidsimpact van de gaswinningsproblematiek in te perken. Resultaten met betrekking tot de effectiviteit van deze interventies zijn op dit moment nog niet beschikbaar. We constateren dat de gezondheid van bewoners van het gaswinningsgebied aandacht blijft behoeven. Aandacht zou vooral ook uit moeten gaan naar kinderen.

4 Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen

De vorige literatuurstudie signaleerde dat bewoners kampen met gevoelens van onveiligheid, frustratie, machteloosheid, verontwaardiging, teleurstelling en boosheid. Bij bewoners met meervoudige schade was de psychosociale impact het grootst. Ook bleek dat deze zaken samen gaan met een gebrek aan vertrouwen in betrokken instanties, zoals de NAM en de Rijksoverheid. Een enkel onderzoek signaleert weliswaar een lichte verbetering van het vertrouwen, maar de onderzoekers kunnen nog niet duiden waardoor dit wordt veroorzaakt.

De complexiteit van de problematiek lijkt voor sommige bewoners toe te nemen. Daarmee neemt ook hun psychische nood toe. Bij bewoners met meervoudige schades aan hun huizen is de impact het grootst. Recent onderzoek laat onder deze groep een voorzichtige verbetering zien. Vooralsnog is onduidelijk of deze trend doorzet. Ondanks de verbetering blijft de psychische impact van schade groot.

(On)veiligheid en versterking

Als zich een (hevige) aardbeving voordoet, dan leidt dit tot acute negatieve gevoelens bij bewoners, onder meer van onveiligheid. In daaropvolgende periodes met minder aardbevingen zijn, treedt enig herstel op. Los van deze relatie tussen seismiciteit en ervaren (on)veiligheid, is de onveiligheid structureel veel hoger bij bewoners die (meervoudige) schade aan hun woning hadden.

Het nieuwe onderzoek laat bovendien zien dat de versterkingsoperatie een negatieve invloed heeft op de mentale gezondheid van bewoners. Door het trage verloop van de operatie weten bewoners lange tijd niet waar ze aan toe zijn. Het moeten afwachten leidt tot een verminderd gevoel van controle en tot machteloosheid, met name onder bewoners die vrezen dat hun huis (acuut) onveilig is. Regelingen zoals het Loket Opname op Verzoek bieden hier geen soelaas. Er is op dit moment geen oplossing voor het (acute) gevoel van onveiligheid dat sommige bewoners ervaren.

Bewoners lijken bovendien niet veel vertrouwen te hebben in de versterkingsoperatie. Van de mensen die denken dat hun huis versterking nodig heeft, gelooft maar een deel dat dit daadwerkelijk gaat gebeuren.

Schadeafhandeling

In sommige periodes wordt veel meer schade gemeld dan in andere. Deze dynamiek kan deels worden verklaard door de aanwezigheid van aardbevingen. Maar ook andere beweegredenen maken dat bewoners schade al dan niet melden. Bewoners stellen het melden van mijnbouwschade soms uit of zien ervan af. De meest genoemde redenen voor het niet melden van schade zijn dat bewoners geen zin hebben in gedoe en dat ze geen vertrouwen hebben in een goede afloop. Bewoners die schade pas later melden geven aan dat ze er eerder gewoonweg niet aan toegekomen zijn of dat ze de schade nog niet hadden opgemerkt.

Als bewoners de schadeafhandeling negatief beoordelen, dan komt dit niet door onrealistische hoge verwachtingen. De verwachtingen over de schadeafhandeling zijn over de jaren heen juist vaak naar beneden bijgesteld. Vooral de termijn die gehanteerd wordt door instanties (eerst TCMG, nu IMG) voor het behandelen van schades speelt een belangrijke rol in de negatieve beoordeling van het proces.

De procedure voor schadeafhandeling is veranderd sinds deze is ondergebracht bij eerst de TCMG en nu het IMG. Schademelders kunnen geen contra-expertise meer aanvragen. In plaats daarvan krijgen ze de mogelijkheid om, binnen een termijn van 2 weken, zelf een zienswijze te schrijven in reactie op het schaderapport van de expert die de schade heeft beoordeeld. Niet alle bewoners voelen zich in staat dit (goed) te doen. Alleen een particuliere organisatie, Stut en Steun, biedt bewoners hierbij hulp. Ook is de hiervoor gestelde termijn zeer kort, zeker in vergelijking met de termijnen die instanties voor zichzelf hanteren. Het beslistermijn van het IMG bij een schademelding is bijvoorbeeld maximaal 15 maanden.

Sociale cohesie

Sociale samenhang en samenwerking kunnen bewoners helpen om beter om te gaan met de gaswinningsproblematiek. Als bewoners een probleem samen kunnen aanpakken, dan vergroot dit de mentale weerbaarheid van de gemeenschap en van individuen. Opvallend genoeg lijkt er geen direct verband te zijn tussen samenwerking met betrekking tot de gaswinningsproblematiek en samenwerking op andere vlakken. In dorpen en wijken waar doorgaans sprake is van samenwerking, leidt dit er niet toe dat er automatisch ook samen wordt opgetrokken waar het gaat om bijvoorbeeld de versterkingsopgave.

Erkenning

Er wordt in toenemende mate aandacht besteed aan het belang van het verschaffen van erkenning. De introductie van een regeling voor het vergoeden van immateriële schade (door het IMG verwacht in de loop van 2021), is hier een voorbeeld van. In deze regeling is het erkennen van de negatieve gevolgen van de gaswinning een expliciet doel.

Het erkennen van het veroorzaakte leed heeft een materiële en een immateriële component. Van genoegdoening kan alleen sprake zijn als de financiële compensatie adequaat voelt en gedupeerden het idee hebben dat hun leed ermee erkend wordt. Publieke excuses kunnen hierbij, mits in de juiste vorm en op het juiste moment, een rol spelen.

Ook in de geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied speelt erkenning een rol. Geestelijk verzorgers merken op dat het bieden van een luisterend oor één van hun belangrijkste taken is. Zij merken op dat bewoners zich enerzijds graag gehoord willen voelen. Anderzijds willen bewoners niet als slachtoffers behandeld worden en willen ze niet altijd over de problematiek praten. Geestelijk verzorgers kunnen een faciliterende rol spelen door een veilige ruimte te creëren waarbinnen bewoners zich in eerste instantie kunnen uiten jegens geestelijk verzorgers en vervolgens ook jegens andere partijen, zoals de Rijksoverheid, de NCG of het IMG. Deze instanties zullen vervolgens bereid moeten zijn om te luisteren en om het leed dat mede door hun toedoen is ontstaan te erkennen.

5 Cultuur, identiteit en binding

In de vorige literatuurstudie werd veel nieuw onderzoek over cultuur, identiteit en binding besproken. Er werd geconstateerd dat Groningers aardbevingen zien als een risico voor hun cultuur en imago en dat buitenstaanders Groningen inderdaad met aardbevingen associëren. Het Erfgoedprogramma werd als een belangrijke kans gezien in het behouden en versterken van de Groningse identiteit en cultuur.

Recente publicaties benadrukken het belang van (cultureel) erfgoed voor binding en identiteit. Cultureel erfgoed kan bijdragen aan ‘thuis voelen’. In erfgoedbeleid wordt in toenemende mate aandacht besteed aan de context van erfgoed. Het is niet meer gericht op specifieke erfgoedobjecten, maar neemt ook andere karakteristieke kenmerken van Groningen, zoals landschappen of dorpskernen mee.

Hoewel er verschillende initiatieven zijn die zich hierop richten, is er relatief weinig onderzoek naar de gebiedsidentiteit van Groningen. Om coherent beleid te maken gericht op het versterken en behouden van cultuur, identiteit en erfgoed, is meer onderzoek gewenst. Voor zover wij kunnen zien op basis van verschenen onderzoeken, lijken bijvoorbeeld het kennisniveau en de werkwijzen van verschillende gemeenten niet op elkaar afgestemd. Het is belangrijk om helderder in beeld te krijgen wat de gebiedsidentiteit van Groningen is en hoe deze versterkt en behouden kan worden. Daar zouden niet alleen experts en (overheids-)instanties bij betrokken kunnen worden, maar ook bewoners. Het gaat immers om hun gevoel van ‘thuis voelen’ in Groningen. Dit is des te meer van belang, omdat de komende jaren door de versterkingsoperatie en de energietransitie grootschalige ingrepen in het Groninger landschap verwacht kunnen worden. In erfgoedbeleid kan en moet meer worden ingezet op ontwikkelen en delen van kennis en het verbinden van kennisgebieden. Het verbinden van MBO, HBO, en WO opleidingen op gebied van erfgoed moet hierin gestimuleerd worden.

Er is in het tijdsbestek waarop deze literatuurstudie zich richt geen nieuw onderzoek over het imago van Groningen uitgekomen. Wel verschenen de eerste resultaten van de imagomonitor van het Nationaal Programma Groningen (NPG) in januari 2021. Deze zullen we in de volgende literatuurstudie bespreken. Het NPG heeft als doel het verbeteren van de brede welvaart in Groningen en het versterken en verbeteren van het imago van Groningen. Met de imagomonitor wil het NPG de komende jaren de effectiviteit van haar programma's en investeringen monitoren.

6 Leefomgeving en leefbaarheid

In de vorige literatuurstudie werd geconcludeerd dat de leefbaarheid in Groningen onder druk stond. De gaswinningsproblematiek draagt hier in belangrijke mate aan bij, hoewel het verminderen en stoppen van de gaswinning ook kansen oplevert, bijvoorbeeld voor de energietransitie. We signaleren dat bewonersinitiatieven een belangrijke rol speelden in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid.

Leefbaarheid en bevolkingskrimp

De gaswinningsproblematiek heeft een negatieve impact op de leefbaarheid in Groningen. Maar de exacte omvang van die impact is moeilijk vast te stellen. Behalve de gaswinningsproblematiek speelt bijvoorbeeld ook bevolkingskrimp een rol in verminderde leefbaarheid. Grote delen van het gaswinningsgebied zijn ook aangemerkt als krimpgebieden. Dit gaat vaak gepaard met een afname van het aantal voorzieningen en daarmee een afname van de leefbaarheid.

In onderzoeken naar bevolkingskrimp en krimpbeleid wordt opgemerkt dat regiobeleid heeft bijgedragen aan bevolkingskrimp, omdat lange tijd bovengemiddeld veel werd geïnvesteerd in stedelijke 'groeigebieden'. Hoewel dergelijk beleid berust op de aanname dat er sprake is van een tegenstelling tussen stad en platteland, is er in werkelijkheid sprake van een sterke samenhang tussen stedelijk en rurale gebieden en komen 'typische rurale' fenomenen zoals bevolkingsbevolkingskrimp ook in stedelijke gebieden voor. Het zou, ook voor het maken van beleid, beter zijn om te focussen op de samenhang en de kansen die dat met zich meebrengt.

In de besproken onderzoeken is nog geen aandacht besteed aan het effect van de coronacrisis op rurale gebieden en krimpgebieden.

Bewonersinitiatieven

In krimpgebieden in het algemeen en dus ook in het gaswinningsgebied spelen bewonersinitiatieven een belangrijke rol in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid. Ook verschillende programma's van het NPG, zoals Toukomst, Loket Leefbaarheid en het Impulskoket, gaan uit van het initiatief van bewoners.

Uit onderzoek blijkt dat vooral sociale binding (en niet plaatsbinding) deelname aan bewonersinitiatieven verklaart. Uit een onderzoek onder mensen boven de 45 blijkt dat 'geen tijd hebben' of 'andere prioriteiten hebben' voor hen de belangrijkste reden zijn om niet mee te doen aan bewonersinitiatieven. Om initiatieven te laten slagen is het belangrijk dat deelnemers niet een te grote belasting ervaren met betrekking tot hun persoonlijk investering in het initiatief. Voor steun vanuit de betrokken gemeenschap is het ook van belang dat initiatiefnemers op een goede manier omgaan met alle verschillende ervaringen van eigenaarschap die een rol kunnen spelen met betrekking tot het initiatief.

Ook kunnen (lokale) overheden een belangrijke rol spelen in het slagen of falen van bewonersinitiatieven. Zij moeten voldoende (financiële) ondersteuning bieden om een initiatief te doen slagen. Hoewel betrokkenheid vanuit (lokale) overheden de slagingskans kan vergroten, moet deze betrokkenheid niet leiden tot ingewikkelde verantwoordingsstructuren, omdat dat de opgave voor vrijwillige deelnemers te complex en tijdrovend maakt.

Hoewel bewonersinitiatieven een belangrijke rol kunnen spelen in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid, plaatsen onderzoekers ook kanttekeningen bij de grote rol die bewonersinitiatieven van (lokale) overheden krijgen. Niet alle bewoners doen mee aan bewonersinitiatieven en er moet dus ook niet van deze initiatieven worden verwacht dat ze aan de wensen en behoeften van alle bewoners tegemoet kunnen komen. Om het publieke belang te blijven waarborgen, moeten (lokale) overheden verantwoordelijkheid blijven nemen voor het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid.

Energietransitie

De energietransitie speelt een belangrijke rol in Groningen door de grote ambities met betrekking tot het opwekken van duurzame energie en door projecten zoals 'aardgasvrije wijken'. We bespreken enkele onderzoeken die ingaan op de acceptatie van verschillende interventies en de motivatie van bewoners om al dan niet bij te dragen aan de energietransitie.

Wat betreft duurzame energiebronnen worden vooral zonnepanelen op daken acceptabel gevonden, gevolgd door windmolens op zee, zonnepanelen, geothermie en biomassa. Windmolens op land kunnen op de minste steun rekenen. Hoewel het bijdragen aan de energietransitie vaak belangrijk wordt gevonden, zijn mensen bang voor de lokale gevolgen van wind op land. Windmolens zouden een sterk negatief effect kunnen hebben op de leefomgeving en de leefbaarheid.

Voor alle vormen van opwekken van hernieuwbare energie geldt dat bewoners graag zien dat aan bepaalde voorwaarden voldaan wordt, zoals het lokaal kunnen gebruiken van opgewekte energie, betrokkenheid bij besluitvorming en een eerlijke lusten/lasten verdeling. Ook is het van belang dat mensen met verschillende sociaal-economische achtergronden mee kunnen profiteren van de energietransitie.

Groningen kent veel lokale initiatieven die zich inzetten voor duurzame energie. Bij deze lokale energie initiatieven lijkt hetzelfde te gelden als voor andere bewonersinitiatieven: sociale binding is een belangrijke motivatie voor deelnemers, belangrijker dan financiële of milieuoverwegingen. Bij deelname aan initiatieven die niet vanuit bewoners komen, geldt dat niet. Zo zijn bijvoorbeeld voor het al dan niet aansluiten op het warmtenet financiële voordelen de belangrijkste motivatie voor bewoners.

Er is sprake van tegenstellingen tussen stad en platteland. Bewoners van het platteland zijn bang dat worden opgezadeld met de lasten van energiewinning, terwijl elders van de lusten wordt geprofiteerd. Idealiter is er een vruchtbare samenwerking tussen stad en platteland op gebied van de energietransitie, maar hoe dat te bereiken is blijkt nog niet uit onderzoek.

Reflectie op inzichten en ontwikkelingen binnen het gaswinningsdossier

Doelstelling

Het Kennisplatform integreerde de afgelopen jaren in 3 literatuurstudies meer dan 250 onderzoeken. We voerden honderden gesprekken met bewoners en professionals. Dat stelt ons in staat om het gaswinningsdossier in volle breedte te overzien. In deze reflectie duiden we ontwikkelingen en patronen aan de hand van vier vragen:

1. Wat is de stand van zaken in 'het dossier'?
2. Wat is de stand van zaken voor bewoners en gemeenschappen?
3. Wat versterkt de positie van bewoners en gemeenschappen?
4. Wat betekent dit voor de aanpak nu en in de toekomst?

1 Wat is de stand van zaken in ‘het dossier’?

Sinds wij deze literatuurstudies schrijven, constateren we ieder jaar dat er veel bestuurlijke veranderingen zijn. Ook nu weer. We bespreken er hier enkele.

Versterking, schadeherstel en governance

Sinds 2019 zijn gemeenten formeel opdrachtgever van de versterking. De Nationaal Coördinator Groningen (NCG) kreeg de nieuwe rol van uitvoerder. Alhoewel de beoogde snelheid er nog niet is, krijgt de opgave nu langzaam vorm in veel dorpen en wijken. De werkvoorraad is **26.809** adressen. Op 30 april 2021 was daarvan **7%** afgerond, was **5%** in uitvoering en was **35%** toe aan de planvorming.¹ De versterking is complex en zeer ingrijpend: in een dorp als Overschild (met zo’n 250 woningen) wordt naar schatting zo’n **80%** gesloopt en herbouwd.²

Naast en deels door die versterking heen blijft schadeafhandeling een immense opgave. Deze is nu in handen van een zelfstandig bestuursorgaan, het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG). Sinds een jaar zijn er gemiddeld zo’n 1.000 nieuwe schademeldingen per week. Dat geeft enorme werkdruk. Bij complexe casussen kan schadeafhandeling soms jaren duren.

Door de nieuwe wetten die leiden tot de oprichting van het IMG en de NCG, heeft de NAM geen bemoeienis meer met versterking en schadeherstel. De overheid neemt de volledige verantwoordelijkheid op zich. Die systeemwijziging was in 2018 aangekondigd en voltrekt zich geleidelijk. In het najaar van 2020 sloten de regio en Den Haag nog een bestuursakkoord³ om de versterkingsopgave te versnellen, beheersbaar te maken en bewoners ‘echte keuzes’, ‘duidelijkheid’, ‘regie’ en ‘perspectief’ te geven. Het IMG kondigde in mei 2021 aan op een geheel andere wijze schade te willen afhandelen.⁴

¹ Het dashboard waarop de NCG cijfers omtrent de versterking communiceert is online beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/over-ons/dashboard/voortgang-versterkingsproces> [Laatst geraadpleegd 28 mei 2021].

² Linde, van der, I. (9 oktober 2019). Groningen en het gas - Hoe een stille ramp een dorp verscheurt. *Groene Amsterdammer*. Online beschikbaar via <https://www.groene.nl/artikel/hoe-een-stille-ramp-een-dorp-verscheurt> [Laatst geraadpleegd 11 mei 2021].

³ Bestuursakkoord Groningen (2020). Online beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2020/11/06/bestuursakkoord-groningen-6-november-2020> [Laatst geraadpleegd 11 mei 2021].

⁴ IMG (2021). Vaste vergoeding voor schade aan woningen. Online beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouwen-objecten/vaste-vergoeding> [Laatst geraadpleegd 31 mei 2021].

We zien een institutiecroussel dat op volle toeren draait: steeds weer nieuwe instanties, afspraken en werkwijzen.⁵ Het is te hopen dat dit bouwwerk haar voltooiing nadert. Onderzoeken bevestigen namelijk dat dit systeem veel kosten met zich meebrengt, met als risico dat het bijdraagt aan slechte communicatie en onduidelijkheid voor bewoners. Het bieden van zekerheid, duidelijkheid en continuïteit zou in ieder geval een topprioriteit moeten zijn: deze ontbreken te vaak en zowel uitvoeringsorganisaties als bewoners kunnen hier aan bezwijken.

Door het afschalen en uiteindelijk stoppen met de gaswinning uit het Groningenveld laaien ook weer nieuwe discussies op die onrust geven. Zo is er bezorgdheid over de einddatum van gaswinning.⁶ De Rijksoverheid wil het Groningenveld tot 2028 voor koude winters *standby* houden, maar de NAM wil liever een volledige sluiting vanaf 2023.

Er is ook onrust over de voorspelde afloop van de bodembeweging. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en de NAM stellen dat de bodembeweging snel minder wordt en dat er minder ingrijpende versterkingsmaatregelen nodig zijn. Om dit te onderbouwen, zien we sinds 2018 een jarenlange wapenwedloop in het becijferen van risico's (HRA model en opvolger, beoordelingen, typologieaanpak, etc.). Die methoden zijn bedoeld om richting te geven aan beleid, maar we constateren dat ze leiden tot onzekerheid en de uitvoering verlammen.

Ondertussen is het enige dat zeker is, dat de bodem ook na het stopzetten van de gaswinning (of dat nu 2023 of 2028 wordt) onrustig kan blijven. Het is onbekend hoe lang dit kan duren maar vermoedelijk nog minstens 10 jaar, alhoewel wordt gehoopt en verwacht dat de bevingen minder erg worden.⁷ Betrokken instanties zouden gezamenlijk moeten optrekken in het omgaan met deze onzekerheid. We observeren dat dit op het moment niet gebeurt omdat de relaties tussen de verschillende instanties verstoord is. Niet het steeds opnieuw becijferen van risico's maar het vinden van een gezamenlijk uitgangspunt voor beleid zou centraal moeten staan.

⁵ Met de term institutiecroussel verwezen Derksen en Gebben (2019) ernaar dat sinds de beving van Huizinge en de daarop volgende brief van SodM (in 2013), oplossingen moeten worden gezocht in het oprichten van nieuwe instanties. In 2014 plaatste de NAM de schadeafhandeling op afstand met oprichting van het CVW en werd een dialoogtafel opgericht. In 2015 werd de NCG opgericht als coördinator van versterking, schadeafhandeling én toekomstperspectief van de regio. In 2018 werd de NCG louter een uitvoeringsinstantie (alhoewel de naam bleef) en werden de TCGM (schade) en het NPG (toekomstperspectief) opgericht. Zie Derksen en Gebben (2019) Critical Review #4. Over de regionale economie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.

⁶ Zie bijvoorbeeld: Start, R. (21 april 2021). 'Opnieuw discussie over schade-afhandeling Groningen, nieuwe Kamer wacht eerst gasdebat.' NOS. Online beschikbaar via <https://nos.nl/artikel/2376662-opnieuw-discussie-over-schade-afhandeling-groningen-nieuwe-kamer-wacht-eerst-gasdebat> [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].

⁷ SodM (geen datum). Gaswinning Groningen. Online beschikbaar via <https://www.sodm.nl/sectoren/gaswinning-groningen> [Laatst geraadpleegd 20 mei 2021].

Alle instanties zijn op het moment primair gericht op materieel herstel. Procedureel herstel is vooral de kerntaak van het IMG, die compensatie van immateriële schade ter hand neemt. Onze zorg is dat mede door enorme politieke druk om te “leveren”, de noodzaak om snel te werken en de ongekende volumes, er te weinig tijd en aandacht is voor een derde dimensie die mogelijk fundamenteel is: het relationele herstel. Niet alleen de relatie tussen overheid en burger is diep geschaad, maar ook die tussen lokale, regionale en Rijksoverheid, en ook die tussen overheden en de NAM. Het Kennisplatform benadrukt dat je niet kan kiezen: in het dossier is er behoefte aan materieel, procedureel én relationeel herstel. We werken dit in paragraaf 3 verder uit.

Daadkracht in de uitvoering

De publieke opgave in Groningen is groot en complex. Onderzoekers, maar ook het Groninger Gasberaad, laten zien dat er soms een slechte match is tussen de systeemwereld (waarin techniek, wetgeving en geld drie dominante zuilen zijn) en de leefwereld van bewoners. Het gevaar is dat de werkwijzen van de NCG en het IMG niet aansluiten bij de behoeften van bewoners. Gemeenten zouden het vertaalbureau tussen deze werelden moeten zijn; de vraag is of zij voldoende capaciteit hebben om deze rol te vervullen.

Uit een recent rapport van Gronings Perspectief blijkt dat deze situatie in de uitvoering als onmogelijk wordt ervaren door de professionals, die zich gemangeld voelen: zij hebben een oprechte wens om de problemen van bewoners op te lossen maar ze komen niet vooruit.⁸ Zij benoemen talloze belemmeringen, waaronder de voortdurende afstemming tussen alle instanties, het overbruggen van de verschillende expertisegebieden, het ontbreken van regie en overzicht, en boven alles het grillige regime van het goed bedoelde technische, financiële en juridische toezicht: een dikke deken van regels die verstikt en de uitvoering haar bewegingsruimte ontnemt.

Bij het opstellen van wetten, regels en procedures kan meer rekening worden gehouden met de uitvoerbaarheid, bijvoorbeeld door de professionals die contact onderhouden met bewoners directer bij dat beleid te betrekken. Dat kan helpen om inzichten van buurten en bewoners beter te betrekken, naast de noodzakelijke kennis van techniek, wetgeving en geld. Daarnaast zouden uitvoerende professionals een grotere discretionaire bevoegdheid kunnen krijgen om voor de specifieke problemen van bewoners passende oplossingen te vinden en hierbij zo nodig flexibeler met procedures om te gaan.

⁸ Stroebe, K., Boendermaker, M., Bovenhoff, M., Postmes, T. (2020b). Professionals over de versterkingsoperatie. Verloop en impact op bewoners en gemeenschappen. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.

Eén van onze zorgen is dat het uitvoerders aan moed en handelingsperspectief ontbreekt. Een goede en zorgvuldige uitvoering zal centraal moeten komen te staan en daar is daadkracht voor nodig. De redenen voor het gebrek hieraan kunnen gezocht worden in het vastzitten van het systeem, de terugkerende angst rond de Parlementaire Enquête, het toezicht van de Tweede Kamer, de Algemene Rekenkamer en niet te vergeten het soms vernietigende oordeel van onderzoekers zoals wijzelf. Uiteraard is al dit kritische toezicht goed bedoeld en noodzakelijk, maar in de toekomst mag het geen obstakel zijn voor het verbeteren van het systeem, het adequaat oplossen van problemen en het herstel van vertrouwen.

2 Wat is de stand van zaken voor bewoners en gemeenschappen?

De omvang van de problematiek in combinatie met de voortdurende zoektocht naar goed beleid hebben hun weerslag op de levens van bewoners en gemeenschappen. Hieronder lichten we dit toe.

Bewoners in de knel

De onderzoeksresultaten van Gronings Perspectief laten al jaren zien dat mijnbouwschade de fysieke en mentale gezondheid van bewoners aantast. Daarin staat vooral de onveiligheid centraal en die is niet louter fysiek. De onzekerheid waarin bewoners vaak vele jaren verkeren speelt hen parten en zorgt voor een onveilig gevoel. De overheid en het web van instanties slagen er onvoldoende in om onzekerheden weg te nemen. Bewoners kunnen zich door dit web alleen met veel tijd moeite een weg banen. Sommige bewoners vertrekken: een vlucht lijkt hen de enige uitweg.⁹

Voor een aantal groepen kwetsbare bewoners kunnen de gevolgen in het bijzonder zwaar zijn. Het gaat bijvoorbeeld om bewoners waar behalve de gaswinningsproblematiek ook andere problemen spelen, zoals gezondheids-, armoede- of schuldenproblematiek. Ook bij kinderen kunnen stress-gerelateerde klachten ontstaan. Bij gebrek aan goed onderzoek blijft de omvang en ernst hiervan een blinde vlek in onze kennis.

⁹ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de eindrapportage van Gronings Perspectief fase 2 (Stroebe *et al.*, 2021).
Online beschikbaar via <https://www.groningsperspectief.nl/eindrapport-gronings-perspectief-fase2/> [Laatst geraadpleegd 28 mei 2021].

We verwachten dat deze problemen de komende jaren voortduren. De versterkingsoperatie blijft immers een bron van onzekerheid en stress. Bewoners zitten eerst lang “in de wachtstand”. Als de versterkingsoperatie op gang komt, is er overlast door versterkingswerkzaamheden, bouwputten, verhuizing naar wisselwoningen en de voortdurende bouwwerkzaamheden en geluidsoverlast.

We maken ons dan ook zorgen dat de belangstelling voor de gaswinningsproblematiek afneemt. Het beeld kan ontstaan dat "Groningen is opgelost" zodra grote volumes werk worden verzet. Maar de maatschappelijke problematiek voor bewoners kan de komende jaren een dikke staart krijgen. Individuele ellende moet worden gerepareerd en nieuwe problemen moeten worden voorkomen. Lokale instanties zullen zeer alert moeten blijven op de (gestapelde) problemen van bewoners. De instanties zijn goed in het ontwikkelen van generieke regelingen, maar alles wat generiek is moet eigenlijk óók ontwikkeld worden vanuit de wetenschap dat er een groot aantal bijzondere en complexe gevallen is. Het is verleidelijk om snel volumes weg te werken, maar aan het eind van de streep zal het aantal complexe situaties dat verholpen wordt doorslaggevend zijn voor de maatschappelijke impact.

Onzekerheid en wantrouwen

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat bewoners van het gaswinningsgebied weinig vertrouwen hebben in de instanties betrokken bij de afhandeling van de gaswinningsproblematiek. Vooral het vertrouwen in de NAM en de Rijksoverheid is laag. De vertraging in de versterkingsoperatie (onder andere door beleidswijzigen, maar ook door de pauze die voormalig minister Wiebes inlaste) lijkt het vertrouwen van bewoners ernstig te hebben geschaad. Is hun veiligheid wel belangrijk voor de overheid?

In het web van instanties en regelingen zijn bewoners vaak onmachtig. Als instanties beslistermijnen overschrijden of als bewoners bezwaar hebben tegen een besluit, dan zijn de mogelijkheden om dit aan te vechten beperkt. De geringe mogelijkheden, waarbij de gang naar de rechter een laatste toevlucht is, kosten veel tijd, geld en energie. Andersom spreekt uit sommige regelingen een zeker wantrouwen jegens bewoners. De manier waarop het IMG omgaat met schademeldingen aan de rand van het gaswinningsgebied wekt bijvoorbeeld wantrouwen. Het IMG lijkt aan de omgekeerde bewijslast te tornen. Debat over zulke zaken kan nog jaren voortduren en bemoeilijkt het herstel van relaties.

Door jarenlang wanbeleid en ontlopen van verantwoordelijkheden is het basisvertrouwen van veel bewoners in de overheid stuk. Relaties moeten worden hersteld. Daar kan meer aandacht voor zijn. Een panel hoogleraren stelde tijdens ons webinar over de Parlementaire Enquête bijvoorbeeld dat het een illusie is dat de Enquête het vertrouwen zal herstellen. Op dit moment constateren wij dat dat herstel van vertrouwen weliswaar een gedeelde wens is van alle instanties, maar dat er geen coherent en eenduidig beleid voor is. Onze aanbeveling is dat herstel van vertrouwen en relaties een speerpunt wordt voor *iedere* actor.

Verlies én kracht van sociale cohesie

In veel dorpen en wijken staat de sociale cohesie onder druk door onuitlegbare verschillen op het gebied van schadeherstel en de slepende versterkingsoperatie. Bij de versterkingsoperatie kunnen, door het hanteren van verschillende veiligheidsrichtlijnen, bewoners met vergelijkbare huizen op vergelijkbare locaties in zeer verschillende trajecten terecht komen. Waar het ene huis volledig verbouwd wordt, wordt een (ogenschijnlijk) vergelijkbaar huis nauwelijks versterkt. Dit werkt jaloezie, afgunst en wantrouwen in de hand, zelfs in buurten of dorpen die gekenmerkt worden door een hoge mate van sociale cohesie.

Het risico op het verlies van sociale cohesie speelt ook een rol bij de waardedalingregeling. Sinds de start van de regeling in september 2020, heeft het IMG aan 166 gezinnen ten onrechte een vergoeding uitgekeerd.¹⁰ Het gaat om bewoners die in het kader van de versterkingsoperatie in aanmerking komen voor sloop-nieuwbouw en dus al een nieuwe woning krijgen. Hoewel er volgens het IMG bij sloop-nieuwbouw niet of nauwelijks meer sprake is van waardedaling, heeft het IMG toegezegd 'in de meeste gevallen' niet te gaan terugvorderen. Deze situatie leidt mogelijk tot scheve gezichten: sommige bewoners krijgen een nieuwe woning én een fors geldbedrag, terwijl anderen het moeten doen met een minder hoog bedrag en bovendien nog jaren moeten wachten op de versterking. Ook roept dit voorval nieuwe vragen op: als het IMG hier ten onrechte teveel uitkeerde, keert het instituut dan in andere gevallen misschien ten onrechte te weinig uit?

Tegelijkertijd blijkt uit onderzoek dat sociale cohesie en samenwerking, gemeenschappen en individuen weerbaarder kunnen maken. Het verlies van sociale cohesie en weerbaarheid kan mogelijk de negatieve impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners vergroten.

¹⁰ Miskovic, M. & Braakman, T. (18 januari 2021). 'Nog eens tachtig gezinnen kregen onterecht geld voor waardedaling.' *RTV Noord*.
Online beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/781123/Nog-eens-tachtig-gezinnen-kregen-onterecht-geld-voor-waardedaling>
[Laatst geraadpleegd 30 april 2021].

De kracht van sociale cohesie en samenwerking blijkt uit situaties waarin bewoners wél gezamenlijk in actie zijn gekomen, bijvoorbeeld als reactie op de ervaren druk op de sociale cohesie of de fysieke inrichting van de dorpen en stadswijken. In bijvoorbeeld Appingedam (#EnWijDan) of Overschild (DVO) zetten bewoners zich gezamenlijk in voor een gelijke behandeling in de versterkingsoperatie. Bewoners zien in de versterking of de herinrichting van hun leefomgeving een gezamenlijk belang of een gemeenschappelijke opgave. Door zich te verenigen, vergroten bewoners de kans op een plek aan de onderhandelingstafel en krijgen ze gezamenlijk weer grip op de inrichting van hun leefomgeving. Desalniettemin hebben dergelijke samenwerkingen ook een schaduwkant, je kan nooit iedereen betrekken en tevreden houden.

Wij constateren op dit vlak een discrepantie tussen de ervaring van bewoners en het gevoerde beleid. Bewoners hebben baat bij een gemeenschappelijke aanpak die hun weerbaarheid vergroot, maar de huidige aanpak bestaat uit regelingen die gericht zijn op individuen. Sterker nog, de soms ogenschijnlijk willekeurige benadering doet afbreuk aan de sociale cohesie waar bewoners van kunnen profiteren. Waar collectieve belangen spelen, zou ook beleid hierop ingericht moeten worden. Dit begint ons inziens bij het ondersteunen en versterken van initiatieven vanuit de gemeenschap.

3 Wat versterkt de positie van bewoners en gemeenschappen?

Het verbeteren van de positie van bewoners in Groningen is deels materieel, deels procedureel en deels relationeel van aard. Hieronder werken we deze drie dimensies uit.

Materieel herstel

Sinds 2013 zijn schadeherstel, veiligheid en compensatie de kerndoelen van de overheid met betrekking tot de gaswinningsproblematiek. Echter, de vele systeemwijzigingen lijken de voortgang eerder te hinderen dan te helpen. Deze veranderingen zijn deels doorgevoerd om meer kwaliteit te kunnen leveren en deels om de gemaakte kosten te kunnen verantwoorden. In de praktijk zien we vooral dat hoge en steeds veranderende eisen de uitvoering hinderen.

De veranderingen scheppen ook onduidelijkheid en geven onrust. Neem de omgekeerde bewijslast bij schademeldingen: voor bewoners is het een vorm van erkenning en biedt het enige zekerheid en vertrouwen. Maar sinds dit vanaf 1 januari 2017 in de wet staat, zijn er signalen dat de toepassing ervan door schadeinspecteurs inconsequent is. Het IMG laat daarom onderzoek verrichten naar de afhandeling van schademeldingen in Norg/Grijpskerk.¹¹ Geleidelijk staat daardoor de bewijslast ter discussie, zeker als de directeur van de NAM zich hierover uitlaat.¹²

Om de uitvoering te verbeteren, vragen meerdere partijen waaronder het Groninger Gasberaad sinds jaren om één loket voor versterking en schadeherstel. Omdat dit in theorie verschillende opgaven zijn en omdat de rollen van het IMG, de NCG en het Nationaal Programma Groningen (NPG) uit elkaar zijn gegroeid, komt het er niet van. De schadeafhandeling is een door individuele bewoners geïnitieerde juridische verrekening. De versterking heeft doorgaans een door gemeenten geïnitieerde collectieve aanpak. En verduurzaming van woningen blijkt in praktijk moeilijk te integreren. Een geïntegreerde aanpak zou bewoners een hoop rust en duidelijkheid kunnen geven en maakt een efficiëntere gebiedsaanpak mogelijk.

Tot slot zou er bij herstel van schade en veiligheid structureel meer aandacht moeten zijn voor leefomgeving en leefbaarheid, die onder meer door achterstallig onderhoud is aangetast. Nu staat versterking vooral in dienst van veiligheid, volgens criteria die door de overheid worden bepaald en door Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) bewaakt. Daardoor is techniek in de versterking het uitgangspunt. In de schadeafhandeling is dat het recht. Maar het is in onze optiek eenvoudiger en beter om de kwaliteit voor bewoners en buurten als uitgangspunt te nemen. Als men buurten en bewoners durft te vragen wat hun situatie is en wat er voor nodig is om deze te verbeteren, dan zullen aanpassingen beter aansluiten bij woonwensen en maatschappelijke functies en zullen zij duurzaamheid bevorderen. Zo'n aanpak, waarbij buurten en bewoners centraal staan, is op dit moment nog moeilijk te realiseren.

¹¹ Van Hofslot, Gerdt (31 augustus 2020). 'Schadeloket stopt voorlopig met afhandeling van 1250 claims' *Dagblad van het Noorden*. Online beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Schadeloket-schort-afhandeling-schades-op-25974835.html> [Laatst geraadpleegd 20 mei 2021].

¹² Middel, M. (7 mei 2021). 'NAM: versterkingsoperatie in Groningen is niet meer nodig,' *NRC*. Online beschikbaar via <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/05/06/versterking-groningen-onnodig-a4042758> [Laatst geraadpleegd 31 mei 2021].

Procedureel herstel

In de aanpak van de gaswinningsproblematiek is sprake van zeer grote onvoorspelbaarheid, van rechtsongelijkheid en van slechte communicatie. Dit zouden speerpunten moeten zijn in het herstel van procedures. Een belangrijke kanttekening daarbij: in de uitvoering is vooral behoefte aan maatwerk omdat er zo weinig standaard casussen zijn. Op dit moment werken, tenminste in de uitvoering van de versterking, de juridische regels en procedures eerder verstikkend en ze bevorderen dus niet de rechtsgelijkheid en voorspelbaarheid, zoals de bedoeling is. Het risico is dat generieke regelingen (bijvoorbeeld voor het vergoeden van waarde-daling) weliswaar juridisch verdedigbaar en zuiver zijn, maar dat de meest behoeftige bewoners te weinig worden bereikt. Wanneer geen ruimte is voor maatwerk in de uitvoering, is het risico dat mensen zich niet gehoord voelen en dat zij de regeling als log of onhandig ervaren. Dit ondermijnt de effectiviteit van de regeling.

De op handen zijnde regeling van het IMG voor het vergoeden van immateriële schade is een stap in de goede richting voor het erkennen van het leed dat óók het overheidsoptreden, regels en procedures voor bewoners hebben opgeleverd. Om te zorgen dat de regeling de erkenning en genoegdoening gaat brengen waar behoefte aan is, zou de regeling wel aan enkele voorwaarden moeten voldoen: hij moet transparant zijn, snel en simpel, en het gebruik maken van de regeling zou voor bewoners geen zware belasting moeten opleveren. Regels en procedures zijn heel belangrijk en noodzakelijk, maar de toon en luisteren zijn óók belangrijk voor een correcte afhandeling.

Daarnaast speelt de vraag of deze regeling voldoende zal zijn. De problemen in Groningen zijn nog lang niet opgelost en bewoners gaan mogelijk nog een lange weg tegemoet van versterking en herstel. Het is efficiënter om compensatie van geleden leed niet pas na lange tijd uit te keren.

Herstel van vertrouwen en relaties

De gaswinningsproblematiek heeft onnoemelijke schade toegebracht aan sociale relaties, zoals die tussen bewoners en de overheid. Het erkennen van leed en toekennen van compensatie is momenteel, voor zover wij weten, de enige concrete stap richting herstel van deze relatie. Maar ook adequate compensatie van materiële en immateriële schade zal niet automatisch leiden tot het herstel van relaties. Bewoners moeten het gevoel hebben dat ze rechtvaardig behandeld zijn en het vertrouwen dat ze ook in de toekomst rechtvaardig behandeld zullen worden. Boven alles zal het besef moeten terugkeren dat de overheid een betrouwbare bondgenoot is. Dat laatste vergt meer dan herstel van gemaakte fouten.

Ook binnen gemeenschappen zijn veel relaties beschadigd geraakt. Schadeherstel en versterking zouden sociale cohesie moeten versterken en niet uithollen. Scheve gezichten ontstaan als versterking en schadeherstel voor buurtbewoners zeer verschillend verloopt. Dat kan voorkomen worden door met deze gemeenschappen gezamenlijk na te denken over uitdagingen, oplossingen én wensen. De huidige aanpak is te vaak individualistisch. De oplossing van problemen kan zo een nieuw probleem scheppen: het verwateren van gemeenschapszin.

De kracht van gemeenschappen wordt in sommige projecten al sterk benut. Het belang van draagvlak en burgerparticipatie wordt over de gehele linie steeds meer erkend. Het project Toukomst van het NPG is een voorbeeld van een zeer ambitieuze invulling. Dat er zoveel animo was om aan Toukomst deel te nemen laat zien dat bewoners, als ze de kans krijgen, graag hun eigen leefomgeving zouden verbeteren en bereid zijn zich daar sterk voor in te zetten. Ook nu de uitvoeringsfase voor de geselecteerde projecten is aangebroken, blijft het zaak om deze werkwijze te generaliseren en continueren.

Ook de relatie tussen overheden is door de gaswinningsproblematiek diep geschaad. Het verbeteren van deze relaties zou hoog op de agenda moeten staan.

4 Wat betekent dit voor de aanpak nu en in de toekomst?

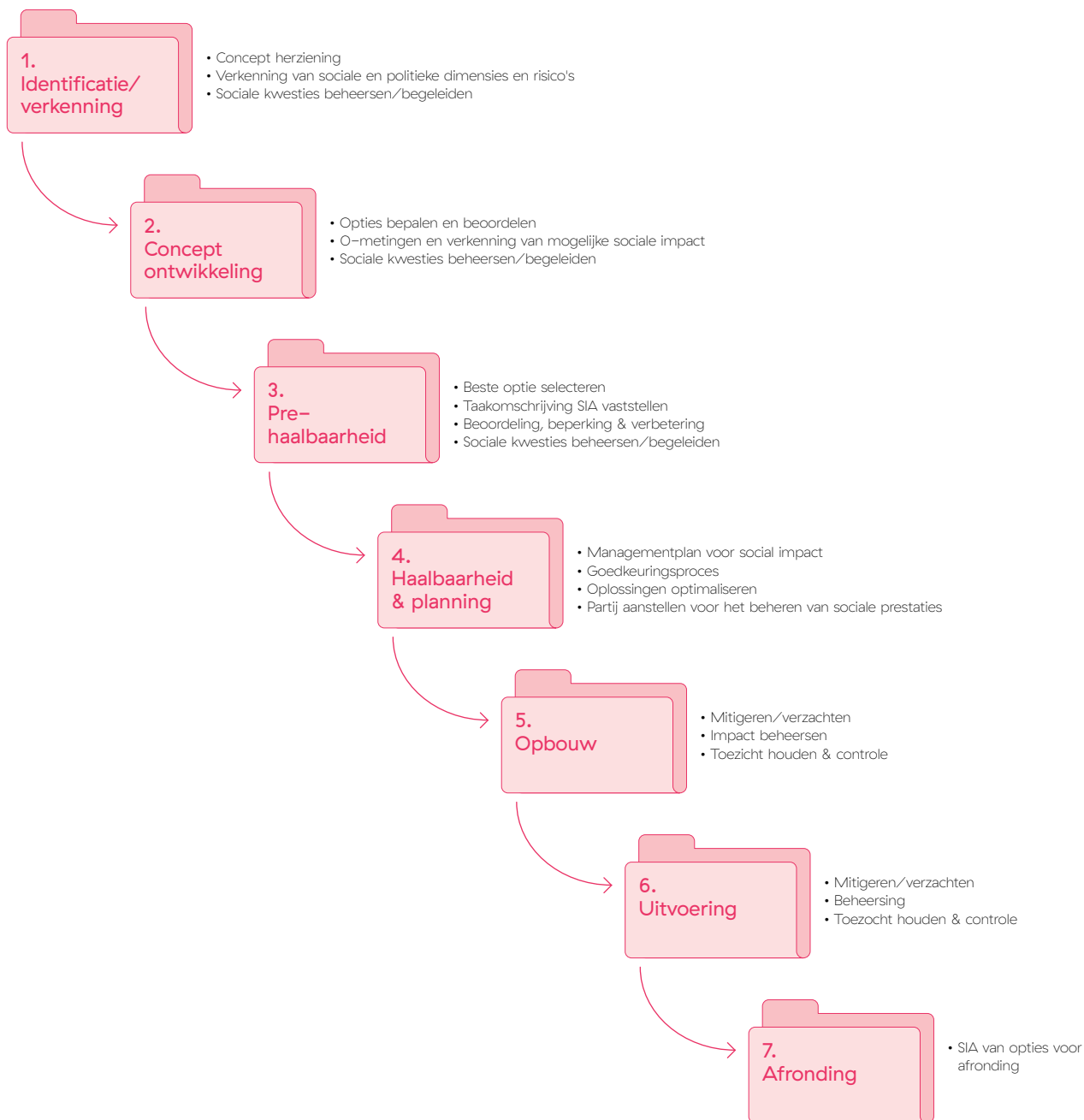
Welke lessen kunnen uit de gaswinningsproblematiek in Groningen worden getrokken? (Zie ook het kader "Ontwrichting en Onveiligheid".) De centrale les is volgens ons dat de sociale impact van bodembeweging en schade te lang is ontkend. In de aanpak van de veiligheidsproblematiek stond niet het welzijn van bewoners centraal, maar het continueren van de gaswinning. De huidige problemen met de versterkingsoperatie zijn dus eigenlijk het gevolg van het negeren van de sociale impact.

De (wetenschappelijke) literatuur over *Social Impact Assessments* (SIAs) biedt tal van aanknopingspunten om voor, tijdens en na mijnbouwprojecten na te denken over het voorkomen, verminderen en verzachten van de sociale impact van deze projecten. We verkennen op basis van deze literatuur hoe mijnbouwbeleid zo kan worden ingericht dat bewoners een eerlijke verdeling ervaren tussen lusten en lasten.

Er wordt in de literatuur een grove verdeling gemaakt tussen 7 fasen waarin projecten worden uitgevoerd (zie Figuur A).¹³ In alle 7 fasen van een project moet actief worden gewerkt aan het voorkomen, beperken en verzachten van negatieve sociale impact. Al in de verkennende fase wordt een SIA uitgevoerd en worden maatregelen vastgelegd.¹⁴ Gedurende het project kan worden gecontroleerd of het project aan de gestelde eisen voldoet. Het betrekken en informeren van betrokkenen door middel van betekenisvolle participatie is gedurende alle fasen van een project van belang.

¹³ Vanclay, F. (2015). *Social Impact Assessment: Guidance for assessing and managing the social impacts of projects*. International Association for Impact Assessment.

¹⁴ De status van een SIA zou vergelijkbaar kunnen zijn met een milieueffectrapportage (MER): de initiatiefnemer van een mijnbouwproject geeft een onafhankelijke partij opdracht een SIA op te stellen, waardoor de overheid de verwachte maatschappelijk impact (en maatregelen om die te beperken en verzachten) mee kan nemen in een besluit over een vergunning voor het project. In Nederland voert bijvoorbeeld de Commissie Milieueffectrapportage als onafhankelijke organisatie de milieueffectrapportages uit. Het is op dit moment in Nederland niet wettelijk verplicht bij alle vergunningsaanvragen een MER uit te (laten) voeren.

Figuur A Overzicht fasen Social Impact Assessment

(Dit figuur is een vertaling van het figuur in Vanclay (2015: 14))

Social Impact Assessment – het voorkomen van een nieuwe ramp in slow-motion.

Het lerend vermogen van de overheid in Nederland lijkt vooralsnog beperkt. De manier waarop vergunningen voor mijnbouw worden verleend en mijnbouw wordt bedreven herhaalt te vaak de fouten van de gaswinning in Groningen. Te vaak besluiten overheid en bedrijfsleven samen de koers; bewoners worden te laat of niet betrokken. Hiervan zijn meerdere voorbeelden van kleine gasvelden in Noord-Nederland, de plaatsing van windmolen- en zonneparken, verkenningen rondom geothermie en de aanleg van infrastructurele werken t.b.v. windenergie, zoals kabels en hoogspanningsleidingen. Nederland is een dichtbevolkt land en ruimtelijke aanpassingen stuiten dan ook al snel op een moeilijke afwegingen, afstemming van belangen en ruimtelijke uitdagingen. De belangen van de overheid, bewoners en bedrijven schuren en er wordt onvoldoende voorzien in betekenisvolle participatie. Wettelijk is er veel te weinig geregeld op gebied van participatie en compensatie.

De SIA biedt richtlijnen en inzichten voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en zou leidend moeten worden voor nieuwe en bestaande mijnbouwprojecten. Met het implementeren van de richtlijnen kunnen Groningse toestanden worden voorkomen en kan de mijnbouw in Nederland in lijn worden gebracht met internationaal geaccepteerde standaarden. Naast participatie en draagvlak, het mee profiteren van mijnbouw en het goed afsluiten van projecten, brengen we hier 5 thema's uit de literatuur onder de aandacht.

(i) Sociaal politieke context

Het is van belang dat elk bedrijf betrokken bij mijnbouwactiviteiten de sociaal- historische context van een gebied begrijpt. Bedrijven beginnen nooit met een schone lei. Projecten zouden enkel succesvol moeten worden genoemd als ze goede verhoudingen bewaren, waarbij bedrijfsleven, overheid en burgers niet tegenover elkaar komen te staan. Een goede analyse van wat er misging en misgaat in het gaswinningsdossier kan hierbij helpen.

(ii) Mitigatie en monitoring

Bij toekomstige mijnbouw projecten is het cruciaal dat de fysieke en sociale risico's van mijnbouw worden erkend en er goede monitoring en toezicht plaatsvinden. Monitoring wordt in Nederland op dit moment nog gezien als een puur technisch vraagstuk. Er is een sterke neiging de impact te vatten in modellen en exacte getallen, zoals het gemiddelde aantal decibels of de afstand tot een project. Daarbij is objectiverende techniek dominant en krijgen bewoners doorgaans geen stem.

Het opzetten van gedegen meet-netwerken en het doen van nulmetingen heeft pas zin als dit het vertrouwen van bewoners krijgt. Er is veel meer aandacht nodig voor de menselijke beleving. Goede monitoring bestrijkt niet alleen technische grootheden maar omvat juist ook sociale monitoring (gezondheidsimpact, brede welvaart etc.). Het SodM noemt dit ook wel 'next level toezichthouden' waarin de belangen van burgers beter worden meegenomen.

Juist over de monitoring van de acceptatie en meerwaarde van projecten zou voorafgaand aan projecten afspraken gemaakt moeten worden. Kennis van bewoners en vanuit sociaal wetenschappelijke hoek zou veel beter geïntegreerd kunnen worden.

(iii) Verantwoordelijkheden

Voorafgaand aan projecten is het belangrijk duidelijke afspraken op papier te zetten over wat te doen als er mijnbouwschade of andere veiligheidsrisico's optreden. Hierbij hoort ook het vooraf vastleggen van aansprakelijkheid, veiligheidsnormen en onafhankelijk toezicht. Ook is het van belang dat er vanuit de overheid mandaat is om op te treden en projecten stil te leggen bij het ontstaan van veiligheidsrisico's, calamiteiten en/of maatschappelijke ontwrichting. De (Rijks)overheid zou dan ook geen financiële afhankelijkheid moeten hebben van de inkomsten uit toekomstige industrieën, hetgeen in Groningen leidde tot groot wantrouwen.

(iv) Sociale impact

Het is van belang om voorafgaand aan projecten een (voorspellende) analyse te maken van de mogelijke sociale gevolgen van een project. Dit kan zowel positief als negatief zijn. Er kunnen alternatieven bedacht worden om deze gevolgen te verzachten en te compenseren. Het instellen van een calamiteitenfonds voor mogelijke negatieve gevolgen en onvoorziene gebeurtenissen hoort hier ook bij.

(v) Mensenrechtenschendingen

Mijnbouwactiviteiten mogen nooit leiden tot een schending van mensenrechten. Het belang hiervan wordt door verschillende juristen onderstreept. Het Mensenrechtencomité van de Verenigde Naties (VN) heeft reeds haar zorgen uitgesproken over de situatie in Groningen. Het is dan ook van belang dat nieuwe mijnbouwprojecten dergelijke mensenrechtenschendingen niet herhalen.

Participatie en draagvlak

Op dit moment worden participatietrajecten te vaak ingezet om besluiten (achteraf) te legitimeren. Een van de principes van SIA is dat mensen het recht hebben om betrokken te worden bij besluitvorming over de geplande interventies voordat deze hun leven kunnen beïnvloeden.¹⁵

Om te komen tot duurzame projecten is participatie van bewoners in alle fasen van een project essentieel. Betekenisvolle interactie, dialoog met alle belanghebbenden en het hebben van invloed op hoe sociale gevolgen worden gemitigeerd zijn hierbij van belang. Het nemen van genoeg tijd om bewoners te informeren, raadplegen, betrekken, samenwerken en versterken wordt dan ook gezien in de SIA literatuur als een belangrijk onderdeel van projecten. Het geven van zeggenschap aan bewoners kan helpen om bewoners mee te krijgen in plannen. Bewoners hebben tijd nodig om zich te beraden, en het is van belang hier genoeg tijd voor in te ruimen. De Rijksoverheid speelt een belangrijke rol: participatie is wettelijk onvoldoende verplicht en men kan meer doen om participatieprocessen te stimuleren en faciliteren. Dit nalaten voedt onrust en verstoort relaties.

Bij participatietrajecten is het van belang duidelijke kaders en uitgangspunten mee te geven aan bewoners.¹⁶ Bewoners moeten vooraf duidelijk hebben waarom er een participatietraject wordt gestart: mogen ze meebeslissen, meedenken en mee zeggen? Het is fruikend als de wensen van bewoners vanwege het ontbreken van wet- en regelgeving alsnog worden genegeerd: dit breekt vertrouwen af. Het nakomen van beloftes is cruciaal voor succesvolle participatie.

Meeprofiteren mijnbouw

De aanvang van industriële projecten gaat vaak gepaard met hoge ambities en beloftes. Het is van belang dat deze ambities reëel zijn en beloftes worden nagekomen. Het uiteindelijke doel van projecten zou moeten zijn dat iedereen mee kan profiteren van mijnbouwactiviteiten, zeker ook huishoudens met minder besteedbaar inkomen. Het verbeteren van werkgelegenheid is een bijkomstigheid van projecten. Een regio moet, naast werkgelegenheid, andere positieve gevolgen zien van projecten. Het hebben van zeggenschap is hierbij van belang. Dit kan bijvoorbeeld door middel van een gebiedsfonds waarin zij zelf kunnen beslissen om hun wensen gerealiseerd te zien.

¹⁵ Vanclay (2015: 20).

¹⁶ Dit bleek ook uit een lezing van Jaap Jepma tijdens een bijeenkomst van het Kennisplatform.

¹⁷ Het beeld is anders. Onze indruk is dat de NAM de gaswinning zo snel mogelijk stopzet en zich daarbij steeds meer onttrekt aan het nakomen van verantwoordelijkheden en plichten.

Afronding mijnbouw activiteiten Groningen

Terug naar de situatie in Groningen zien we dat er nog veel te winnen valt op het gebied van maatschappelijk verantwoorde bedrijfsvoering. Waar in Groningen de overheid veel verantwoordelijkheden naar zich toe heeft getrokken, ligt met een SIA de verantwoordelijkheid primair bij de exploitant. Het netjes afronden van de huidige winningsactiviteiten zou dan ook voor de NAM centraal moeten staan.¹⁷

Wat betekent dat ‘netjes afhandelen’? De NAM zou op zijn minst alle lopende milieu, gezondheids- en veiligheidsrisico’s gecontroleerd en geminimaliseerd moeten hebben. Ook zouden de NAM en de overheid zich kunnen voorbereiden door een reservefonds te scheppen voor het herstellen van leed en aangetaste levens door de gaswinning, het zorgen voor veiligheid en stabiliteit en bijvoorbeeld het uitkeren van compensatie.

Ondanks dat de NAM niet meer verantwoordelijk is voor schadeherstel en de versterking, is zij nog wel verantwoordelijk voor haar eigen bedrijfsvoering. Om in de toekomst steun te krijgen en behouden voor winningsactiviteiten is een goede reputatie van belang. Een goede afronding bepaalt mede toekomstig draagvlak. Het herstel van vertrouwen en vergeving voor het leed dat in Groningen is geleden kan veel tijd in beslag nemen. In Groningen is de betrouwbaarheid van bedrijven des te belangrijker gezien het feit dat veel van de bedrijven (inclusief de NAM zelf) die actief waren in de gaswinning overstappen naar projecten voor hernieuwbare energievoorziening in de regio. Op dit moment is het vertrouwen van bewoners laag en voelt de energietransitie voor sommigen dan ook als zout strooien in een open wond. Het wordt daarom ook een extra grote uitdaging om het aantrekkelijk te maken voor bewoners om toekomstige projecten in hun leefomgeving te accepteren.

Ontwrichting en onveiligheid: wat leren we van Groningen voor toekomstige mijnbouw?

Uitgelicht

In de wet staat dat mijnbouw moet voorkomen dat nadelige gevolgen ontstaan voor mens en milieu, dat schade wordt veroorzaakt en dat de veiligheid wordt geschaad (Mijnbouwwet, artikel 33). Sinds 2018 spreekt de wet bovendien over “maatschappelijke ontwrichting”. We kunnen van Groningen veel leren over nadelige gevolgen, over wat onveilig is én over ontwrichting. In dit stuk trekken we enkele lessen uit Groningen. Dat is niet alleen relevant voor de uitvoering van de wet. Het is ook van belang dat toekomstige mijnbouw de lessen trekt uit Groningen. Dit stuk is een aanzet daartoe.

Omdat het in Groningen misging, werd in 2018 de mijnbouwwet aangepast. De gaswinning zou richting nul gaan en de minister zou zelf bepalen hoeveel gas er gewonnen wordt uit het Groningenveld. Daarbij moest de minister een lastige belangenafweging maken. Enerzijds moet er voldoende gas zijn (leveringszekerheid, artikel 52d, lid 2b). Anderzijds moet er zo min mogelijk fysieke onveiligheid en maatschappelijke ontwrichting zijn (lid 2a en 2e). Die term “ontwrichting” is dus een nieuwigheid.

Wat wordt met maatschappelijke ontwrichting bedoeld? In de wet lijkt fysieke veiligheid voorop te staan. Het eerste lid, 2a, maakt expliciet dat woningen niet mogen instorten en noemt de ‘10-5 norm’ die dat becijfert. Verder staat in de wet dat ontwrichting in Groningen onwenselijk is (2e) en dat hetzelfde geldt voor ontwrichting elders in het land als de gaswinning zou stoppen (2f). Met ontwrichting in Groningen bedoelt de minister “maatschappelijke gevolgen, zoals vertraging in de afhandeling van schade, sociale onveiligheid, gezondheidseffecten en maatschappelijke onrust.”¹

Maatschappelijke ontwrichting is dus een containerbegrip dat schade, onrust en gezondheid omvat. Ook de “sociale onveiligheid” valt eronder: de veiligheid van bewoners. Logischerwijs is de fysieke onveiligheid van gebouwen hier onderdeel van: de 10-5 norm gaat immers over de kans dat *bewoners* overlijden. De fysieke veiligheid van gebouwen (lid 2a) is dus onderdeel van maatschappelijke ontwrichting (lid 2e). De term “ontwrichting” impliceert dat schade, onrust, ongezondheid en onveiligheid boven een bepaalde drempel onacceptabel wordt. Maar die drempel is nergens beschreven. Er is enkel een norm voor het instorten van gebouwen, niet voor de andere nadelen van mijnbouw die de samenleving ontwrichten.

¹ Kamerstuk 2019D25469.

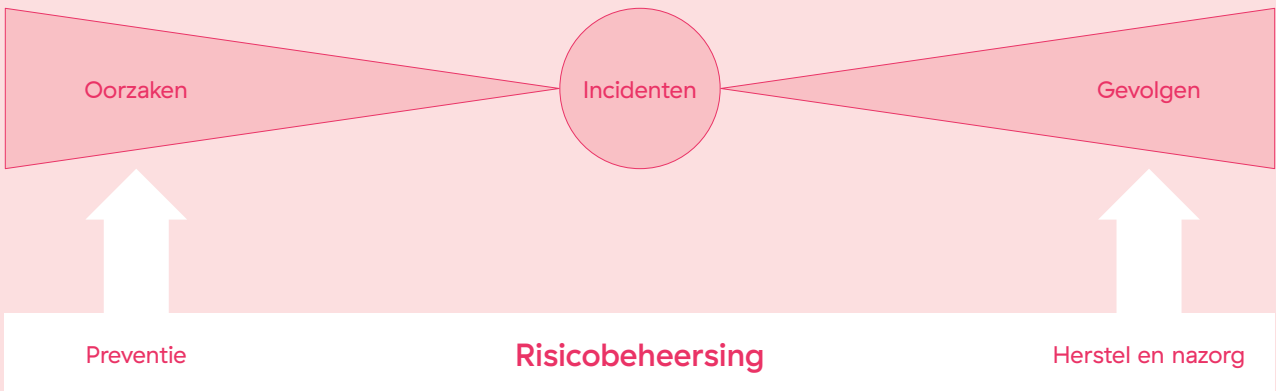

Volgens ons is het onlogisch en zelfs gevaarlijk om fysieke veiligheid als artikel in de wet een status aparte te geven. Een praktijkvoorbeeld uit Groningen om dit te illustreren. Een bewoner die zich acuut onveilig voelt kan dat melden. Als de woning vervolgens wordt gestut, voldoet deze weer aan de veiligheidsnorm (<10⁻⁵ kans). Maar een woning die drie jaar vol stutten staat is geen veilige woonomgeving. Als deze woning onbewoonbaar wordt verklaard, de bewoners hun huis uit moeten en de woning wordt gesloopt, wordt het op papier veiliger: het instortingsgevaar is immers nul. Met dit voorbeeld laat je zien dat het onzinnig is om veiligheid van de woning boven de veiligheid van bewoners te plaatsen. De bouwnorm kan niet het uitgangspunt zijn: de veiligheid van *bewoners* moet centraal staan, niet die van gebouwen.

Analyse: de lessen van Groningen

Ons literatuuroverzicht geeft inmiddels een heel compleet overzicht van het spectrum van nadelen dat door mijnbouw kan optreden. Wat zijn de 'lessen van Groningen' voor deze nadelen en voor ontwrichting? Hierbij onderscheiden we oorzaken, incidenten en gevolgen. Ook zijn er maatregelen om incidenten te voorkomen (preventie) en maatregelen om de gevolgen te bestrijden (herstel en nazorg).

Die onderverdeling is bekend uit het "vlinderdasmodel" die onder meer werd gebruikt in de Nationale Veiligheidsstrategie (zie <https://www.rivm.nl/onderwerpen/nationale-veiligheid>): de methodiek die het Rijk gebruikt om zich voor te bereiden op alle soorten acute rampen en catastrofes van natuurlijke (overstromingen, virusuitbraken) tot menselijke en industriële (kernrampen, terrorisme, aardbevingen, etc.). De *slow motion* kenmerken van rampen zoals Groningen en het Coronavirus vielen buiten het kader van deze "geïntegreerde Risicoanalyse Nationale Veiligheid," maar het vlinderdasmodel helpt desalniettemin bij de analyse.

Oorzaken. Er zijn vier gevaren. De bodem daalt, er zijn veel bevingen en er is een risico dat toxische stoffen zoals aardgascondensaat vrijkomen. Deze drie gevaren veroorzaken reële risico's waarvan bekend is dat ze directe gevolgen voor bewoners en instanties hebben. Het vierde gevaar is een substantieel grotere beving (de grootste tot nu toe was $M=3,6$. Bij een beving van $M=4,6$ komt ongeveer 10x zoveel energie vrij) waardoor gebouwen instorten. Dit is een hypothetisch risico: een beving van zo'n magnitude kwam nog niet voor maar het kan niet worden uitgesloten.

Incidenten. In Groningen heeft zich geen acute ramp voltrokken. Maar tenminste sinds de eeuwwisseling (en volgens sommigen al veel eerder) zijn er met regelmaat incidenten.

- Vooral de grotere bevingen zoals die van Westeremden (2006), Huizinge (2012) of Zeerijp (2018) leidden tot een golf van schademeldingen.
- Door zogenaamde diepe bodemdaling waren aanpassing aan infrastructuur (waterwerken) nodig.
- Diepe bodemdaling veroorzaakt voor zover bekend geen directe schade aan woningen, maar er is veel discussie over de invloed op de waterhuishouding die indirect schade aan woningen kan veroorzaken.
- In 2018 leidde een lekkage van aardgascondensaat in Farmsum tot overlast, klachten en zorgen over de gezondheid bij omwonenden.

Doordat zulke incidenten druppelsgewijs optreden, doordat de kleine bevingen zo vaak voorkomen en doordat de gevolgen ervan onvoldoende beheerst kunnen worden, is in Groningen toch een situatie ontstaan die, zowel qua omvang als impact, rampzalig is voor bewoners en instanties.

Gevolgen. Het belangrijkste gevolg voor bewoners was dat bewoners kampen met **mijnbouwschade**. Vaak gaat het om kleine schade, maar in grote aantallen: tienduizenden meldingen per jaar. Volgens bewoners en sommige experts is er ook meer structurele schade, bijvoorbeeld aan fundamenten van gebouwen. In sommige gevallen zijn woningen **acuut onveilig**, moeten ze gestut of worden ze **onbewoonbaar**—een onbekend aantal is opgekocht. Het totale aantal bewoners dat hun huis verliet is onbekend.

Er zijn vooral veel indirecte gevolgen die veelal te maken hebben met de manier waarop de samenleving op schade en veiligheidsrisico's reageert. Een opsomming:

Zelfs als de schade betrekkelijk klein is, kan deze het leven van bewoners ernstig ontwrichten. Dat komt mede door **inadequaat schadeherstel** en door **slechte nazorg**. Lange tijd was de capaciteit in de schadeafhandeling onvoldoende. Bewoners moesten soms erg lang wachten. Veel schadeherstel was slechts cosmetisch. Veel meldingen werden afgewezen. Ook ontstonden vaak **conflicten tussen bewoners en instanties**. Mensen met complexere schadetrajecten raken te vaak verwickeld in langdurige procedures. En veel mensen meldden schade niet (meer), omdat ze bang zijn voor het proces.

Een ander nadeel voor bewoners is het risico dat gebouwen kunnen instorten bij een grote beving. Om dit te voorkomen worden preventieve maatregelen genomen: versterking. Maar **versterking is een zware belasting**. De maatschappelijke impact op bewoners is groot. Hun leven wordt ernstig verstoord, het kost veel tijd en energie. Verhuizen naar een wisselwoning is een zware belasting en verstoort sociale relaties. Voor betrokken instanties en overheden is versterking een molensteen. De uitvoering kost een fortuin, verloopt zeer moeizaam en traag. De versterking veroorzaakt ook conflicten tussen bewoners en instanties, tussen instanties onderling en tussen bewoners onderling. Ook wordt de meerwaarde van de versterking door sommigen betwist. Zo worden de preventieve maatregelen dus zelf een heet hangijzer en een incident.

Er is sprake van **slechte samenwerking tussen instanties, overheden en NAM** over de versterkingsopgave en schades. Er zijn zeer veel instanties bij betrokken, het moet binnen organisaties over veel schijven en het is (ook voor professionals) niet te begrijpen waarom het allemaal zo stroperig en ingewikkeld moet zijn. De communicatie met bewoners is niet best en in veel aspecten van aanpak en beleid zijn **bewoners onvoldoende vertegenwoordigd**. De gebrekkige aanpak ondermijnt het vertrouwen in de verantwoordelijke instanties en in “het systeem”. Dat het tussen de verantwoordelijke instanties niet soepel loopt draagt eraan bij dat onder bewoners veel **onduidelijkheid en onzekerheid** bestaat.

Een ander aspect is dat mede door schade, versterking en onzekerheid de **woningmarkt verstoord** is. Dat heeft voor bewoners negatieve financiële gevolgen. Het IMG probeert dit met een waardedalingsregeling te repareren, maar rond deze regeling ontstaat wellicht ook weer discussie, onvrede en maatschappelijke onrust.

Het totaalpakket aan genoemde gevolgen heeft tenslotte zijn weerslag op de **leefbaarheid** van het gebied als geheel en bedreigt het behoud van **cultureel erfgoed**. Het sterkste effect op het welbevinden van bewoners, blijkt uit het onderzoek van onder meer Gronings Perspectief, is dat bewoners zich machteloos en **onveilig** voelen. Die ervaren onveiligheid komt niet alleen door bevingen, schade en door fysieke onveiligheid, maar ook door de genoemde onzekerheid, het ‘gedoe’ over schadeafhandeling en versterking, en door de economische gevolgen van dit alles. Alles tezamen geeft dit ook chronische stress: het gaat ten koste van de **gezondheid** en de levensvreugde van bewoners.

Lessen voor de risico-regelreflex

Er is de afgelopen 20 jaar onder bestuurskundigen veel geschreven over de 'risico-regelreflex', die eruit bestaat dat er rond objectief kleine risico's een sociale dynamiek kan ontstaan waardoor overheden overdreven veel investeren in veiligheid.² Wij constateren dat in Groningen iets anders misging: de overheid, NAM én bestuurskundigen fixeerden zich op de onveiligheid van gebouwen, maar waren blind voor de onveiligheid van bewoners. Wellicht heeft de angst voor een risico-regelreflex hierbij een rol gespeeld, of wellicht was het gewoon de wens om kosten te besparen, maar zeker is in ieder geval dat men de werkelijke risico's in Groningen heeft miskend en slecht heeft ondervangen. Aan de basis ontbrak het aan een goede en volledige risicoanalyse. Daardoor kon een ramp in slow motion ontstaan: de meest impactvolle risico's voor bewoners speelden geen rol van betekenis in het winningsbeleid en in risicomanagement. De rekening hiervan wordt nu alsnog gepresenteerd.

Lessen voor de impact van mijnbouw

Als we alle nadelen van de gaswinning voor Groningen op een rijtje zetten, wat zijn dan de bewezen nadelige gevolgen? En wat leren we hiervan voor de risico's van mijnbouw in het algemeen en het bepalen van de maatschappelijke impact? We sluiten deze reflectie af met een handzaam overzicht.

² van Tol, J., Helsloot, I. & Mertens, F. (2011). Veiligheid boven alles? Essays over oorzaken en gevolgen van de risico-regelreflex. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Daarin onderscheiden we vijf impactgebieden: woningen, omgeving & economie, sociale relaties, bewoners en herstel & mitigatie. Voor ieder van die impactgebieden geldt dat men er duidelijke *doelen* en *monitoring* aan kan verbinden. Ook geldt dat men voorafgaand aan het verlenen van een vergunning, bijvoorbeeld aan de hand van het winningsplan, kan toetsen of de exploitant en overheden in staat zijn om de winning succesvol uit te voeren.

Ten opzichte van bestaande benaderingen van maatschappelijke impact zijn er twee nieuwe inzichten. Het eerste betreft het centrale belang van goede samenwerking tussen bewoners, overheden en exploitant: **goede relaties** zijn cruciaal voor het goed verloop van winning. Onze indruk is dat de gaswinning in Groningen eindigde als fiasco omdat de samenwerking spaak liep toen er problemen ontstonden. De slechte vertegenwoordiging van bewoners speelde in eerste instantie een centrale rol, maar later liep ook de samenwerking tussen overheden onderling en tussen overheid en NAM spaak. De kwaliteit van samenwerking zou een goede risicoindicator zijn.

Het tweede nieuwe inzicht is het belang van goede **voorbereiding** op de maatschappelijke impact, herstel en mitigatie. Die voorbereiding was in Groningen volstrekt onvoldoende, mede omdat in de besluitvorming de bewoner keer op keer uit beeld was. Zo was er geen fonds voor schade en herstel; onbegrijpelijk gezien het feit dat er bij zoveel winningen ongewenste neveneffecten optreden. Dat de standaard is om je niet op problemen voor te bereiden, komt door wetgeving.

Tenslotte

Zoals in de inleiding werd gezegd: de casus Groningen is leerzaam. De combinatie van *laissez faire* wetgeving en veronachtzaming van toezicht gaf exploitanten ruim baan. De overheid pastte recent de mijnbouwwet aan, maar gaf daarin het Groningenveld een aparte plek. Alsof men denkt dat alles weer *business as usual* wordt. Dat lijkt vooralsnog een illusie en bovendien moet je je afvragen of dat wenselijk is. Om nieuwe fiasco's te voorkomen is het goed om lessen te trekken: over hoe maatschappelijke ontwrichting ontstaat en hoe deze te herkennen, over het opzetten van adequate monitoring zodanig dat eerder en beter kan worden ingegrepen, en voor het betere begrip van dat zo centrale begrip 'veiligheid'. Een strakkere regie van de overheid zal zowel bewoners als bedrijven veel duidelijkheid geven over de rechten en plichten rond verantwoorde mijnbouw én zal zo bij kunnen dragen aan het broodnodige herstel van vertrouwen.

Inleiding

Het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen levert jaarlijks een overzicht van kennis over de maatschappelijke gevolgen van de gaswinning in Noord-Nederland: de literatuurstudie. Het uitvoeren van de literatuurstudie behoort tot de kerntaken van het Kennisplatform. De maatschappelijke gevolgen van de gaswinning en de hieruit resulterende bodembeweging zijn omvangrijk en complex. Kennis hierover is verspreid over veel verschillende onderzoeken, kennisinstellingen en instanties. Het Kennisplatform bundelt, duidt en deelt deze kennis. De literatuurstudie presenteert de aanwezige kennis op een toegankelijk manier en verbindt kennis uit verschillende disciplines met elkaar om een compleet, geïntegreerd en afgewogen beeld te geven van de stand van kennis. Bovendien stelt dit het Kennisplatform in staat een overzicht van kennislacunes te creëren, op basis waarvan in samenwerking met belanghebbenden de onderzoeksagenda wordt opgesteld.

In juni 2018 is de eerste literatuurstudie *Maatschappelijke gevolgen bodembeweging Groningen* uitgekomen (Sluiter et al., 2018). In juni 2020 publiceerden we een actualisatie van deze literatuurstudie: *Gaswinning, aardbevingen en maatschappelijke gevolgen voor de provincie Groningen en haar bewoners* (Busscher et al., 2020). De huidige literatuurstudie is een actualisatie en opvolging van deze voorgaande literatuurstudies. Deze studie heeft een nieuwe naam: *Inzicht in impact. De gevolgen van gaswinning voor de bewoners van Groningen*. Voor dit geactualiseerde overzicht hebben wij gebruik gemaakt van de literatuur die verschenen is van juli 2019 tot en met juli 2020.

De complexiteit van het onderwerp en de diversiteit van het beschikbare onderzoek maken het creëren van een kennisoverzicht onverminderd nuttig en noodzakelijk. De maatschappelijke gevolgen van de gaswinning kent verschillende aspecten. Ook volgen de ontwikkelingen en nieuwe inzichten elkaar snel op en wordt er onderzoek gedaan vanuit vele disciplines en met verscheidene methoden.

De literatuurstudie is geschreven voor een breed publiek en dus bruikbaar voor allen die interesse hebben in het onderwerp, van bewoners tot beleidsmakers en wetenschappers. De studie wordt ook beschikbaar gemaakt op onze website. Dit om de informatie over het aardbevingsdossier in Groningen breed beschikbaar te maken en om de impact van de hier besproken onderzoeken te vergroten.

In lijn met de vorige literatuurstudies hebben we gekozen voor een indeling op basis van zes thema's. De keuze voor deze zes thema's vloeit voort uit een aantal eerder verschenen onderzoeken naar de maatschappelijke impact van grootschalige (energie-) projecten (zie Sluiter *et al.*, 2018). Er is in het tijdsbestek waarop de literatuurstudie betrekking heeft, niet binnen alle thema's evenveel onderzoek verschenen. Desalniettemin houden we vast aan de indeling aan de hand van de zes thema's. We hebben alleen de volgorde van de thema's veranderd en enkele subthema's veranderd en toegevoegd. Zo ontstaat een beeld van verschenen onderzoek en kennislacunes. Het stelt ons in staat niet alleen bestaand onderzoek in kaart te brengen, maar ook onderwerpen waarover niet gepubliceerd is en wel (meer) onderzoek gewenst is, te agenderen.

De zes thema's zijn:

- 1. Bestuur, communicatie en beleid**
- 2. Woningmarkt en economische ontwikkelingen**
- 3. Gezondheid en welzijn**
- 4. Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen**
- 5. Cultuur, identiteit en binding**
- 6. Leefomgeving en leefbaarheid**

Onderzoeksopzet

Het literatuuronderzoek is verricht door het team van onderzoekers van het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen. Wij hebben zoveel mogelijk literatuur en rapportages over de maatschappelijke gevolgen van de gaswinning verzameld die is uitgekomen tussen juli 2019 en juli 2020. Hiervoor is gebruik gemaakt van allerhande zoekmachines (bijvoorbeeld Google Scholar en Web of Sciences) en zijn de websites van betrokken organisaties, onderzoekers en onderzoeksverbanden bekeken.

De besproken literatuur is dan ook divers. Het overzicht omvat wetenschappelijke publicaties in internationale tijdschriften, wetenschappelijke rapporten, rapporten en verslagen van betrokken instanties en beleidsplannen en -notities. In totaal zijn ongeveer 50 bronnen gebruikt voor deze literatuurstudie.

Al deze artikelen, rapporten en verslagen zijn grondig doorgenomen en samengevat. Hierna is gekeken naar de verbanden tussen de bronnen. Komen de bevindingen overeen of spreken ze elkaar tegen? Op deze manier worden de belangrijkste ontwikkelingen in kennis per thema geduid. Waar mogelijk en noodzakelijk is ook aangegeven waar kennislacunes zijn en vervolgonderzoek nodig is. Waar binnen het team van onderzoekers expertise met betrekking tot thema's of onderwerpen ontbrak, zijn conceptversies van de hoofdstukken voorgelegd aan experts verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Overzicht ontwikkelingen aardbevings- en gaswinningsdossier Groningen

Sinds de publicatie van de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) is niet alleen de stand van kennis en onderzoek veranderd. Op andere vlakken, zoals het maatschappelijke, politieke en bestuurlijke vlak, hebben zich eveneens veel ontwikkelingen voorgedaan. Hieronder volgt een beknopt overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in het aardbevings- en gaswinningsdossier tussen juli 2019 en juli 2020.

Op 3 juli 2019

ging de Stuwmeerregeling van de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) in werking. De regeling had als doel om de achterstand in de schadeafhandeling bij de TCMG weg te werken. Gedupeerden die voor 13 juni 2019 een schademelding hadden ingediend kregen de mogelijkheid om te kiezen voor een vaste vergoeding van 4.000 euro of een flexibele vergoeding tot 10.000 euro waarbij vergoed werd op basis van de facturen van de aannemer.¹ Bij beide opties gold hiernaast een vaste vergoeding van 1.000 euro voor overige schade. De mogelijkheid om de reguliere schadeprocedure te doorlopen bleef ook bestaan. Naar verwachting zou de regeling soelaas gaan bieden voor ongeveer 15.000 van de op dat moment 20.265 openstaande schademeldingen.² In de loop van de maand juli had al de helft van de gedupeerden op het aanbod gereageerd. Het overgrote deel van de mensen, zo'n 90%, koos voor de vaste vergoeding.³

In juli

werd ook bekend dat het Centrum voor Veilig Wonen (CVW) per 1 januari 2020 zou ophouden te bestaan.⁴ De uitvoering van de versterking zou vanaf deze datum onder verantwoordelijkheid van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) komen te vallen. Daarnaast werd bekend dat de versterkingsoperatie verdere vertraging zou oplopen. De pauze die minister Wiebes in maart 2019 in de versterkingsoperatie inlaste, blijkt tot een uittocht aan ingenieurs te hebben geleid.⁵ Om de versterkingsoperatie weer vlot te trekken, moesten dus nieuwe experts worden aangevraagd. Bovendien kondigde het Staattoezicht op de Mijnen (SodM) aan dat mogelijk meer huizen versterkt moeten worden dan op basis van de huidige meting van de NAM verwacht werd.⁶

3 juli
2019

¹ Instituut Mijnbouwschade Groningen (2020) 'De Stuwmeerregeling is ten einde.'

Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/schadevergoedingen/schade-gebouwen-objecten/stuwmeerregeling> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

² Instituut Mijnbouwschade Groningen (13 juni 2019) 'Stuwmeerregeling oplossing voor circa 15000 schademeldingen.'

Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/stuwmeerregeling-oplossing-voor-circa-15000-schademeldingen> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

³ Miskovic, Mario (26 juli 2019) 'Helft van de gedupeerden reageert in eerste maand stuwmeerregeling.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/211286/Helft-van-de-gedupeerden-reageert-in-eerste-maand-stuwmeerregeling> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

⁴ Hofslot, van, Gerdt (5 juli 2019) 'Doek valt voor omstrede Centrum Veilig Wonen Appingedam.' *Dagblad van het Noorden*.

Beschikbaar via https://www.dvhn.nl/groningen/Doek-valt-voor-omstreden-Centrum-Veilig-Wonen-Appingedam-24621662.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2019].

⁵ Jach, Sven en Miskovic, Mario (15 juli 2019) 'Ruim helft van specialisten vertrokken door pauze versterkingsoperatie.' Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/210907/Ruim-helft-van-specialisten-vertrokken-door-pauze-versterkingsoperatie> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

⁶ Staattoezicht op de Mijnen (10 juli 2019) Tussentijdse rapportage van onderzoek naar seismisch netwerk Groningen.

Beschikbaar via <https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/07/10/tussentijdse-rapportage-van-onderzoek-naar-seismisch-netwerk-groningen> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Op 3 juli 2019

vernietigde de Raad van State het gasbesluit van minister Wiebes voor het gasjaar 2018/2019 naar aanleiding van een bezwaar ingediend door inwoners van Groningen, de Groninger Bodem Beweging, Provinciale Staten van Groningen en diverse Groningse gemeenten. De minister heeft volgens de Raad van State onvoldoende onderbouwd waarom de gaswinning niet verder verlaagd kon worden.⁷

Op 19 juli 2019

bracht de Hoge Raad advies uit naar aanleiding van prejudiciële vragen van de Rechtbank Noord-Nederland.⁸ De Hoge Raad adviseerde onder meer dat wie psychische schade geleden heeft, recht heeft op een vergoeding.⁹ In een andere rechtszaak stelde een echtpaar uit Losdorp de NAM aansprakelijk voor de psychische schade die zij door de aardbevingen hebben opgelopen.¹⁰ Verder kondigde minister Schouten in deze maand aan één loket op te richten waar boeren terecht kunnen voor alle problemen die ontstaan zijn door aardbevingen.¹¹

Er werd bekend gemaakt dat er een landelijk schadeprotocol komt voor mijnbouwschade.¹² Het nieuwe protocol heeft geen gevolgen voor de afhandeling van schade door gaswinning in Groningen, maar wel voor de gaswinning uit vele kleine velden.

19 juli
2019

⁷ Raad van State (3 juli 2019) 'Raad van State: minister moet uitleggen waarom gaswinning niet sneller naar nul kan.'

Beschikbaar via <https://www.raadvanstate.nl/gaswinning-groningen/@116237/raad-state-minister/> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

⁸ Een prejudiciële vraag is een vraag van een rechter aan een hogere rechter over de uitleg van een bepaalde wet of rechtsregel.

⁹ Hoge Raad der Nederlanden (19 juli 2019) 'Hoge Raad geeft antwoord op prejudiciële vragen over aardbevingsschade Groningen.'

Beschikbaar via <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Hoge-Raad-der-Nederlanden/Nieuws/Paginas/Hoge-Raad-geeft-antwoord-op-prejudiciële-vragen-over-aardbevingsschade-Groningen.aspx> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁰ Julen, Jeannine (27 juli 2019) 'Gronings echtpaar stelt de NAM aansprakelijk voor hun gaswinningstrauma.' *Trouw*.

Beschikbaar via <https://www.trouw.nl/nieuws/gronings-echtpaar-stelt-de-nam-aansprakelijk-voor-hun-gaswinningstrauma-bf680a4f/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.rtvnoord.nl%2F> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹¹ Miskovic, Mario (8 juli 2019) 'Schouten kondigt één bevingloket voor boeren aan.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/210674/Schouten-kondigt-een-bevingloket-voor-boeren-aan-Maar-ik-zit-hier-wel-beschaamd> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹² Start, Reinalda (13 juli 2019) 'Landelijk schadeloket mijnbouw, maar bewijslast ligt bij gedupeerden.' *NOS*.

Beschikbaar via <https://nos.nl/artikel/2293262-landelijk-schadeloket-mijnbouw-maar-bewijslast-ligt-bij-gedupeerden.html> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Op 9 augustus 2019

oordeelde de Raad van State dat de NAM gas mocht blijven winnen uit kleinere gasvelden bij Blijham en Oude Pekela. Een inwoner had bezwaar gemaakt tegen het besluit van minister Wiebes om winning uit deze gasvelden tot 2026 toe te staan, omdat de gaswinning ook hier tot aardbevingen zou leiden.¹³ Ook het voor-nemen van gasproducent ONE-Dyas om gas te winnen uit een kleiner gasveld, 20 kilometer ten noorden van Schiermonnikoog, stuitte op protest.¹⁴ Onder andere burgemeester van Schiermonnikoog Ineke van Gent en voorzitter van de Waddenvereniging Lutz Jacobi tekenden bezwaar aan.¹⁵ Ook in de Friese Gemeente Smallerland werden plannen gemaakt om een kleiner gasveld aan te boren. De gemeente probeerde dit ver-geefs met een wijziging in het bestemmingsplan tegen te houden.¹⁶ De Rijksoverheid won de rechtszaak die zij aanspande tegen de Gemeente Smallerland. Het was voor het eerst in de geschiedenis dat de Rijksoverheid een zaak aanspande tegen een Nederlandse gemeente.

9 aug
2019

Op 22 augustus 2019

berichtte RTV Noord over de geringe betrouwbaarheid van de lijst met onveilige woningen die gehanteerd werd door de NCG.¹⁷ De lijst werd opgesteld aan de hand van het rekenmodel van de NAM, het HRA-model. Bij inspecties bleken ook woningen die op basis van het rekenmodel een normaal risicoprofiel hadden onveilig te zijn. Het model bleek geen rekening te houden met veel eigenschappen van gebouwen, zoals verbouwingen of andere aanpassingen aan het huis. De bruikbaarheid van de geproduceerde lijst werd daarom door RTV Noord in twijfel getrokken. De vraag rees of de prioritering op basis van het door de NAM gebruikte HRA-model überhaupt als leidraad voor de versterking gebruikt moet blijven worden. De NCG en het ministerie EZK werden door de rechter op de vingers getikt voor het niet (op tijd) uitvoeren van een WoB-verzoek (Wet openbaarheid van bestuur).¹⁸ Waar de wettelijke reactietermijn 4 weken is, wachtten de Groninger Bodem Beweging en RTV Noord al meer dan 9 maanden op de opgevraagde stukken. De rechter droeg de NCG op de gevraagde stukken binnen een week aan te leveren.

22 aug
2019

¹³ Hofslot, van, Gerdt (9 augustus 2019) 'Raad van State: bevingen Pekela niet door gaswinning.' *Dagblad van het Noorden*. Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Raad-van-State-bevingen-Pekela-niet-door-gaswinning-24720808.html> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁴ Slager, Sander (12 augustus 2019) 'Gaswinning bij Schiermonnikoog? 'Dit is Unesco Werelderfgoed, blijf er eens af.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/211787/Gaswinning-bij-Schiermonnikoog-Dit-is-Unesco-Werelderfgoed-blijf-er-eens-af> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁵ Hoewel vaak gedacht wordt dat met het terugschroeven van de gaswinning in Groningen, winning uit kleinere velden toeneemt, blijkt uit onderzoek dat dit niet het geval is. Zie bijvoorbeeld Van den Beukel, Jilles en Lucia van Geuns (2020) "The deteriorating outlook for Dutch small natural gas fields", The Centre for Strategic Studies. Beschikbaar via <https://hcass.nl/sites/default/files/files/reports/Dutch%20Small%20Gas%20Fields%20Jan%202020%20Final%20Publication.pdf> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁶ NOS (15 augustus 2019) 'Wiebes kan doorgaan met plannen gaswinning Smallerland.' Beschikbaar via <https://nos.nl/artikel/2297648-wiebes-kan-doorgaan-met-plannen-gaswinning-smallerland.html> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁷ Jach, Sven en Miskovic, Mario (22 augustus 2019) 'Lijst onveilige panden houdt geen rekening met verbouwingen.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/212042/Lijst-onveilige-panden-houdt-geen-rekening-met-verbouwingen> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

¹⁸ Jach, Sven en Miskovic, Mario (29 augustus 2019) 'Rechtbank kritisch op ministerie over niet vrijgeven documenten versterkingsoperatie.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/212283/Rechtbank-kritisch-op-ministerie-over-niet-vrijgeven-documenten-versterkingsoperatie> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

In de laatste week van augustus 2019

organiseerde actiegroep Code Rood “de week van het Gronings Verzet”.¹⁹ Actievoerders uit binnen- en buitenland kwamen naar Groningen voor het zitprotest bij het NAM depot in Farmsum.²⁰ Bij de demonstratie kwam het op **28 Augustus** tot inzet van de Mobiele Eenheid waarbij aan de kant van demonstranten enkele gewonden gevallen zouden zijn.²¹

Op 5 september 2019

opende het Loket Leefbaarheid opnieuw.²² Bij het loket kunnen bewoners van het aardbevingsgebied subsidieaanvragen indienen om projecten te bekostigen die de leefbaarheid van hun dorp of wijk verbeteren. In 2018 moest het loket stoppen omdat de financiering van de NAM ophield. In 2019 heeft het Nationaal Programma Groningen met 10 miljoen euro de schatkist van het Loket Leefbaarheid aangevuld.

5 sept
2019

¹⁹ *Dagblad van het Noorden* (10 augustus 2019) 'Code Rood wil week lang actievoeren.'

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Code-Rood-wil-week-lang-actievoeren-24723227.html> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²⁰ Drent, Martin (20 augustus 2019) 'Actievoerders fietsen van Engeland naar Farmsum voor zitblokkade bij NAM.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/197920/Actievoerders-fietsen-van-Engeland-naar-Farmsum-voor-zitblokkade-bij-NAM> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²¹ Hofslot, van, Gerdt (28 augustus 2019) 'Demonstrante Code Rood gewond in Farmsum na ingrijpen politie (update) (+video's), *Dagblad van het Noorden*.

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Grimmige-sfeer-bij-demonstratie-NAM-park-in-Farmsum-videos-23492228.html>.

²² Nationaal Programma Groningen (5 september 2019) 'Loket Leefbaarheid weer open.'

Beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/nieuws/2019/09/05/loket-leefbaarheid-weer-open/> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Op 10 september 2019

kondigde minister Wiebes aan de gaswinning uit het Groningenveld vanaf 2022 stop te willen zetten.²³ Volgens eerder gemaakte afspraken wilde de minister ExxonMobil en Shell hiervoor met 90 miljoen euro compenseren. Dit stuitte op hevig verzet in de Tweede Kamer. Later deze maand werd de discussie verder op de spits gedreven. Uit een uitgelekt verslag van een gesprek over het terugdraaien van de gaswinning bleek, volgens RTV Noord, dat de NAM had bedreigd “het gasveld eerder te sluiten dan wat praktisch is voor Nederland” als de Nederlandse overheid de NAM op andere punten niet tegemoet zou komen.²⁴ Hoewel minister Wiebes later in een brief aan de Tweede Kamer stelde dat “door het ministerie van EZK geen dreigementen vanuit NAM [zijn] ervaren”, zagen velen in de opmerking een bevestiging dat de invloed van de NAM achter de schermen groter was dan men deed voorkomen.²⁵

De inmenging van de NAM en de oliebedrijven bleef deze maand ook in Groningen het onderwerp van gesprek. De Provincie Groningen nam een actieve rol in, in een onderzoek naar de toekomst van Noord Nederland dat volledig gefinancierd werd door Shell.²⁶ Zowel bestuurders van de provincies Drenthe en Friesland, die door de provincie Groningen ook waren gevraagd deel te nemen, als Groningse Staten Leden toonden zich kritisch over de constructie. Omdat “wie betaalt, bepaalt”, vreesden zij dat Shell een te grote invloed op de richting en de uitkomsten van het onderzoek zou hebben.

10 sept
2019

11 sept
2019

²³ NOS (10 september 2019) ‘Gaswinning Groningen stopt al in 2022.’

Beschikbaar via <https://nos.nl/artikel/2301110-gaswinning-groningen-stopt-al-in-2022.html> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²⁴ Jach, Sven en Miskovic, Mario (25 september 2019) ‘Geheim document: NAM dreigde Nederland in de kou te zetten.’ *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/213795/Geheim-document-NAM-dreigde-Nederland-in-de-kou-te-zetten> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²⁵ Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (18 oktober 2019) ‘Kamerbrief over reactie op berichtgeving over vermeend dreigement NAM.’

Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/10/18/kamerbrief-over-reactie-op-berichtgeving-over-vermeend-dreigement-nam> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²⁶ Folkers, Martijn (19 september 2019) ‘Provincie neemt actieve rol in onderzoek Shell naar noordelijke toekomst.’ *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/213576/Provincie-neemt-actieve-rol-in-onderzoek-Shell-naar-noordelijke-toekomst> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Op 11 september 2019

sloten de TCMG en de NCG een overeenkomst over samenwerking tussen de beide instanties bij schadeherstel en versterking.²⁷ De samenwerking moest de overlast die bewoners ervaren verminderen. Bovendien kondigde de TCMG aan dossiers voortaan in grotere aantallen aan expertisebureaus te willen aanbieden.²⁸ Dit moest deze bureaus in staat stellen op grotere schaal deskundigheid in te winnen. Hiermee hoopte de TCMG de afhandeling van de schadedossiers te versnellen.

In september 2019

deed de rechter uitspraak in een zaak over de vergunningsaanvraag van de NAM om uit een kleiner gasveld bij Warffum te winnen.²⁹ De rechter stelde de klagers, een groep inwoners uit Warffum, in het gelijk: de vergunningsaanvraag kon niet als compleet worden gezien, en de vergunning mocht dus niet worden toegelaten door het ministerie, omdat er geen omgevings- en milieueffectrapportage aan was toegevoegd. De NAM en het ministerie meenden dat deze niet nodig was, omdat de toegestane dagproductie met de nieuwe vergunning omlaag zou gaan. Hiermee, zo redeneerden ze, zou de kans op aardbevingen ook (verwaarloosbaar) klein worden. De rechter ging niet mee in deze redenering. Opmerkelijk resultaat van de uitspraak was dat de oude vergunning waarin een hogere dagproductie is toegestaan nu weer van kracht is. De looptijd van de vergunning, tot 2025, stond volgens de rechter niet ter discussie en is ongewijzigd gebleven.

²⁷ Nationaal Coördinator Groningen & Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2019). Convenant NCG – TCMG. Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/downloads/convenanten/2019/09/11/samenwerkingsconvenant-ncg-en-tcmg> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

²⁸ Miskovic, Mario (5 september 2019) 'Versnelling op komt voor afhandelen complexe schademeldingen.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/212525/Versnelling-op-komst-voor-afhandelen-complexe-schademeldingen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

²⁹ Veen, van der, Erik (11 september 2019) 'Rechter haalt streep door vergunning - maar NAM kan nog door in Warffum.' *Dagblad van het Noorden*. Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Rechter-haalt-streep-door-vergunning-NAM-locatie-Warffum-24813610.html> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

In oktober 2019

besloten de provincie Groningen en de Groningse gemeenten om niet in beroep te gaan tegen het gasbesluit van de minister, hoewel zij dat de afgelopen jaren wel altijd hebben gedaan.³⁰ Gedeputeerde Tjeerd van Dekken (PvdA) stelde dat met de lage slagingskansen van het bezwaar, de overheden hun energie liever steken in snelle voortgang bij schadeafhandeling en versterking.

De maatregelen die de Rijksoverheid en provincies namen om de stikstofuitstoot terug te dringen, bleken mogelijk ook gevolgen te hebben voor de versterkingsoperatie in het gaswinningsgebied. In heel Nederland werden (de vergunningverleningen voor) grote bouwprojecten stilgelegd, omdat dergelijke projecten (teveel) stikstof uitstootten. Tijdens een werkbezoek aan Loppersum stelde Minister Wiebes dat de stikstofaanpak de versterkingsoperatie in het gaswinningsgebied niet in de weg mag staan, omdat het een veiligheidsoperatie betrof.³¹ Minister Schouten gaf aan in te zetten op een stikstofaanpak die de (kleinschalige) (woning)bouw niet in de weg zou staan.³²

Op 7 oktober 2019

kregen 165 medewerkers van GasTerra te horen dat GasTerra haar activiteiten gaat afbouwen, omdat de gaswinning in Groningen wordt stopgezet. Er wordt een sociaal plan voor de medewerkers ontwikkeld.³³

7 okt
2019

³⁰ Miskovic, Mario (15 oktober 2019) 'Provincie en gemeenten niet in beroep tegen gasbesluit Wiebes.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/214557/Provincie-en-gemeenten-niet-in-beroep-tegen-gasbesluit-Wiebes> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³¹ Miskovic, Mario (16 oktober 2019) 'Wiebes: 'Stikstofaanpak mag versterking niet vertragen'. ' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/214605/Wiebes-Stikstofaanpak-mag-versterking-niet-vertragen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³² NOS (30 oktober 2019) 'Kabinet: met spoed korter vergunningstraject voor kleinere bouwprojecten.'

Beschikbaar via <https://nos.nl/collectie/13799/artikel/2308267-kabinet-met-spoed-korter-vergunningstraject-voor-kleine-bouwprojecten> [Laatst geraadpleegd: 22 januari 2021].

³³ GasTerra (7 oktober 2019) 'GasTerra wordt de komende jaren geleidelijk afgebouwd.'

Beschikbaar via <https://www.gasterra.nl/nieuws/gasterra-wordt-de-komende-jaren-geleidelijk-afgebouwd>.

Op 30 oktober 2019

werd een onderzoek gepubliceerd naar de tevredenheid van de “oude schadegevallen” met het aanbod van de NAM. Het gaat hier om bewoners die in het verleden een schademelding deden bij NAM of CVW, die nog niet was afgehandeld. De minister verplichtte de NAM om deze oude schadegevallen (zo'n 6.000) binnen korte tijd af te handelen toen de TCMG in 2018 werd opgericht. Het onderzoek werd uitgevoerd door onderzoeksbureau AHA! in opdracht van de Tweede Kamer.³⁴ Eén van de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek was dat een ruime meerderheid van de respondenten (63%) aangaf dat het ontvangen bedrag onvoldoende was om de schade volledig te herstellen. De meest voorkomende reden voor het toch accepteren van dit bedrag, was het willen afronden van de schadeafhandeling. Hoewel Kamerleden de minister opriepen om de bewoners alsnog voldoende schadeloos te stellen, uitte minister Wiebes zich bezorgd dat het herbeoordelen van schades tot een te grote werklast voor de TCMG zou leiden.³⁵ Dit zou verdere vertraging in de hand kunnen werken. Later dit jaar werd bekend gemaakt dat de provincie Groningen, minister Wiebes en de NAM alsnog tot een afspraak waren gekomen om deze oude schadegevallen voldoende te compenseren om schades te herstellen.³⁶

Op 8 november 2019

onthulde RTV Noord resultaten uit een steekproef van de NCG: uit een steekproef van 127 van de 770 woningen in batch 1581 met een normaal risicoprofiel, bleek dat al deze woningen na inspectie toch versterkt moesten worden.³⁷ Onder zowel lokale bestuurders als Tweede Kamerleden klonk naar aanleiding van het uitgelekte rapport de roep om een andere aanpak van de versterkingsopgave in Groningen.³⁸ Enkele weken later maakte de NCG bekend dat alle woningen uit de batch 1581 versterkt zullen worden.³⁹

30 okt
2019

³⁴ Tweede Kamer (30 oktober 2019) 'Afhandeling oude schades door NAM gewaardeerd met een 5', Kamernieuws.

Beschikbaar via <https://www.tweedekamer.nl/nieuws/kamernieuws/afhandeling-oude-schades-door-nam-gewaardeerd-met-een-5> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³⁵ Jach, Sven (30 oktober 2019) 'Wiebes: oude schades opnieuw beoordelen is 'ondoenlijk'. ' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215100/Wiebes-oude-schades-opnieuw-beoordelen-is-ondoenlijk> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³⁶ Provincie Groningen (6 januari 2020) 'Regeling meerkosten herstel oude bevestigsschades geopend.'

Beschikbaar via <https://www.provinciegroningen.nl/actueel/nieuwsartikel/regeling-meerkosten-herstel-oude-bevestigsschades-geopend/> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³⁷ Jach, Sven en Miskovic, Mario (8 november 2019) 'Onderzoek slaat fundament onder versterkingsoperatie weg.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215417/Onderzoek-slaat-fundament-onder-versterkingsoperatie-weg> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³⁸ Jach, Sven en Miskovic, Mario (8 november 2019) 'Tweede Kamer wil duidelijkheid voor bewoners over uitkomsten versterkingsonderzoek.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215458/Tweede-Kamer-wil-duidelijkheid-voor-bewoners-over-uitkomsten-versterkingsonderzoek> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

³⁹ Nationaal Coördinator Groningen (26 november 2019) 'Duidelijkheid voor honderden bewoners in aardbevingsgebied.'

Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2019/11/26/duidelijkheid-voor-honderden-bewoners-in-aardbevingsgebied> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Naar aanleiding van kritiek op de methode die gebruikt zou gaan worden bij het bepalen van waardedaling, kondigde Minister Wiebes aan een grotere foutmarge te willen hanteren bij de regeling.⁴⁰ Volgens critici was dit nog altijd onvoldoende. De toekenning op basis van postcodegebieden werd ook betwist. Alleen in postcodegebieden waar meer dan 20% van de huishoudens schade heeft gemeld, komen woning-eigenaren in aanmerking voor een vergoeding voor waardedaling. Dit benadeelt bijvoorbeeld woning-eigenaren in gebieden met relatief veel huurwoningen, omdat bekend is dat huurders minder vaak schade melden. Bovendien is gebleken dat bewoners schade niet altijd melden door wat zij ervaren als ontmoedigingsbeleid vanuit de verantwoordelijke instanties.⁴¹ Ondertussen liep de rechtszaak over waardedaling aangespannen door de stichting WAG. Het leek erop dat betrokken bewoners moeten beslissen over de door de minister aangeboden vergoeding voordat de rechter uitspraak zou doen. Ook hiervoor moet volgens betrokkenen nog een eerlijkere oplossing gevonden worden.

Als gevolg van het besluit om gaswinning uit het Groningenveld te stoppen, presenteerde minister Wiebes op 6 november een wetsvoorstel dat de grootste verbruikers van het laagcalorische Groningse gas ertoe dwingt uiterlijk per oktober 2022 te stoppen met het gebruik van laagcalorisch gas.⁴² Het NPG maakte bekend hoe de 400 miljoen euro die in de eerste 5 jaar van het programma te verdelen zijn, verdeeld zullen worden over de lokale overheden in het gebied. Het gaat om de verdeling tussen provincie en gemeenten, en om de verdeling tussen gemeenten. Gemeenten die zwaarder getroffen zijn door de aardbevingen krijgen een groter bedrag toebedeeld. Hoe zwaar een gemeente getroffen is wordt beoordeeld op basis van het aantal gemelde schades. In het gasjaar 2018/2019, dat loopt van oktober 2018 tot oktober 2019, heeft de NAM 2 miljard kuub gas minder gewonnen dan toegestaan op basis van de vergunning.⁴³

8 nov
2019

⁴⁰ Jach, Sven (26 november 2019) 'Wiebes kript compensatie voor waardedaling huizen in bevingsgebied iets op.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/216079/Wiebes-kript-compensatie-voor-waardedaling-huizen-in-bevingsgebied-iets-op> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴¹ Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in het Zwartboek Gaswinning, samengesteld door SP Tweede Kamerlid Sandra Beckerman. Beschikbaar via https://www.sp.nl/sites/default/files/zwartboek_groningen_2.pdf [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴² Rijksoverheid (6 november 2019) 'Grootste afnemers gaan uiterlijk in 2022 van laagcalorisch gas af.' Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/11/06/grootste-afnemers-gaan-uiteindelijk-in-2022-van-laagcalorisch-gas-af> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴³ *RTV Noord* (21 november 2019) 'NAM wint 2 miljard kuub minder gas dan toegestaan vanwege warmte.' Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215929/NAM-wint-2-miljard-kuub-minder-gas-dan-toegestaan-vanwege-warmte> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 3 december 2019

was er een aardbeving van 1.9 op de schaal van Richter bij Garrelswaer. Daarmee kwam de bevingdichtheid in dit gebied, het aantal bevingen met een kracht hoger dan 1.0 op de schaal van Richter, boven de signaalwaarde uit. Er trad een protocol in werking volgens welke de NAM binnen twee weken een analyse van de seismische ontwikkelingen moest aanleveren bij toezichthouder SodM.⁴⁴

Onder toezicht van minister Wiebes werd op 9 december de gasput op de NAM locatie in Ten Post ontmanteld.⁴⁵

3 dec
2019

Op 19 december 2019

bracht de commissie milieueffectrapportage (MER) advies uit over aardgaswinning onder de Waddenzee.⁴⁶ De commissie concludeerde dat de monitoring van de effecten van de gaswinning goed verloopt, maar vroeg om meer onderzoek naar de effecten van gaswinning op de lange termijn. Bas Kortmann van de TCMG stelde dat de TCMG in 2020, net als in 2019, 20.000 schades wil afhandelen. In tegenstelling tot 2019 moet dit in 2020 zonder stuwmeerregeling gebeuren.⁴⁷ Het Rijk en de Noordelijke gemeenten vullen samen het gat dat is ontstaan in de begroting voor de versterking van scholen in het aardbevingsgebied.⁴⁸

19 dec
2019

⁴⁴ Staatstoezicht op de Mijnen (23 december 2019) 'Toename aardbevingen in Groningen op dit moment geen reden voor verdere maatregelen.'

Beschikbaar via <https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/12/23/ontwikkeling-aardbevingen-groningen-geen-reden-tot-zorg> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴⁵ *Dagblad van het Noorden* (9 december 2019) 'Minister Wiebes getuige van ontmanteling gaslocatie in Ten Post.'

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Minister-Wiebes-getuige-van-ontmanteling-gaslocatie-in-Ten-Post-25119753.html> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴⁶ Commissie voor de milieueffectrapportage (2019) 3366. Monitoring aardgaswinning onder de Waddenzee vanaf de locaties Moddergat, Lauwersoog en Vierhuizen.

Beschikbaar via <https://www.commissiener.nl/adviezen/3366> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴⁷ Miskovic, Mario (14 december 2019) 'Schadeloket wil komend jaar minimaal 20.000 meldingen afhandelen.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/216726/Schadeloket-wil-komend-jaar-minimaal-20-000-meldingen-afhandelen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁴⁸ Nationaal Coördinator Groningen (19 december 2019) '30 miljoen extra voor versterking scholen Groningen.'

Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2019/12/19/30-miljoen-extra-voor-versterking-scholen-groningen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 9 januari 2020

presenteerde de Nederlandse Coöperatieve Vereniging van Makelaars en Taxateurs (NVM) cijfers waaruit bleek dat er niet alleen in de stad Groningen krapte op de woningmarkt is. Ook in bijvoorbeeld Appingedam raakten woningen snel verkocht. De NVM zei dat dit komt omdat er een run lijkt te zijn ontstaan op woningen die versterkt moeten worden.⁴⁹

Vanaf 13 januari tot 31 maart 2020

konden Groningers hun toekomstplannen indienen bij het project Toukomst dat wordt uitgevoerd als onderdeel van het Nationaal Programma Groningen (NPG).⁵⁰ In totaal is 100 miljoen euro te verdelen voor het realiseren van de plannen. In de komende maanden worden de plannen gebundeld om samenwerkingen te stimuleren. Groningers konden stemmen op de plannen die zij graag gerealiseerd zien. Het Toukomstpanel zal een advies over de plannen uitbrengen aan het bestuur van het NPG. Platform voor onderzoeksjournalistiek Follow the Money en De Onderzoeksredactie (een samenwerkingsverband van onderzoeksjournalisten) brachten op **11 januari 2020** naar buiten dat de gasbedrijven (waaronder GasTerra, de NAM en de Gasunie) via de New Energy Coalition grote invloed uitoefenden op onderzoek naar de energietransitie in Groningen.⁵¹ De Groningse New Energy Coalition is een samenwerkingsverband van noordelijke overheden, kennisinstellingen en het bedrijfsleven. In het bestuur, dat verantwoordelijk is voor de verdeling van onderzoekssubsidies, hebben de bedrijven de meeste zeggenschap.

9 jan
2020

13 jan
2020

⁴⁹ Minnema, Egbert (9 januari 2020) 'Trend in belevingsgebied: run op huizen die versterkt moeten worden.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/217550/Trend-in-belevingsgebied-run-op-huizen-die-versterkt-moeten-worden> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵⁰ <https://www.toukomst.nl/nieuws/stuur-vanaf-nu-je-idee-in-voor-toukomst/> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵¹ Keyzer Ties (2019) 'Natural gas companies dominate Groningen research on 'renewable' energy'. *Investigative Desk*.

Beschikbaar via <https://investigativedesk.com/groningen-research-renewable-energy/> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 21 januari 2020

stemde de Tweede Kamer in met een voorstel dat de ontmanteling van het sensoren netwerk van de NAM op pauze zet.⁵² In november 2019 maakte de NAM bekend het netwerk van gebouwsensoren dat de trillingen in woningen in het gaswinningsgebied registreert te beëindigen. Het contract bij TNO voor het beheer van het netwerk liep af. Bovendien gaven veel bewoners aan het ongemakkelijk te vinden dat de NAM verantwoordelijk is voor de registratie van de gegevens. Bevingen zouden nog steeds geregistreerd worden door het KNMI dat een eigen netwerk van sensoren heeft. Kamerlid Sandra Beckerman tekende in de Tweede Kamer bezwaar aan. Zij vond dat bij de ontmanteling onvoldoende rekening wordt gehouden met de contracten die zijn gesloten met de bewoners waar de sensoren geplaatst zijn.⁵³ De NAM stelde dat de sensoren geen informatie toevoegen aan de metingen die het KNMI doet. De Tweede Kamer wil dat dit beter onderzocht wordt voordat het netwerk wordt ontmanteld.

Op 3 februari 2020

maakt RTV Noord bekend dat topambtenaren bij het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) lang signalen hebben genegeerd over het slechte functioneren van het CVW. Hans Alders, de toenmalige directeur van de NCG, had hiervoor in de zomer van 2017 gewaarschuwd. Minister Wiebes stelde dat hij hiervan pas in mei 2019 op de hoogte was. De Tweede Kamer was hier kritisch over.⁵⁴

21 jan
2020

⁵² Jach, Sven (21 januari 2020) 'Tweede Kamer trapt op de rem bij ontmanteling sensorennetwerk.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/217966/Tweede-Kamer-trapt-op-de-rem-bij-ontmanteling-sensorennetwerk> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵³ Miskovic, Mario (6 januari 2020) 'SP: 'Mensen willen helemaal niet dat NAM de sensoren weghaalt'. *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/217427/SP-Mensen-willen-helemaal-niet-dat-NAM-de-sensoren-weghaalt> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵⁴ Jach, Sven en Miskovic, Mario (6 februari 2020) 'Kamer kritisch op onwetendheid Wiebes over falend CVW: 'Totale onzin'. *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/218576/Kamer-kritisch-op-onwetendheid-Wiebes-over-falend-CVW-Totale-onzin> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 4 februari 2020

maakte Minister de Jonge bekend 250.000 euro beschikbaar te stellen voor geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied.⁵⁵ Dit was een reactie op een motie ingediend door kamerlid Dik-Faber. Het bedrag wordt uitgespreid over 3 jaar. De Geestelijke Verzorging Aardbevingsgebied (GVA) hoopt uiteindelijk 5,5 miljoen te ontvangen voor geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied.⁵⁶

Op 6 februari 2020

vlak voor de Tweede Kamer sprak over een wetsvoorstel voor een schaderegeling voor kleine velden, werd bekend dat minister Wiebes niet voornemens is bij deze regeling ook de omgekeerde bewijslast te hanteren.⁵⁷ Zowel betrokken overheden als stichting GasDrOvF (een samenwerking tussen verschillende lokale initiatieven in Drenthe, Friesland en Overijssel) zijn bang dat dit tot rechtsongelijkheid gaat leiden. Voor schade door het Groningenveld ligt de bewijslast niet bij de gedupeerden.

3 feb
2020

4 feb
2020

6 feb
2020

9 feb
2020

12 feb
2020

⁵⁵ Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (4 februari 2020) 'Kamerbrief over motie geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied.' Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/02/04/kamerbrief-over-motie-geestelijke-verzorging-in-het-aardbevingsgebied> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵⁶ *RTV Noord* (4 februari 2020) 'Kwart miljoen voor geestelijke verzorgers in het bevinggebied'. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/218491/Kwart-miljoen-voor-geestelijke-verzorgers-in-het-bevinggebied-update> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵⁷ *RTV Noord* (31 januari 2020) 'Teleurstelling over schaderegeling kleine gasvelden: 'Absurd''. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/218333/Teleurstelling-over-schaderegeling-kleine-gasvelden-Absurd> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 6 februari 2020

ging Dhani Hoekstra uit Ten Post in hongerstaking. Hij wilde aandacht vragen voor de problemen van bewoners in het aardbevingsgebied. Na 35 dagen stopte Hoekstra met zijn hongerstaking.⁵⁸ Zijn actie leverde landelijk aandacht op voor de bevingsproblematiek in Groningen; NPO Radio 2 dj's Jan Willem Roodbeen en Jeroen Kijk in de Vegte zijn een petitie gestart om meer aandacht te genereren voor de problemen.

Op 9 februari 2020

ondertekenden minister Ollongren van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), Maxime Verhagen (Bouwend Nederland) en Peter Spijkerman (NCG) het Groninger Bouwakkoord.⁵⁹ Het Bouwakkoord beoogde de versterking te versnellen en de regie meer bij bewoners te leggen.

19 feb
2020

⁵⁸ *RTV Noord* (12 maart 2020) 'Dhani Hoekstra maakt einde aan hongerstaking.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/219914/Dhani-Hoekstra-maakt-einde-aan-hongerstaking> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁵⁹ Nationaal Coördinator Groningen (9 februari 2020) 'Bouwakkoord ondertekend voor snellere versterking van huizen in Groningen'.

Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2020/09/02/bouwakkoord-ondertekend-voor-snellere-versterking-van-huizen-in-groningen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 12 februari 2020

schreef minister Wiebes in een brief aan de Tweede Kamer dat hij, gezien de strikt vertrouwelijke aard van het overleg, de Tweede Kamer niet kon informeren over de deal die hij met Shell en ExxonMobil sloot over het stoppen van de gaswinning.⁶⁰ Kamerlid Henk Nijboer, die een kamerdebat over de deal aanvroeg, wilde hier geen genoeg mee nemen.⁶¹

Op 19 februari 2020

berichtte RTV Noord over “interne chaos” bij de NCG.⁶² In de voorafgaande maanden sprak RTV Noord met meerdere NCG medewerkers die anoniem hun verhaal vertelden. Zij vertelden dat de organisatie te kampen heeft met een grote leegloop van personeel. Huidige medewerkers ervoeren een hoge werkdruk. Bovendien leek er een cultuurverschil te zijn tussen de medewerkers van de NCG en de medewerkers van het voormalig CVW die werden overgenomen door de NCG. In reactie op de berichten van RTV Noord stelde de directie van de NCG zich niet in het beeld te herkennen. Er werd nog hard gewerkt aan het opbouwen van de organisatie. In de gemeenteraad van Groningen leidde de publicatie van RTV Noord over het functioneren van de NCG tot een spoeddebat.⁶³ Verschillende partijen waren bang dat de situatie tot verdere vertraging van de versterkingsoperatie zou leiden.

2 maart
2020

⁶⁰ Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (6 februari 2020) 'Aanbieding vertrouwelijke briefing in het kader van het addendum op het Akkoord op hoofdlijnen.' Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/02/12/kamerbrief-vertrouwelijke-briefing-addendum-op-akkoord-op-hoofdlijnen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶¹ Miskovic, Mario (12 februari 2020) 'Wiebes wil Kamer alleen in diepste geheim bijpraten over onderhandelingen met oliebedrijven.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/218811/Wiebes-wil-Kamer-alleen-in-diepste-geheim-bijpraten-over-onderhandelingen-met-oliebedrijven> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶² Jach, Sven (19 februari 2020) 'Interne chaos bij NCG: 'We verliezen de Groningers uit het oog!'.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/219073/Interne-chaos-bij-NCG-We-verliezen-de-Groningers-uit-het-oog> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶³ *RTV Noord* (24 februari 2020) ' Raad Groningen houdt spoeddebat over NCG.' Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/219220/Raad-Groningen-houdt-spoeddebat-over-NCG> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

Op 2 maart 2020

opende de NCG het Loket Opname op verzoek.⁶⁴ Het loket is bedoeld voor bewoners die nog niet in het versterkingsprogramma zijn opgenomen, maar die zich wel zorgen maken over de veiligheid van hun huis. De TCMG had de opdracht gekregen om schadegevallen die ouder waren dan twee jaar op te lossen. Deze schadegevallen waren nog gemeld bij de voorgangers van de TCMG: het CVW en de NAM. In maart 2020 bleek dat 850 van deze oude schadegevallen niet zoals beoogd voor 1 april 2020 opgelost zouden zijn.⁶⁵ Nieuwe schademeldingen kon de TCMG, ondanks het groeiende aantal, wel binnen een half jaar oplossen.⁶⁶ Tachtig oude schadegevallen, nog behandeld door de NAM, kregen waarschijnlijk alsnog een nabetaling van de NAM.⁶⁷

Op 11 maart 2020

Op 11 maart 2020, vlak voor de lockdown in verband met het coronavirus, bracht premier Rutte een bezoek aan de provincie Groningen.⁶⁸ Het bezoek richtte zich op de aardbevingsproblematiek, de versterking en de energietransitie. Op deze dag begon de NCG met een nieuwe opkoopregeling.⁶⁹ Verder kondigde de NAM aan in cassatie te gaan tegen de rechterlijke uitspraak over de vergoeding van immateriële schade.⁷⁰ Bij Zuidbroek is begonnen met de bouw van een nieuwe stikstoffabriek die een belangrijke rol speelt in het mogelijk maken van het stopzetten van de gaswinning.⁷¹

11 maart
2020

⁶⁴ NCG (2 maart 2020) 'Loket opname op verzoek geopend.'

Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2020/03/02/loket-opname-op-verzoek-geopend> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶⁵ Miskovic, Mario (31 maart 2020) 'Meer dan 850 mensen wachten al langer dan twee jaar op vergoeding bevingsschade.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/220717/Meer-dan-850-mensen-wachten-al-langer-dan-twee-jaar-op-vergoeding-bevingsschade> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶⁶ *RTV Noord* (23 maart 2020) 'TCMG kan groeiend aantal schademeldingen net bijbenen.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/220363/TCMG-kan-groeiend-aantal-schademeldingen-net-bijbenen> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶⁷ *RTV Noord* (17 maart 2020) 'Tachtig bevingsgedupeerden krijgen mogelijk nabetaling NAM.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/220118/Tachtig-bevingsgedupeerden-krijgen-mogelijk-nabetaling-NAM> [Laatst geraadpleegd: 7 januari 2021].

⁶⁸ *Dagblad van het Noorden* (11 maart 2019). 'Premier Rutte is vandaag in Appingedam en de Eemshaven om te praten over aardbevingssschade.'

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/appingedam/Rutte-praat-met-Groningers-over-aardbevingssschade-25447853.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁶⁹ Nationaal Coördinator Groningen (9 maart 2020) 'Aanmelden voor Koopinstrument kan nu.'

Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/koopinstrument/nieuws/2020/03/09/aanmelden-voor-koopinstrument-kan-nu> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Halverwege maart 2020

legden de corona-maatregelen ook de versterking en de schadeafhandeling in Groningen grotendeels stil. De NCG stopte door de maatregelen met opnames en bijeenkomsten.⁷² Ook de TCMG zegde 1500 afspraken voor schade-opnames af.⁷³

In april 2020

startte de TCMG een proef met schade-opname via videoverbinding.

⁷⁰ *RTV Noord* (9 maart 2020) 'NAM gaat in cassatie tegen uitspraak over immateriële schade.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/219781/NAM-gaat-in-cassatie-tegen-uitspraak-over-immateriele-schade> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2020].

⁷¹ Hofslot, van, Gerdt (9 maart 2020) 'Minister Wiebes geeft startsein voor bouw stikstofabriek: 'Zuidbroek aan betekent dat Groningen straks uit kan.'

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Zuidbroek-aan-betekent-dat-Groningen-straks-uit-kan-25430585.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷² *RTV Noord* (16 maart 2020) ' NCG stopt voorlopig met opnames en bijeenkomsten.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/220086/NCG-stopt-voorlopig-met-opnames-en-bijeenkomsten> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷³ Miskovic, Mario en Braakman, Tristan (15 maart 2020) 'TCMG zegt 1500 afspraken af door corona: voorlopig geen schade-opnames.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/220055/TCMG-zegt-1500-afspraken-af-door-corona-voorlopig-geen-schade-opnames> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2020].

Op 16 april 2020

opende het NPG op 16 april de subsidieregeling Impulsloket, met een budget van 10 miljoen euro tot 2029. Bij het loket kunnen bewoners terecht voor investeringen tussen de 10.000 en 125.000 euro. Het geld gaat naar projecten die bijdragen aan twee van de vier pijlers van het NPG. De initiatiefnemers kunnen voor de helft van de kosten van hun project subsidie bij het NPG aanvragen.⁷⁴

In april 2020

werd duidelijk dat in de eerste drie maanden van 2020 slechts 11 versterkte huizen zijn opgeleverd door de NCG.⁷⁵ Hoewel het aantal inspecties door de corona-maatregelen ook achterloopt, lag het aantal beoordelingen wel op schema volgens Peter Spijkerman, directeur van de NCG. De inwoners van de wijk Opwierde in Appingedam eisten in een actie met makelaarsborden aandacht op voor de versterking van hun wijk.⁷⁶ Op de makelaarsborden was de tekst #EnWijDan? te lezen. Het deel van de wijk werd omgedoopt tot 'het vergeten hoekje van Appingedam', omdat de bewoners nog steeds wachtten op versterkingsadviezen terwijl op een steenworp afstand, in een stuk van de wijk met vergelijkbare woningen, al sloop-nieuwbouw plaatsvond.

16 april
2020

⁷⁴ Nationaal Programma Groningen (2020) Impulsloket.

Beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagoningen.nl/meedoen/impulsloket/> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷⁵ Miskovic, Mario (17 april 2020) 'NCG levert in afgelopen drie maanden elf versterkte huizen op.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/221350/NCG-levert-in-afgelopen-drie-maanden-elf-versterkte-huizen-op> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷⁶ Kolthof, Patricia (23 april 2020) 'Deze straten in Appingedam voelen zich vergeten en versieren daarom hun ramen met opvallende makelaarsborden.'

Dagblad van het Noorden. Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Makelaarsborden-sieren-vergeten-hoekje-in-Appingedam-25596192.html>

[Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Op 2 mei 2020

na de beving bij Zijldijk stuurde de Groninger Bodembeweging een open brief aan premier Rutte.⁷⁷ Omdat veel onveilige huizen nog versterkt moeten worden, zo schreef voorzitter Jelle van de Knoop, geeft gedwongen thuiszitten door de covid-19 maatregelen veel Groningers “een dubbel gevoel van onveiligheid”. Daar komt nog bovenop dat de daadkracht die het kabinet toont in de aanpak van de corona-crisis in schril contrast staat met het slepende proces van versterking in Groningen.

2 mei
2020

In mei 2020

heeft het IMG de regeling voor het berekenen van de compensatie voor waardedaling van woningen in het gaswinningsgebied bekend gemaakt.⁷⁸ Ruim 120.000 Groningers komen in aanmerking voor een vergoeding. Afhankelijk van de postcode ligt de vergoeding tussen de 2,7% en 18,4% van de WOZ-waarde (peildatum 1 januari 2019). Wat betreft de schadeafhandeling en versterking lieten de NCG en TCMG weten dat, hoewel de NCG en het TCMG in september 2019 nog een overeenkomst tekenden om op grote schaal samen te werken in schadeherstel en versterking, de praktijk heeft uitgewezen dat dat zo'n samenwerking niet haalbaar is.⁷⁹ Van de huizen in het versterkingsprogramma heeft iets minder dan een derde schade gemeld. Bovendien is versterken doorgaans een langer proces, waardoor schadeafhandeling juist vertraging op zou lopen. In Tjuchem en Steendam is via het NCG-programma Dorp in Eigen Hand een gebiedsgerichte versterkingsoperatie begonnen.⁸⁰

⁷⁷ Groninger Bodem Beweging (2020) 'Open brief aan Rutte'. Beschikbaar via <https://www.groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/open-brief-aan-rutte/> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷⁸ Instituut Mijnbouwschade Groningen (26 mei 2020) 'Waardedalingenregeling voor ruim 120.000 Groningers groepsgewijs ingevoerd.' Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/waardedalingenregeling-voor-ruim-120000-groningers-groepsgewijs-ingevoerd> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁷⁹ Miskovic (11 mei 2020) 'Geen grootschalige gezamenlijke aanpak versterking en schadeafhandeling.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/701196/Geen-grootschalige-gezamenlijke-aanpak-versterking-en-schadeafhandeling> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸⁰ Nationaal Coördinator Groningen (18 mei 2020) 'Dorpsbewoners aan zet bij versterking Steendam-Tjuchem.' Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2020/05/18/dorpsbewoners-aan-zet-bij-versterking-steendam-tjuchem> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Op 26 mei 2020

schrijft minister Wiebes aan de Tweede Kamer dat er een arbitrageproces in gang is gezet tussen de Rijksoverheid en Shell en ExxonMobil.⁸¹ Shell en ExxonMobil willen een hogere vergoeding van de Nederlandse Staat nu de gaswinning niet per 2030 maar al in 2022 wordt stopgezet. Tweede Kamerleden reageren verontwaardigd op de eis van Shell en ExxonMobil en steunen het kabinet in het aanvechten hiervan.⁸²

In het jaarverslag dat deze maand aan de Tweede Kamer werd aangeboden, was de Nationale Ombudsman kritisch op het optreden van de overheid in Groningen.⁸³ Burgers voelen zich nog altijd niet gehoord door de overheid. Niet alleen moet de versterking nu echt worden aangepakt, ook moet er meer oog en erkenning zijn voor het leed dat de aardbevingen en de overheidsaanpak bij bewoners veroorzaakt hebben.

26 mei
2020

In juni 2020

zorgde een verslag van een kritische beschouwing (Critical Review #5) over de rol van kennis in de versterking voor ophef. In opdracht van de NCG werd deze kritische beschouwing uitgevoerd door de RUG.⁸⁴ Onder leiding van Wim Derksen en georganiseerd door Mariëlle Gebben, vond een serie individuele gesprekken en twee open dialogen plaats met vertegenwoordigers van organisaties betrokken bij de versterkingsopgave (o.a. NCG, TCMG, BZK). Uit de analyse van de gesprekken bleek dat het centraal stellen van technische kennis in de versterkingsopgave, vooruitgang in de praktijk in de weg staat. De deelnemers constateerden een kloof tussen de systeemwereld van beleid en modellen enerzijds en de leefwereld van bewoners anderzijds.

⁸¹ Ministerie van Economische Zaken (26 mei 2020) 'Kamerbrief voortgang onderhandelingen met Shell en ExxonMobil.' Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/05/26/kamerbrief-voortgang-onderhandelingen-met-shell-en-exxonmobil> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸² Miskovic, Mario (26 mei 2020) 'Kamerleden boos om eis van Shell en Exxon om meer geld: 'Het is een schande'.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/706597/Kamerleden-boos-om-eis-van-Shell-en-Exxon-om-meer-geld-Het-is-een-schande> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸³ Hofslot, van, Gerdt (14 mei 2020) 'Ombudsman: Het botert nog steeds niet tussen burger en overheid in Groningen.' *Dagblad van het Noorden*. Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Ombudsman-andere-aanpak-nodig-in-Groningen-25667400.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Op 24 juni 2020

kwam in een kamerdebat over de versterkingsoperatie het rapport naar aanleiding van de Critical Review ter sprake.⁸⁵ Mede naar aanleiding van dit rapport werd later een motie kamerbreed aangenomen om meer ruimte te bieden aan initiatieven waarbij inwoners zelf regie kunnen nemen in de versterking.⁸⁶

In juni 2020

kwam Minister Ollongren met een vergoeding voor huurders die door sloop-nieuwbouw gedwongen moeten verhuizen.⁸⁷ Eerder bleek uit een inventarisatie van RTV Noord dat er grote verschillen waren tussen de verhuisvergoedingen die woningcorporaties aanbieden bij sloop en nieuwbouw van huurhuizen.⁸⁸ Het gaat om de vergoedingen, bijvoorbeeld voor het inrichten van huis en tuin, die bovenop de wettelijke vergoeding worden aangeboden.

⁸⁴ Derksen, Wim en Gebben, Mariëlle (2020) Verslag Critical Review #5. Over de benutting van kennis in de versterking.

Beschikbaar via <https://www.kennisplatformleefbaar.nl/criticalreviewkennisinversterking> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸⁵ Braakman, Tristan (24 juni 2020) 'Kritisch rapport over versterking: 'Er wordt gehakt van gemaakt'. *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/716779/Kritisch-rapport-over-versterking-Er-wordt-gehakt-van-gemaakt> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸⁶ Motie 33529-779 ingediend door lid Mulder, Sienot, De Vries en Dik-Faber. Online beschikbaar via <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2020Z13198&did=2020D28032> [Laatst geraadpleegd: 3 juni 2021].

⁸⁷ Braakman, Tristan en Bandstra, Stef (23 juni 2020). 'Minister komt huurders in bevestigingsgebied tegemoet voor gedwongen verhuizing.' *Dagblad van het Noorden*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/716425/Minister-komt-huurders-in-bevestigingsgebied-tegemoet-voor-gedwongen-verhuizing> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁸⁸ Drent, Martin (20 november 2019) 'Noodgedwongen je huurhuis uit vanwege versterking? Vergoeding verschilt duizenden euro's.' *RTV Noord*.

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/215824/Noodgedwongen-je-huurhuis-uit-vanwege-versterking-Vergoeding-verschilt-duizenden-euro-s-update> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

In juni 2020

werden als onderdeel van het lemma “kolen en gas” de aardbevingen in Groningen opgenomen in de vernieuwde Canon van Nederland.⁸⁹ Er staat nu: *'Inmiddels gaat ook de grootschalige aardgaswinning gepaard met aanzienlijke problemen. In Groningen treden verzakkingen in de ondergrond op, waardoor regelmatig aardbevingen ontstaan. De laatste jaren nemen de bevingen in sterkte toe en hebben ze ernstige schade aan woningen en andere gebouwen tot gevolg. Dat zorgt voor onrust onder de Groningers, die verschillende protesten tegen de aardgaswinning organiseren. De overheid wil de gaskraan in 2022 helemaal dichtdraaien.'*

Op 1 juli 2020

is de TCMG overgegaan in het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG). Het IMG heeft een breder takenpakket dan de TCMG. De TCMG mocht zich enkel richten op fysieke schade aan gebouwen en bouwwerken en directe gevolgschade die daarmee verband houdt. Bij het IMG wordt daarnaast gewerkt aan een regeling voor het vergoeden van immateriële schade én een regeling voor het vergoeden van waardedaling van woningen als gevolg van de gaswinning uit het Groningenveld. Verder kunnen bij het IMG ook bedrijven terecht die door de gaswinning financiële schade hebben opgelopen.

24 juni
2020

1 juli
2020

⁸⁹ Canon van Nederland (2020) 'Het Canon van Nederland is Vernieuwd.'

Beschikbaar via <https://www.canonvannederland.nl/en/page/141750/the-canon-of-the-netherlands-has-been-renewed> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Met ingang van 1 juli 2020

is de Arbiter Bodembeweging opgehouden te bestaan. De Arbiter Bodembeweging was geschillenbeslechter op het gebied van aardbevingsschade.

Na bevingen bij

Loppersum (**14 juli 2020**), Hellum (**16 juli 2020**) en Startenhuizen (**19 juli 2020**) stroomden de schade-meldingen binnen bij het IMG. Nog in de eerste maand na haar oprichting schaalde het IMG op om de 1239 nieuwe schademeldingen te kunnen afhandelen.⁹⁰ Het kalenderjaar 2020 telt nu al de meeste bevingen met minimaal een kracht van 2.0 op de schaal van Richter sinds 2015.⁹¹

14 juli
2020

⁹⁰ *RTV Noord* (28 juli 2020) '1239 nieuwe schademeldingen binnen één week; IMG gaat opschalen.'

Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/727298/1239-nieuwe-schademeldingen-binnen-een-week-IMG-gaat-opschalen> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹¹ Miskovic, Mario (23 juli 2020) 'In jaren niet zoveel bevingen van 2.0 of zwaarder als dit jaar.'

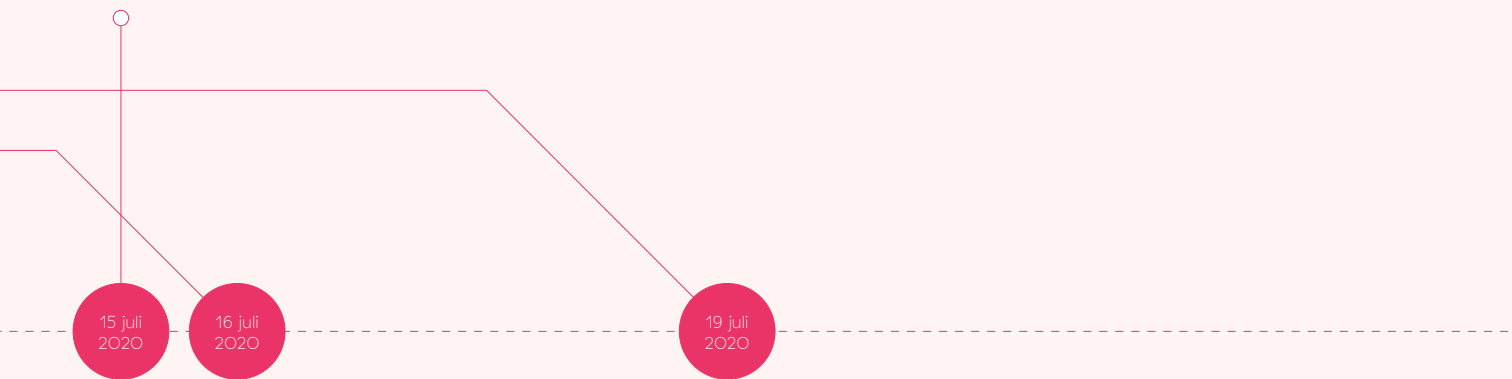
Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/726151/In-jaren-niet-zoveel-bevingen-van-2-0-of-zwaarder-als-dit-jaar> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Op 15 juli 2020

werd bij een zitting van de Raad van State over het Gasbesluit 2019/2020 duidelijk dat dankzij het warme weer dit jaar 9 miljard kubieke meter minder gas gewonnen werd.⁹² In haar uitspraak in juli besloot de Raad van State het Gasbesluit niet te vernietigen.⁹³ In tegenstelling tot eerdere jaren beschouwde ze het als een goed afgewogen en gemotiveerd besluit (het gasbesluit werd zowel in 2015, 2017 als 2019 vernietigd). In het 'Ontwerp vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2020-2021' schreef Minister Wiebes het Groningenveld ook na 2022 open te willen houden voor noodgevallen, zoals een zeer strenge winter.⁹⁴ De NAM noemde dit daarentegen onnodig en onwenselijk, omdat het voor betrokkenen in Groningen niet goed zou zijn en omdat er alternatieven zijn om toch tot sluiting in 2022 over te gaan zonder Groningen als back-up te gebruiken.⁹⁵ De actie van NAM is opmerkelijk omdat het bedrijf éérder aandringt op sluiting van het veld dan de staat.

Kamerleden maakten zich zorgen over de vertraging van het Wetsvoorstel Versterking Groningen, omdat hiermee ook de voorgenomen parlementaire enquête langer op zich laat wachten.⁹⁶ Om de versterking geen verdere vertraging te laten oplopen is besloten de parlementaire enquête pas te starten als de wet aangenomen is.

Ondertussen sleepte de GBB het ministerie EZK weer voor de rechter. Hoewel het ministerie eerder door de rechter werd opgedragen de door middel van een WoB-verzoek opgevraagde documenten te leveren, was nog steeds maar een deel van deze documenten vrijgegeven.

⁹² Miskovic, Mario (2 juni 2020) 'Warme weer zorgt voor meevaller: dit jaar maximaal 9 miljard kuub gas uit Groningenveld.' *RTV Noord*. Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/709140/Warme-weer-zorgt-voor-meevaller-dit-jaar-maximaal-9-miljard-kuub-gas-uit-Groningenveld> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹³ Raad van State (15 juli 2020) 'Minister mocht instemmen met gaswinning in Groningen voor het jaar 2019/2020.' Beschikbaar via <https://www.raadvanstate.nl/@121777/minister-mocht-instemmen-met-gaswinning/> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹⁴ Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (19 juni 2020) 'Brief over ontwerp-vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2020-2021.' Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2020/06/19/bijlage-1-brief-ontwerp-vaststellingsbesluit-groningen-gasveld-2020-2021> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹⁵ NAM (30 juli 2020) 'Geen rol voor Groningen veld na 2022.' Beschikbaar via <https://www.nam.nl/nieuws/2020/geen-rol-voor-groningen-veld-na-2022.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹⁶ *RTV Noord* (8 juni 2020) 'Vertraging parlementaire enquête gaswinning ligt op de loer.' Beschikbaar via <https://www.rtvnoord.nl/nieuws/711249/Vertraging-parlementaire-enquete-gaswinning-ligt-op-de-loer> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

Er werd in juli 2020

nog altijd gediscussieerd tussen betrokken instanties over de te hanteren versterkingsnorm. Het SoDM wil af van het HRA-model dat volgens de toezichthouder niet geschikt is om een prioritering mee aan te brengen.⁹⁷ De angst bij verschillende instanties is echter dat het veranderen van de norm niet alleen nieuwe vertraging met zich meebrengt, maar ook zorgt voor nog meer ongelijkheid tussen bewoners in het aardbevingsgebied.⁹⁸

Bewoners van Woltersum aan wie eerder beloofd was dat hun gestutte huizen versneld in het versterkingsprogramma zouden worden opgenomen, trokken in juli 2020 weer aan de bel.⁹⁹ Door wat zij betitelen als “ambtelijke onwil” bij de Gemeente Groningen en de NCG, ligt de versterking van hun huizen wederom stil.

⁹⁷ Staatstoezicht op de Mijnen (7 juli 2020) ‘Aanbevelingen over het toepassen van de veiligheidsnorm in de versterkingsopgave.’

Beschikbaar via <https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2020/07/07/aanbevelingen-over-het-toepassen-van-de-veiligheidsnorm> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹⁸ NOS (10 juni 2020) ‘SodM en Groningen oneens over nieuwe bouwnorm voor versterking.’

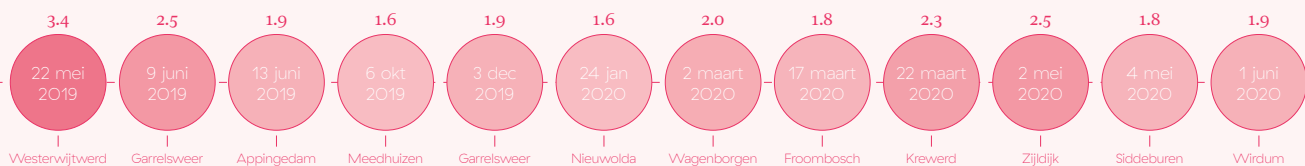
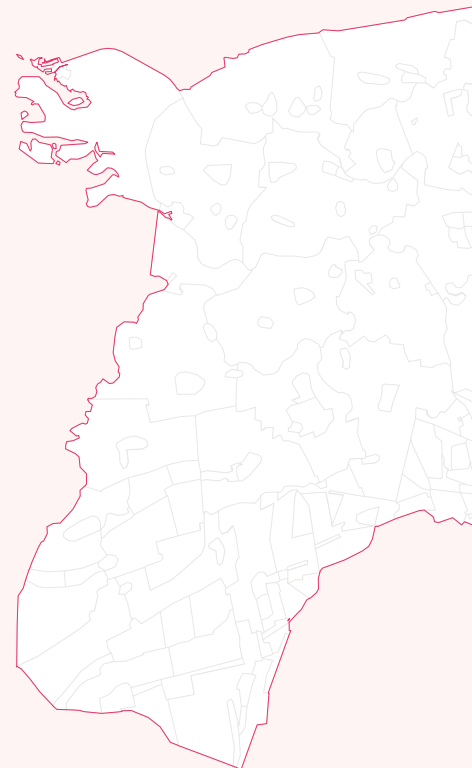
Beschikbaar via <https://nos.nl/artikel/2336763-sodm-en-groningen-oneens-over-nieuwe-bouwnorm-voor-versterking.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

⁹⁹ Kolthof, Patricia (29 juli 2020) ‘Inwoners van Woltersum zijn wachten op versterking zat: ‘Ons leven wordt vermorzeld.’ *Dagblad van het Noorden*.

Beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Inwoners-van-Woltersum-zijn-wachten-op-versterking-zat-Ons-leven-wordt-vermorzeld-25887703.html> [Laatst geraadpleegd: 8 januari 2021].

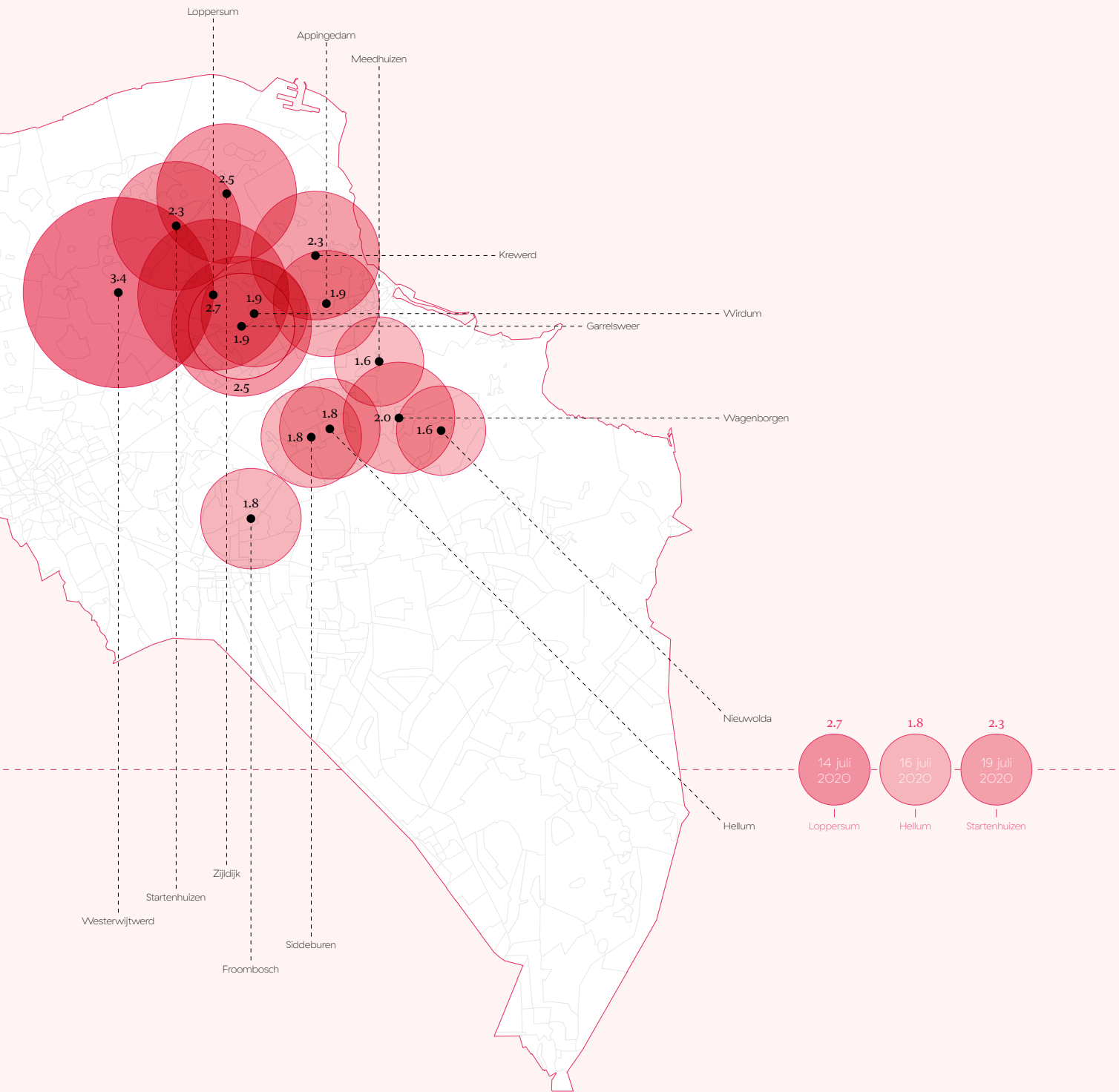
Overzicht van aardbevingen mei 2019 – juli 2020

Alleen aardbevingen met een Magnitude (M) groter dan 1,5 op de schaal van Richter zijn hier opgenomen.

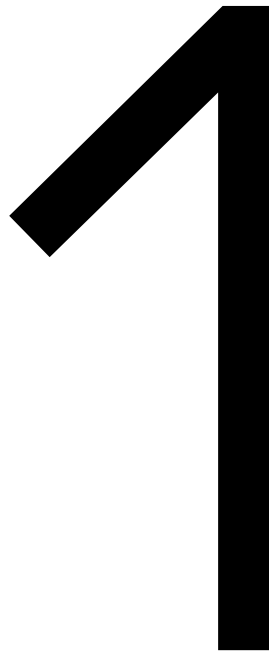
Figuur B Overzicht aardbevingen mei 2019 – juli 2020.

Bron: KNMI (2021)

Bestuur, communicatie en beleid

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) werd geconstateerd dat het toenmalige onderzoek op het gebied van bestuur, communicatie en beleid liet zien dat, alhoewel het einde van de gaswinning nadert, de problemen in Groningen nog lang kunnen voortduren. De Rijksoverheid zou met haar optreden binnen het gasdossier een institutionele crisis veroorzaakt hebben met als gevolg dat bewoners, de Rijksoverheid, de lokale overheden en maatschappelijke organisaties in conflict zijn geraakt op een aantal fronten. Hierover waren verschillende onderzoekers het vrijwel unaniem eens.

1.1

Communicatie

91

1.2

Procedures en politieke besluitvorming

94

1.3

Rechtspraak en juridische kwesties

102

1.4

Samenvatting en toekomstig onderzoek

110

De toename van het aantal instanties dat betrokken raakt en in het leven wordt geroepen om de crisis in Groningen op te lossen, maakt dat de communicatie tussen deze instanties onderling en tussen instanties en burger gebrekkig verloopt. Of er sprake was van substantiële en effectieve samenwerking tussen de verschillende instanties bleek onduidelijk. Ook werd opgemerkt dat er geen evaluatie had plaatsgevonden van de effectiviteit van nieuwe werkwijzen die werden toegepast door de instanties (zoals de schadeafhandeling door de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG)). Het stoppen met het publiceren van kwartaalrapportages door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) bemoeilijkt het toezicht op de uitvoering van de versterkingsopgave.

Daarnaast opperden de onderzoekers dat er in de (nabije) toekomst sprake kan zijn van ‘Groningse toestanden’ bij de winning van kleinere velden en andere mijnbouw in de rest van het land. De afweging die gemaakt wordt tussen lokale en regionale belangen enerzijds en nationale (financiële) belangen anderzijds zou hier ten grondslag aan liggen.

**Gaskraan dicht.
Problemen niet
opgelost**

**Hoe meer instanties,
hoe moeilijker de
communicatie**

Introductie

Er hebben in de periode die behandeld wordt in deze literatuurstudie veel veranderingen plaatsgevonden op het gebied van bestuur, communicatie en beleid. Er zijn nieuwe instanties opgestart zoals de Adviescommissie Veiligheid Groningen (ACVG) en de TCMG heeft wettelijke status gekregen en is daarmee het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) geworden.

Er worden in dit hoofdstuk drie thema's besproken. Om te beginnen wordt de literatuur en het beleid op gebied van de communicatie besproken (1.1). Hierna zullen de procedures en politieke besluitvorming over de aardgaswinning aan bod komen (1.2). Als derde behandelen we de literatuur over de rechtspraak binnen het gaswinningsdossier (1.3). We sluiten af met een samenvatting en enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek (1.4). Omdat er (in tegenstelling tot ons vorige overzicht) geen nieuw onderzoek is naar actiebereidheid en protest, hebben we hier geen alinea over opgenomen.

1.1 Communicatie

Communicatie tussen
bewoners en instanties
is ontoereikend

Grote kloof tussen
systeemwereld en
leefwereld

Behoeftte aan duidelijke
en eerlijke informatie

In de vorige literatuurstudie was er relatief veel onderzoek verschenen over communicatie (Busscher *et al.*, 2020). We stelden dat slechte communicatie de problematiek in het gaswinningsgebied niet alleen kan verergeren, maar bovendien ook kan veroorzaken. Als instanties niet (goed) communiceren en burgers niet weten waar ze aan toe zijn, kunnen ernstige problemen ontstaan. Hoewel in de periode juli 2019 – juli 2020 weinig onderzoek specifiek naar communicatie is gedaan, komt het onderwerp in een aantal onderzoeken wel (zijdelings) aan bod. Uit deze onderzoeken blijkt dat er nog niet veel veranderd is op dit vlak. Net als in de vorige literatuurstudie bespreken we hier vier thema's: communicatie door instanties en overheid, communicatie van wetenschappelijk onderzoek en kennis, communicatie door de media en crisiscommunicatie na een beving.

De Onafhankelijk Raadsman (2019, 2020) blijft benadrukken dat de communicatie tussen instanties en naar bewoners in de schadeafhandeling verbeterd moet worden. Dit komt naar voren in de jaarrapporten waarin de klachten besproken worden die zijn binnengekomen tussen begin 2019 en half 2020.¹ Het gebrek aan communicatie is vooral schrijnend waar een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen “oude” schades (schades gemeld vóór 31 maart 2017) en “nieuwe” schades. De TCMG nam nieuwe schades pas in behandeling als oude schades waren afgehandeld. Door de lange procedures bij oude schades, moesten bewoners hierdoor vaak lang wachten. De slechte communicatie tussen de instanties betrokken bij de afhandeling van deze schades, de Arbitrer Bodembeweging, NAM en TCMG, verergerde de problemen van bewoners. Tegelijkertijd constateert de Onafhankelijke Raadsman dat de TCMG op eerder advies van de Onafhankelijke Raadsman de communicatie richting bewoners op dit vlak wel verbeterd heeft. Hij benadrukt dat IMG onverminderd aandacht moet blijven besteden aan communicatie met bewoners.

Met betrekking tot de versterking constateert de Onafhankelijke Raadsman (2020) geen verbeteringen in de communicatie met bewoners. Hij roept de NCG op om in alle fases van de versterking, ook als er nog geen duidelijkheid kan worden gegeven over de versterking, met bewoners te blijven communiceren. Bewoners blijven betrekken kan voorkomen dat zij het gevoel hebben controle te verliezen.

In juni 2020 publiceerden Wim Derksen en Mariëlle Gebben (2020) een verslag van een open dialoog tussen belanghebbenden van verschillende betrokken organisaties over de benutting van kennis in de versterkingsopgave. Deze open dialoog, een Critical Review genoemd, werd in opdracht van de NCG door het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen gegund aan de onderzoekers. Zo staat de NCG op afstand en kunnen de onderzoekers onafhankelijk onderzoeken en rapporteren. Het was de vijfde keer dat een dergelijke dialoog werd georganiseerd, dit keer in een andere vorm door de beperkingen die de coronamaatregelen met zich meebrachten. De onderzoekers voerden individuele gesprekken met vijftien belanghebbenden. De resultaten koppelden ze terug aan de deelnemers, aangevuld met enkele andere experts, in twee open dialogen. Het verslag geeft de consensus weer die er tijdens deze besprekingen onder de deelnemers was. In de volgende paragraaf bespreken we de belangrijkste bevindingen uit de Critical Review omtrent het gebruik van kennis in de versterking. Hier richten we ons op de conclusies met betrekking tot communicatie.

¹ Het betreft een halfjaarrapport (Onafhankelijke Raadsman, 2019) dat de eerste helft van 2019 beslaat en een “anderhalfjaarrapport” (Onafhankelijke Raadsman, 2020) dat heel 2019 én de eerste helft van 2020 betreft.

De onderzoekers concluderen dat er in de versterkingsopgave een grote kloof bestaat tussen de systeemwereld van het beleid en de leefwereld van bewoners. In de systeemwereld worden modellen en kennis gebruikt om tot generieke uitspraken over de veiligheid van panden te komen. In de leefwereld van bewoners gaat het over de veiligheid van concrete panden die al jaren, vaak zonder resultaat, op inspectie en eventuele versterking wachten. De systeemwereld, waarin technische kennis centraal staat, is onbegrijpelijk geworden voor burgers. Instanties lijken op dit moment niet in staat de kloof te overbruggen. Tegelijkertijd lijkt de urgentie die ervaren wordt in de leefwereld onvoldoende door te dringen tot de systeemwereld. De versnelling in de versterkingsoperatie die al jaren beloofd wordt, heeft tot op heden niet plaatsgevonden. Ook concluderen Derksen en Gebben (2020) dat in de versterking voornamelijk technische kennis wordt gebruikt, dat kennis over de beleving van bewoners onvoldoende doordringt en dat instanties er niet in slagen de gekozen beleidsstrategieën begrijpelijk met bewoners te communiceren.

Tot slot werd in de vorige literatuurstudie gesignaleerd dat bewoners direct na een aardbeving behoefte hebben aan duidelijk en feitelijke informatie (Busscher *et al.*, 2020). Dit wordt bevestigd door een rapport van Gronings Perspectief (Stroebe, 2019a). Het onderzoek is gebaseerd op een vragenlijst uitgestuurd binnen 48 uur na de beving bij Westerwijtwerd (22 mei 2019, M3,4).² Gevraagd naar hun wensen en behoeften geven veel respondenten in deze vragenlijst aan behoefte te hebben aan concrete toezeggingen en daden van de Rijksoverheid. Wanneer respondenten zich onveilig voelen, willen ze graag op korte termijn duidelijkheid over de veiligheid van hun woning en van de publieke ruimte. In alle gevallen betekent dit voor bewoners heldere communicatie over de bevindingen. Sommige respondenten geven aan dat transparante en regelmatige inspectie van veiligheid, vooral van publieke gebouwen, nodig is om een gevoel van veiligheid terug te krijgen.

Ook direct na een aardbeving hebben respondenten behoefte aan heldere, duidelijke en eerlijke informatie vanuit de overheid. Het huidige gebrek aan communicatie leidt tot onzekerheid. Bewoners wantrouwen de informatie van de overheid.

² Zie ook Hoofdstuk 3 voor meer informatie over de methodiek en dataverzameling van de onderzoeken van Gronings Perspectief.

Een aantal respondenten geeft in deze vragenlijst aan dat betere informatievoorziening kan bijdragen aan een gevoel van veiligheid. Sommigen noemen hierbij informatie over aardbevingen. Door gaswinning en haar gevolgen beter te begrijpen, denk ze zelf een betere risico-inschatting te kunnen maken. Anderen willen graag weten wat ze moeten doen in het geval van een zware aardbeving. Ze geven aan nu onvoldoende te weten wat ze kunnen doen om zichzelf en anderen in zo'n geval in veiligheid te brengen.

1.2 Procedures en politieke besluitvorming

Patroon van niet-nagekomen beloftes

HRA-model ongeschikt voor bepalen van veiligheid van woningen

Er zijn verschillende nieuwe onderzoeken uitgevoerd naar procedures en politieke besluitvorming. Grofweg kunnen de hier besproken onderzoeken worden ingedeeld in twee categorieën. Enerzijds zijn er drie nieuwe boeken verschenen met een meer historisch perspectief op onder andere de politieke besluitvorming over Groningen sinds het begin van de gaswinning. Het is interessant om deze nieuwe boeken kort te bespreken. Omdat tot op heden slechts weinig bronnen ingingen op de geschiedenis van besluitvorming met betrekking tot de gaswinning vormen ze een waardevolle aanvulling op de bestaande stand van kennis.

Anderzijds zijn er ook enkele publicaties die zich richten op (het verbeteren van) de huidige procedures en politieke besluitvorming, met name met betrekking tot de versterkingsoperatie.

In aanloop naar de start van de parlementaire enquête publiceerde emeritus hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen Charles Vlek in 2020 een boek waarin hij acht onderzoeksvragen bespreekt die zijns inziens aan de orde zouden moeten komen in de parlementaire enquête. Het boek behandelt enkele vragen over de huidige situatie maar het gaat vooral ook diep en grondig in op de geschiedenis en achtergrond van de problematiek.

De acht onderzoeksvragen zijn:

1. Wanneer hadden we het kunnen weten?
2. Waarom zijn veel schade en klachten zo lang miskend?
3. Wie waren/zijn er verantwoordelijk voor mijnbouwschade en veiligheid?
4. Wat besloot de minister en zei de rechter na de beving bij Huizinge (16 augustus 2012, M3,6)?
5. Hoe solide zijn de risicoschatting en de veiligheidsnorm voor het versterken van huizen in het aardbevingsgebied?
6. Wat hadden we eerder kunnen doen?
7. Wat valt er nog te verwachten aan gaswinning en aardbevingen?
8. Hoe gaat het verder met schadeherstel en versterking?

De auteur komt tot de beantwoording van die onderzoeksvragen met gebruik van een grote veelheid en verscheidenheid aan bronmateriaal, waaronder kamerbrieven, adviezen, rekenmodellen en de besluiten en plannen van overheden. De focus van deze publicatie ligt voornamelijk in het verlengde van de technische benadering van het dossier die door de overheidspartijen en de NAM gehanteerd wordt. De auteur bespreekt onder andere de gemodelleerde maximale sterkte van een aardbeving in de provincie op de schaal van Richter, het uitblijven van beleidswijzigingen nadat duidelijk werd dat de gaswinning in Groningen zorgde voor bodembeweging, wat er nog aan bevingen te verwachten valt en de schuldvraag.

De hoofdconclusie die Vlek trekt uit zijn onderzoeksvragen is dat de veroorzakers de problemen in Groningen al veel eerder hadden kunnen zien aankomen. De Rijksoverheid en de NAM hadden eerder actie kunnen ondernemen om de nadelige effecten van de gaswinning in Groningen te reduceren of geheel weg te nemen. Ten aanzien van toekomstig beleid lijkt Vlek te suggereren dat ook hier de toekomstverwachting leidend zou moeten zijn. Vlek baseert zich hierbij, net als de Rijksoverheid en de NAM, primair op de te verwachten bevingen en minder op de ontstane institutionele situatie rond schadeherstel en versterking, waarbij wantrouwen en onzekerheid bij bewoners een grote rol speelt.

Emiel Hakkenes, journalist bij dagblad *Trouw*, schreef een populair historisch boek over de geschiedenis van de gaswinning in Nederland en Groningen aan de hand van verhalen van historische en hedendaagse personen. De auteur heeft gebruik gemaakt van interviews en literatuuronderzoek. Het boek bevat 19 korte levensgeschiedenissen van personen, waaronder Meent van der Sluis, aardbevingsactivist van het eerste uur, en Margreeth de Boer, commissaris van de Koningin en later minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijk Ordening en Milieubeheer.³ Met korte beschrijvingen van hun ervaringen schetst Hakkenes het beeld van een machtsstrijd tussen Den Haag en Noord-Oost Nederland. De voornaamste indruk is dat er een patroon is van niet nagekomen beloftes aan de regio sinds 1972. Legitieme regionale bezwaren over mijnbouw werden genegeerd omwille van het landsbelang. Volgens Hakkenes werden bezorgde burgers, klokkenluiders en lokale politici lange tijd niet serieus genomen. Het beeld dat Hakkenes van de Rijksoverheid schetst is dat ze nogal hardhandig, weinig begripvol, sterk gericht op korte termijn gewin, met weinig oog voor veiligheid en soms ook ondemocratisch haar zin kon doordrukken. Het boek eindigt met de constatering van kamerlid Tom van der Lee dat Groningers zelf niet in de rijkdom hebben gedeeld: zij leden onder onrecht, ongelijkheid en onverschilligheid.

In het boek *Gaswinning Groningen, een bewogen geschiedenis* zet Herman Damveld (2020) de geschiedenis van Groningen als gasgebied uiteen, van 1959 tot nu. Damveld is zelfstandig onderzoeker en publicist. Het boek biedt een toegankelijk overzicht en uitleg van de belangrijkste begrippen en momenten in het gaswinningsdossier. Op basis van meer dan 450 bronnen zet Damveld de feiten en cijfers op een rij. Damveld verbindt niet expliciet conclusies aan het gegeven overzicht, waarmee hij lijkt te suggereren dat de feiten voor zichzelf spreken. Er ontstaat een beeld van een ‘dossier’ waarbinnen cijfers, statistieken en rekenmodellen de levens van burgers bepalen.

³ De overige hoofdstukken gaan over: Koster, Thijssen, Boon, Leemans, Schimmelpenninck, Zijlstra, Vrijhof, Den Uyl, Straatsma, Meis, Oosterhaven, Wierenga, Kamp, Wiebes, Dales, Van der Lee.

De belangrijkste punten vat Damveld in cijfers samen. Hij rekent hierbij vanaf de beving van Huizinge in 2012 (M3.6 Richter) die als een keerpunt in het beleid wordt beschouwd.⁴ Om tot de cijfers te komen, put Damveld uit veel verschillende bronnen. Zo concludeert hij op basis van cijfers van de NAM dat er sinds Huizinge tot eind 2019 **752 aardbevingen** in het Groningenveld hebben plaatsgevonden. Volgens gegevens van de NAM en cijfers van het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS), schrijft Damveld dat er **226 miljard kubieke meter gas** is gewonnen sinds Huizinge. Dit leverde de staatskas **35,7 miljard euro** aan aardgasbaten op. Hierbij is relevant dat tot recent alle kosten op de NAM werden verhaald: dit zijn de netto baten, na aftrek van alle kosten voor schade en versterking. Daarnaast leverden kleine gasvelden nog eens **15 miljard euro** op (gebaseerd op cijfers van het CBS en TNO). De NAM, het Centrum voor Veilig Wonen (CVW) en de TCMG kenden **105.000 schademeldingen** toe. Volgens gegevens van de NCG zijn er ongeveer **1.000 huizen versterkt**, terwijl de veiligheid van in totaal **26.000 huizen nog beoordeeld** moet worden.

De belangrijkste cijfers sinds de beving bij Huizinge in 2012 tot eind 2019 (Damveld, 2020):

752

aardbevingen in het
Groningenveld

105.000

schademeldingen toegekend

226

miljard kubieke meter gas
gewonnen

26.000

huizen nog te beoordelen m.b.t. veiligheid

35,7

miljard euro
aan aardgasbaten
voor de staatskas,
15 miljard euro
uit kleine gasvelden

1.000

huizen versterkt

⁴ Het gehanteerde eindpunt is ongeveer eind 2019, voor zover de gegevens al bekend waren op het moment van publicatie van het boek. Waar gegevens nog niet beschikbaar waren, baseert Damveld zich op schattingen.

Versterking

In haar jaarverslag beschrijft de NCG de ontwikkelingen, veranderingen en voortgang in de versterkingsoperatie in 2019 (NCG, 2020). In 2019 is besloten de versterkingsopgave in het publieke domein te plaatsen. Het CVW is in dit nieuwe scenario niet langer uitvoerder van de versterking. Deze taak kwam ook bij de NCG te liggen, waardoor de NCG veranderde van regieorgaan naar uitvoeringsorganisatie. Vanaf de zomer van 2019 is er gewerkt aan een nieuwe organisatiestructuur passend bij deze nieuwe taken. Sinds 1 januari 2020 is de de NCG verantwoordelijk voor regie over en uitvoering van de de versterking.

Het jaarverslag van de NCG bevat een beschrijving van de doorgevoerde organisationele veranderingen. Bovendien beschrijft het de werkwijze en voortgang van de versterking per gemeente in het gaswinningsgebied. In elke gemeente in het gaswinningsgebied, is de NCG gevestigd met een zogenaamd Versterkings Punt (VP). Het VP coördineert en begeleidt in samenwerking met gemeente, woningbouwcorporaties en andere belanghebbenden de versterking in de gemeente. Het VP is het eerste aanspreekpunt voor bewoners en andere belanghebbenden. Dit is met de nieuwe organisatiestructuur onveranderd gebleven.

Adressen	Werkvoorraad	Opnames	Beoordelingen	Projecten vastgesteld	Uitvoering voltooid
Realisatie t/m 2018		13.146	6.517	1.353	535
Realisatie in 2019		2.200	1.013	550	488
Realisatie totaal	26.272	15.346	7.530	1.903	1.023

Tabel 1.1 Voortgang versterking 2019

Bron: NCG (2020)

In bovenstaande tabel wordt de voortgang van de versterking in 2019 weergegeven. In haar jaarverslag bespreekt de NCG ook de voortgang per gemeente en doet ze verslag van de verschillende thematische programma's. Enkele van deze thematische programma's, zoals het Erfgoedprogramma, bespreken wij elders in dit literatuuroverzicht (Hoofdstuk 5).

In het verslag van de Critical Review, uitgevoerd door Wim Derksen en Mariëlle Gebben (2020) wordt besproken hoe (technische) kennis een rol speelt in besluitvorming binnen de versterkingsoperatie. Zoals eerder besproken, wordt er in het rapport geconcludeerd dat technische kennis een belangrijke rol speelt in de versterkingsoperatie. Ten eerste speelt het een rol in het HRA-model. Het HRA-model is ontwikkeld om een risico-inschatting te maken. Het model wordt gebruikt om te bepalen wat de kans is dat een aardbeving van een bepaalde sterkte zich voordoet. Vervolgens wordt ingeschat hoeveel huizen bij deze kans niet aan de veiligheidsnorm zouden voldoen. In de versterkingsoperatie wordt het HRA-model gebruikt om te bepalen hoeveel panden er (ongeveer) versterkt zouden moeten worden om aan de veiligheidsnormen te voldoen en om te bepalen in welke gebieden de meeste van deze panden staan, zodat een prioritering kan worden aangebracht.⁵

De onderzoekers constateren dat alle deelnemers het erover eens zijn dat het HRA-model ongeschikt is voor het bepalen van de veiligheid van specifieke woningen. Het HRA-model houdt bijvoorbeeld geen rekening met de feitelijke staat van de woning, waardoor bijvoorbeeld ook woningen die al jaren in de stutten staan als veilig worden beoordeeld. Veel panden blijken in de praktijk versterkt te moeten worden, omdat ze in de loop der jaren mijnbouwschade hebben opgelopen die ze, naar huidige maatstaven, onveilig maakt. De onderzoekers vinden dit opvallend, omdat in beleid een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen de schadeafhandeling en de versterking.

Ondanks de ongeschiktheid van het HRA-model, wordt het nog altijd gebruikt.⁶ De onderzoekers vinden hiervoor in de gesprekken met de deelnemers twee oorzaken. Het model wordt nog steeds gebruikt voor veiligheidsanalyses van de NAM. Er wordt op basis van het model dus jaarlijks een nieuwe lijst gemaakt met woningen met een (licht) verhoogd veiligheidsrisico. Om maatschappelijke onrust te vermijden worden de resultaten uit elke HRA gebruikt om de bestaande lijst met 'mogelijk te versterken panden' aan te vullen. Deze lijst wordt dus niet vervangen, waardoor er op die lijst ook veel panden staan die op dit moment niet meer het predicaat '(licht)' verhoogd risico op basis van de HRA zouden krijgen. Bovendien zijn er volgens verschillende deskundigen gewoonweg geen geschikte alternatieven, waardoor het HRA-model gebruikt blijft worden.

⁵ Zie ook Nationaal Coördinator Groningen (2020) 'Risico van gebouwen.' Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/risico-van-gebouwen> [Laatst geraadpleegd: 3 februari 2021].

⁶ Een maand na de publicatie van de Critical Review, in juli 2020, gaf ook het SodM de aanbeveling de HRA los te laten bij het uitvoeren van de versterkingsopgave. Zie SodM (2020). 'Waarom wil het SodM het HRA-model geen rol meer geven in de versterkingsopgave?' Beschikbaar via <https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2020/07/07/aanbevelingen-over-het-toepassen-van-de-veiligheidsnorm>. [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

Om vervolgens te bepalen of een concreet pand aan de veiligheidsnorm voldoet, gebruiken ingenieurs beoordelingsmodellen. Derksen en Gebben (2020: 12) beschrijven hoe het beoordelen van de veiligheid van concrete panden in zijn werk gaat: *“Ingenieurs voeren de gegevens van een bepaald huis in in een model. Als het model aangeeft dat het huis niet veilig is, voegen de ingenieurs net zo lang maatregelen toe tot het model aangeeft dat de woning wel veilig is. Die maatregelen zijn in feite het ‘versterkingsadvies’.”*

In de praktijk van de versterkingsoperatie worden primair de uitkomsten van de beoordelingen gebruikt en niet die van de HRA. Hoewel de beoordeling betrouwbaardere uitkomsten over specifieke panden oplevert, kleven ook hier nadelen aan. Experts merken op dat de kosten van de beoordelingen zó hoog zijn (10.000–100.000 euro), dat ze vaak disproportioneel zijn in verhouding tot de waarde van de beoordeelde huizen. *“De kosten zijn met name pijnlijk hoog bij een advies om over te gaan tot sloop-nieuwbouw, wat vaak voorkomt”* (Derksen & Gebben, 2020: 20).

Bovendien blijkt uit de gesprekken dat het beoordelen van specifieke panden minder exact is dan wenselijk, mede omdat ingenieurs verschillende modellen gebruiken. Ook worden de modellen niet allemaal op dezelfde manier gebruikt. Dit leidt ertoe dat, afhankelijk van de ingenieur en het gebruikte model, de zwaarte van de versterkingsadviezen tot een factor 5 of zelfs 10 kunnen verschillen. Voor huizen met een ogenschijnlijk vergelijkbaar risico kunnen al snel zéér uiteenlopende maatregelen worden voorgesteld. In het rapport worden nog drie andere oorzaken genoemd: (i) er is te weinig gevalideerde kennis over technische versterkingsmaatregelen; (ii) de Nationale Praktijk Richtlijn verandert steeds; (iii) om sneller te werken worden steeds vaker simpelere modellen gebruikt.

De onderzoekers concluderen dat *“al die modellen en het voortdurende zoeken naar betere modellen en betere voorspellingen een versnelling van het proces uiteindelijk onmogelijk maken.”* (Derksen & Gebben, 2020: 8). De techniek is dan ook een van de hoofdverantwoordelijken voor de grote vertraging in de versterkingsoperatie. Verder leidt het tot kosten die buitenproportioneel groot zijn in vergelijking tot de concrete resultaten die worden geboekt met het versterken van panden. Voor bewoners blijven zowel de uitkomsten van het HRA-model als de versterkingsadviezen vaak onverklaarbaar.

Ingewikkeld is ook: er wordt in praktijk nauwelijks of niet toegestaan dat andere kennis dan die “harde” kennis van de ingenieurs en constructeurs wordt gebruikt. Hoewel er veel praktijkkennis wordt opgedaan met het

Critical Review #5

Uitgelicht

Het krampachtig vasthouden aan dreigings- en risicomodellen over seismiciteit en ingenieursmodellen over veiligheid lijkt wellicht op enige afstand van Groningen een rationele benadering. In theorie zou de huidige aanpak ook kunnen werken. Maar het rapport van Derksen en Gebben (2020) constateert, op basis van gesprekken met mensen die over jaren praktijkervaring beschikken, dat deze aanpak frustrereert omdat ze erg traag is en erg duur is, dat ze tot irrationele keuzes leidt en dat ze een onwerkbaar situatie creëert in de uitvoering.

beoordelen van gebouwen, wordt deze kennis vervolgens niet gebruikt om de modellen te verbeteren. Andere kennis dan technische kennis wordt niet meegenomen in versterkingsbesluiten. Hierdoor blijft bijvoorbeeld ook de culturele waarde van dorpen buiten zicht, terwijl het behoud ervan voor bewoners vaak erg belangrijk is. Ook wordt kennis opgedaan in de verschillende pilots die lopen of liepen niet of nauwelijks gebruikt om beleid te verbeteren.

Schade door bodemdaling

De Commissie Bodemdaling door Aardgaswinning (kortweg: de Commissie Bodemdaling) werd geïnstalleerd in 1984 en regelt de vergoeding van schade door bodemdaling in de provincie Groningen. De commissie overziet twee regelingen. De eerste regeling tussen de Provincie Groningen en de NAM heeft betrekking op alle bodemdalingsschade in de provincie Groningen. De tweede overeenkomst tussen de Rijksoverheid en de NAM heeft uitsluitend betrekking op schade door bodemdaling aan rijksobjecten in de provincie Groningen. In haar jaarverslag rapporteert de commissie onder andere de uitgekeerde bedragen (Commissie Bodemdaling, 2020). In 2019 heeft de Commissie Bodemdaling € 5.020.136,- uitgekeerd aan bodemdalingsschade in de provincie Groningen. Er werden in 2019 in totaal 28 claims ingediend, waarvan 9 door particulieren. Bij alle gevallen aangemeld door particulieren kon de Commissie Bodemdaling bij inspectie geen causaal verband constateren tussen bodemdaling en schade. Met de overige 19 claims heeft de Commissie ingestemd.

1.3 Rechtspraak en juridische kwesties

Overeenkomst NAM en Rijksoverheid over schadevergoeding niet openbaar

Gaswinning leidt tot schending mensenrechten

Op het gebied van de rechtspraak is de voornaamste ontwikkeling binnen het hier besproken tijdsbestek het ingaan van de Tijdelijke wet Groningen.⁷ Deze wet legt formeel de overgang van de TCMG naar het IMG vast. Hiermee is het IMG een zelfstandig bestuursorgaan (zbo) geworden en is het takenpakket van dit instituut wettelijk geregeld. Een zelfstandig bestuursorgaan maakt wel deel uit van de overheid, maar valt hiërarchisch gezien niet onder een minister (voorbeelden van andere zbo's zijn de Kamer van Koophandel en het Centraal Bureau voor Rijvaardigheid). In de toekomst zal waarschijnlijk ook de afhandeling van de versterkingsoperatie door middel van een wetswijziging in de Tijdelijke wet Groningen opgenomen worden, het voorstel tot wetswijziging is op het moment van schrijven al goedgekeurd door de Tweede Kamer en ligt nu bij de Eerste Kamer.

⁷ "Tijdelijke wet Groningen." Beschikbaar via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0043252/2020-07-01> [Laatst geraadpleegd: 5 januari 2021].

Van de Bunt (2020) wijst er op dat de huidige Tijdelijke wet Groningen probleempunten kent: de publiekrechtelijke afwikkeling van privaatrechtelijke schade, de mogelijkheid tot het stellen van prejudiciële vragen aan de Afdeling bestuursrechtspraak terwijl het Burgerlijk Wetboek toegepast dient te worden, het ontbreken van de één-loket-gedachte en niet ten minste de financiële en personele afhankelijkheid van het IMG van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK). Het vertrekpunt voor de Tijdelijke wet Groningen is de overeenkomst getroffen tussen de NAM en de Rijksoverheid over het vergoeden van de mijnbouwschade, deze overeenkomst is voor zover bekend niet openbaar inzichtelijk. Dit leidt ertoe dat er onduidelijkheid is ontstaan in de communicatie over de verdeling van de financiële kosten van het schadeherstel, terwijl een deel van de gedupeerden al met argwaan naar het handelen van de NAM en de Rijksoverheid keek. Ook de financiële en personele afhankelijkheid van EZK, een constructie die volgens Van de Bunt slechts bij 3 van de 153 zbo's voorkomt, komt het wegnemen van zorgen over partijdigheid niet ten goede. Daar komt nog bij dat er door gedupeerden in het schadeafhandelingsproces gebruik kan worden gemaakt van zowel civiel recht als bestuursrecht, wat mogelijk de deur openlaat voor rechtsongelijkheid. Deze probleempunten maken dat Van de Bunt de Tijdelijke wet Groningen een "gedrocht" noemt. Voor de toekomst blijft het belangrijk om wetswijzigingen dan ook nauwlettend in de gaten te houden.

In de publicatie van Oldenhuis *et al.* (2019) wordt over een veelvoud van onderwerpen met betrekking tot de rechtspraak in verband met de gaswinning in Groningen gesproken (zie de volgende pagina voor een overzicht van de verschillende hoofdstukken en de auteurs). Het werk geeft niet alleen een breed en, zelfs voor leken, begrijpelijk overzicht, maar er komen ook een aantal nieuwe vraagstukken uit naar voren. Wij beperken ons hier tot het bespreken van drie onderwerpen uit deze publicatie, omdat zij een grote rol gaan spelen binnen de toekomstige ontwikkeling van het gaswinningsdossier: (i) gaswinning en mensenrechten, (ii) juridische kaders voor het nemen van preventieve maatregelen voor het voorkomen van schade en de vergoeding hiervan en (iii) immateriële schade.

Overzicht hoofdstukken Oldenhuis et al. (2019)

Besproken onderwerpen	Auteur(s)
<p>2</p> <p>Regulering van de aardgaswinning in Groningen: balanceren tussen eigendom, leveringszekerheid en schadepreventie</p>	<p>Prof. mr. M. Roggenkamp</p>
<p>3</p> <p>De gaswinning en het recht op veiligheid</p>	<p>Mr. M. Hesselman & Prof. mr. J. Brouwer</p>
<p>4</p> <p>Causaliteit en preventie</p>	<p>Prof. mr. F. Oldenhuis & mr. P. Koerts</p>
<p>5</p> <p>Wet bewijsvermoeden: hoe het bewijsvermoeden tot stand kwam en (geografisch) werd afgebakend</p>	<p>Mr. N. Vermaak</p>
<p>6</p> <p>Aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant voor waardedaling van onroerende zaken door gaswinning</p>	<p>Mr. M. Gozoglu</p>
<p>7</p> <p>Aansprakelijkheid voor aardbevingsschade: een rechtseconomische analyse</p>	<p>Prof. dr. O. Couwenberg & Prof. dr. E. Voerdman</p>
<p>8</p> <p>Overzicht van instanties: context, functie en ontwikkeling</p>	<p>Prof. mr. H. Bröring</p>
<p>9</p> <p>Publiekrechtelijke benaderingen</p>	<p>Prof. mr. H. Bröring</p>

(i) Gaswinning in Groningen en mensenrechten

Een van de juridische vraagstukken waarover Oldenhuis et al. (2019) zich hebben gebogen is of, en in welke mate, er sprake is van mensenrechten-schending in Groningen. In 2017 en 2019 heeft het Mensenrechtencomité van de VN haar zorgen uitgesproken over de situatie in Groningen. Het comité gaf aan dat de mensenrechten van de Groningers geschonden worden en dat de overheid zich onvoldoende heeft ingezet om de aanbevelingen van het comité op te pakken.⁸ In navolging van dit oordeel hebben Oldenhuis et al. uitgewerkt hoe het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) op de Groningse situatie toepasbaar is. De volgende vragen staan hierbij centraal: Worden Art. 2 EVRM het recht op leven en/of Art. 8 EVRM het recht op privé- en gezinsleven geschonden door het gaswinningsbeleid van de Rijksoverheid dat schade, overlast en onveiligheid met zich mee brengt? En als dit het geval is dient er dan een schadevergoeding te komen ter compensatie voor de schending van mensenrechten in Groningen?

Oldenhuis et al. (2019) beargumenteren dat de gaswinning in Groningen een gevaarlijke industriële activiteit is en de bodembewegingen *man-made industrial hazards* zijn. Er is in Groningen volgens de auteurs sprake van gevaarlijk menselijk handelen dat adequaat gereguleerd kan én moet worden. De gaswinning leidt tot zeer ingrijpende en hinderlijke, zelfs levensbedreigende, situaties.

De hoeveelheid bodembeweging(en) veroorzaakt door de gaswinning, de gebrekkige bestendigheid van woningen in Groningen hiertegen en het gebrek aan inzichtelijke en openbare informatie over de risico's voor de bewoners van het gebied maken dat binnen het kader van het EVRM de situatie als zeer zorgelijk moet worden aangemerkt.

Schade door angst, gederfd woongenot en frustratie

⁸ United Nations Human Rights Committee (2019) 'Concluding observations on the fifth periodic report of the Netherlands.' Beschikbaar via <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhSrU3mlYiFHtCrYPBecWJaXYxW2vO2daSC4q%2BBvHNhIoYlma4m6RVscouaEER%2B1VxiDyrR-zWXoZhY7iKNWVkb0F4SwmFU56BWQrpmCMsj3qe> [laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

Artikel 2 Recht op leven

Uitgelicht

1. Het recht van een ieder op leven wordt beschermd door de wet. Niemand mag opzettelijk van het leven worden beroofd, behoudens door de tenuitvoerlegging van een gerechtelijk vonnis wegens een misdrijf waarvoor de wet in de doodstraf voorziet.
2. De beroving van het leven wordt niet geacht in strijd met dit artikel te zijn geschied ingeval zij het gevolg is van het gebruik van geweld, dat absoluut noodzakelijk is: (a) ter verdediging van wie dan ook tegen onrechtmatig geweld; (b) teneinde een rechtmatige arrestatie te bewerkstelligen of het ontsnappen van iemand die op rechtmatige wijze is gedetineerd, te voorkomen; (c) teneinde in overeenstemming met de wet een oproer of opstand te onderdrukken.

Artikel 8 Recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven

1. Een ieder heeft recht op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.
2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Het staat volgens Oldenhuis *et al.* vast dat de gaswinning in Groningen leidt tot het schenden van Art. 2 van het EVRM. De versterkingsoperatie die de Rijksoverheid in gang heeft gezet getuigt er ook van dat zij tracht de risicovolle situatie op te lossen. Hoewel in het aardbevingsgebied het risico bestaat op het instorten van panden, wat mogelijk mensenlevens in gevaar brengt, valt ook het argument te maken dat wanneer er bijvoorbeeld tijdens een zeer strenge winter door gastekort niet genoeg gas kan worden geleverd er evenwel mensenlevens in gevaar gebracht worden. In beide gevallen draagt de overheid verantwoordelijkheid voor het beschermen van het recht op leven. Wanneer bij een uitzonderlijk koude winter deze rechten tegenover elkaar staan zou dat haar positie een bijzonder lastige maken. Hierin wordt voorzien doordat Art. 2 van het EVRM een absoluut karakter heeft. Dit betekent dat het belang van de een zijn mensenrecht niet mag worden afgewogen tegenover de ander zijn mensenrecht.

Of ook Art. 8 van het EVRM wordt geschonden hangt af van de naleving van de opgestelde veiligheidsnormen door de overheid en van de deugdelijkheid van de nationale veiligheidsnormen in een internationaal opzicht.⁹ Vervolgens moeten die veiligheidsnormen zodanig worden nageleefd dat het te dienen belang ook gewaarborgd wordt. Wanneer herhaaldelijk en/of over lange tijd deze normen overschreden worden en de overheid zich onvoldoende inspant om een einde te maken aan die overschrijding kan het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) oordelen dat Art. 8 EVRM geschonden wordt. Ook relevant is dat in het verleden het gebrek aan kennis, bijvoorbeeld over de hoeveelheid en het type woningen dat versterkt zou moeten worden om te voldoen aan de normen, door de overheid als argument is gebruikt om de 10⁻⁵ norm los te laten.¹⁰ Zolang de overheid officieel niet zeker wist of de veiligheidsnorm overschreden werd hoefde ze hier ook niet naar te handelen en konden de gasbaten onverstoord blijven binnenstromen.

⁹ Het is bovendien noemenswaardig dat de richtlijnen in Nederland niet overeenkomen met de Europese richtlijnen voor aardbevingsbestendige bouw zoals vastgelegd in Eurocode 8, zie bijvoorbeeld Walraven (2020).

¹⁰ De norm van 10⁻⁵ per jaar houdt in dat ieder individu een kans van 1 op 100.000 per jaar heeft om te komen te overlijden als gevolg van een aardbeving, dit is dezelfde norm die ook voor overstromingen en windhozen geldt. Het SodM stelde in juni 2018 vast dat bewoners nog maximaal vijf jaar aan een veiligheidsnorm van 10⁻⁴ blootgesteld mochten worden, dit vereist dat er in 2023 zo'n 7.000 gebouwen die in 2018 nog niet aan de norm van 10⁻⁵ voldeden in het versterkingsprogramma moeten zijn behandeld, zie Oldenhuis *et al.* (2019).

(ii) Preventieve maatregelen en vergoeding daarvan

Op basis van Art. 6:184 Burgerlijk Wetboek kunnen de kosten ter voorkoming of beperking van schade op de veroorzaker (NAM) worden verhaald. De preventieve maatregelen dienen redelijk te zijn en er moet sprake zijn van ernstige en onmiddellijke dreiging, bijvoorbeeld het stutten van een gevel zodat eventuele vallende stenen niet tot ongevallen leiden. Oldenhuis et al. geven aan dat in het centrum van het aardbevingsgebied vrijwel altijd aan deze criteria voldaan wordt. Toch zijn er ook verder van het centrum van het gebied gebouwen denkbaar waarvan de functionaliteit ten alle tijden gewaarborgd moet worden en waar het treffen van preventieve maatregelen ook gepast zou zijn. Als voorbeeld noemen Oldenhuis et al. het Universitair Medisch Centrum Groningen, omdat zij in geval van een catastrofale beving een cruciale functie vervult bij het opvangen van aardbevingssslachtoffers. Het treffen van preventieve maatregelen lijkt in dit geval zonder meer redelijk, zo niet noodzakelijk. Of er voor dit gebouw sprake is van ernstige en onmiddellijke dreiging is een stuk lastiger vast te stellen. In het gebied zijn tal van gebouwen en werken waarvoor eenzelfde redenering opgaat, van politiebureaus en ambulanceposten tot energiecentrales, olieopslag, dijken en de Martinatoren. De vraag is dan ook of de overheid de veiligheid van deze cruciale gebouwen en werken in de toekomst moet laten afhangen van rechtszaken tegenover de NAM of dat hier een andere regeling voor getroffen dient te worden.

Immateriële schade werkt door in hoogte huizenprijzen

Ook de meerkosten voor het aardbevingsbestendig bouwen in het gebied zouden mogelijk op de exploitant van het Groningenveld kunnen worden verhaald. Het is echter wel de vraag of de toekomstige bodembeweging voor nieuw te bouwen gebouwen als een zelfgekozen risicofactor gezien moet worden. Toekomstige investeringen in het aardbevingsgebied kunnen door een rechterlijke beslissing over dit vraagstuk mogelijk ontmoedigd worden en het toekomstperspectief voor de provincie wezenlijk veranderen. Bouwen in het aardbevingsgebied wordt dan duurder door de hogere normen waar gebouwen aan zullen moeten voldoen. Dit kan gevolgen hebben voor de toekomstige ontwikkeling van het gebied.

(iii) Immateriële schade

Bij immateriële schade draait het om schade bestaande uit angst, gederfde levensvreugde, frustratie, en bijvoorbeeld geestelijk leed voortkomend uit de gaswinning en het handelen van de NAM. Op 1 maart 2017 heeft de rechtbank Noord-Nederland besloten dat de inbreuk op het leven van bewoners door de NAM in veel gevallen ernstig is.¹¹ Bewoners worden voor langere tijd geconfronteerd met aardbevingen en/of de dreiging van zwaardere aardbevingen die hun lijf en goederen kunnen schaden. Ook kunnen zij vrees hebben voor hun eigen veiligheid en die van dierbaren en zich zorgen maken over de verkoopbaarheid van hun woning. In algemene zin hebben de bewoners veel verdriet om hetgeen dat zij zijn kwijtgeraakt en hebben meegemaakt.

Het IMG zal in de loop van 2021 starten met een regeling voor de compensatie van immateriële schade. Het IMG ziet immateriële schade als volgt: *“Immateriële schade is schade die iemand lijdt in de vorm van pijn, verdriet, gederfde levensvreugde of geestelijk leed. Dat is ook schade die niet direct in geld valt uit te drukken. De vergoeding voor deze schade wordt ook wel ‘smartengeld’ genoemd. Het doel van de vergoeding is verzachting en erkenning te bieden voor het aangedane leed. Dat maakt het recht op vergoeding van immateriële schade hoogstpersoonlijk.”*¹² In Hoofdstuk 4 besteden we meer aandacht aan deze regeling en het adviesrapport van Verheij et al. (2019) over deze regeling.

Tenslotte beargumenteren sommige juristen dat de doorwerking van de verschillende vormen van immateriële schades nog om een verdere verdieping vraagt door de instanties (Poort et al., 2019). De spanning en frustratie die bewoners ervaren door de schades die ontstaan, het herstel daarvan en de financiële afwikkeling van de schadevergoeding leiden daarnaast indirect op zichzelf ook weer tot verdere waardedaling van hun woning. Oftewel, in het koopproces trekken potentiële kopers de immateriële schade die gepaard gaat met het hebben van een woning in het aardbevingsgebied al van hun bod af. Hierin wordt nog niet voorzien in de huidige waardedalingregeling van het IMG, die gebaseerd is op het model van Atlas voor Gemeenten (Poort et al., 2019). Daarnaast speelt ook het gederfde woongenot nog een rol voor woningeigenaren: de Hoge Raad ziet dit als vermogensschade waarvoor de bewoners gecompenseerd dienen te worden. Ook hierin wordt nog niet voorzien binnen de bestaande regelingen van de betrokken instanties.

¹¹ Rechtbank Noord-Nederland (1 maart 2017) Uitspraak in de zaak, zaaknummer ECLI:NL:RBNNE:2017:715.

Beschikbaar via <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBNNE:2017:715> [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

¹² IMG (2020) “Immateriële schade”. Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/immateriele-schade> [Laatst geraadpleegd: 12 april 2021].

1.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Daadkracht. Waarom kan het bij de coronacrisis wel?

Belangen bewoners nog steeds minder belangrijk dan economische belangen

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) concludeerden we dat hoewel de gaskraan versneld werd dichtgedraaid, de problemen voor bewoners van het gaswinningsgebied nog lang niet voorbij zullen zijn. Er is een web van organisaties en regelingen waar bewoners gemakkelijk in verstrikt raken en waar zij zich niet gemakkelijk aan kunnen onttrekken. Het beeld dat geschetst wordt door onderzoeken naar de bestuurlijke dimensie van het gaswinningsdossier in de periode juli 2019 – juli 2020 is in lijn met dit beeld. Hoewel er op bestuurlijk vlak veranderingen zijn geweest, is het nog onduidelijk of deze veranderingen daadwerkelijk een verbetering voor bewoners met zich meebrengen. Van een crisisaanpak of crisiscommunicatie lijkt tot op heden geen sprake. Zoals voorzitter van de Groninger Bodem Beweging Jelle van de Knoop aangaf in een open brief aan het kabinet, is dit extra schrijnend in een jaar waarin zoveel aandacht is uitgegaan naar de coronacrisis. Enerzijds omdat daar wel daadkrachtig lijkt te kunnen worden opgetreden. Anderzijds, omdat de bewoners van het gaswinningsgebied door de coronamaatregelen gedwongen thuis zitten in huizen waarin ze zich wellicht niet veilig voelen.

Opvallend is dat er verschillende publicaties zijn verschenen waarin een historisch overzicht van gaswinning en overheidsoptreden wordt gegeven (Damveld, 2020; Hakkenes, 2020; Vlek, 2020). Hoewel elk van deze publicaties een andere focus heeft, schetsen ze samen een relatief eenduidig beeld. De belangen van de bewoners van het gaswinningsgebied zijn structureel veronachtzaamd ten opzichte van de economische belangen van NAM en Rijksoverheid. De nadelige gevolgen van de gaswinning hadden eerder moeten doordringen. Dat gebeurde niet en daardoor werden keer op keer besluiten genomen die de problematiek verergerden.

In het hoofdstuk over de nieuwe inzichten op juridisch vlak worden de consequenties hiervan goed zichtbaar. Het is al met al een zorgelijk beeld: Groningers hebben op allerhande manieren rechten opgebouwd waar de overheid en NAM de komende jaren een vorm van genoegdoening zullen moeten verschaffen. Dat kan, zo is inmiddels de ervaring, nog vele jaren gedoe geven.

Opvallend aan het onderzoek op dit juridische vlak: het is zeer grondig maar vooral theoretisch en normatief van aard. Wat in Groningen steeds in het oog springt: het ontbreekt aan institutionele zijde niet aan goede ideeën, principes, uitgangspunten of idealen, maar juist aan pragmatisme en aan oog voor de weerbarstige Groningse praktijk. Dat trof ons in het onderzoek van Derksen en Gebben (2020) naar het gebruik van kennis in de versterking: wat op advies van de Mijnraad, de NAM en TNO rationeel geregeld werd, blijkt in praktijk log, ineffectief en kostbaar. Dat grote verschil tussen theorie en praktijk valt niet alleen op technisch gebied op, maar zou ook op juridisch gebied een rol kunnen spelen. Wij pleiten dan ook voor een grondig onderzoek, onafhankelijk van het IMG en andere belanghebbenden, naar de praktijk van genoegdoening in brede zin.

Daarnaast is er op bestuurlijk vlak veel veranderd in het gaswinningsdossier in 2020 en 2021. In november 2020 werd een bestuursakkoord gesloten tussen de Rijksoverheid en regionale bestuurders. In februari 2021 werd er in de Tweede Kamer gedebatteerd over de wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen. Bovendien ging de Parlementaire Enquête Gaswinning Groningen na een vooronderzoek in 2020, in 2021 van start. Deze ontwikkelingen hebben het nodige stof doen opwaaien. Het lijkt ons in de toekomst dan ook belangrijk deze ontwikkelingen en de gevolgen ervan voor de problematiek in de regio te onderzoeken. We zien bijvoorbeeld uit naar toekomstig onderzoek naar de uitwerking van het Bestuursakkoord en de wetwijziging, met name met het oog op de gevolgen die deze hebben voor de bewoners van het gaswinningsgebied.

Woningmarkt en economische ontwikkelingen

Uit de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) kwam naar voren dat er een significant verschil is tussen de verkoopbaarheid van woningen in het aardbevingsgebied en de rest van Noord-Nederland.¹ Hoewel ontwikkelingen in de regio de nationale ontwikkelingen en ontwikkelingen in de rest van Noord-Nederland volgen, blijven deze in het aardbevingsgebied achter wat betreft prijsontwikkeling, verkoopduur en de aantallen verkochte woningen. Ook staan woningen gemiddeld langer te koop. In de delen van het aardbevingsgebied waar ook sprake is van krimp, is het verschil op het gebied van prijsontwikkeling, verkoopduur en aantallen verkochte woningen met de rest van Noord-Nederland nog groter.

Het bleek (nog) niet mogelijk een overzicht te geven van het netto effect op de arbeidsmarkt in Groningen. Enerzijds leiden de stimuleringsmaatregelen, versterking, energietransitie en het schadeherstel tot kansen op nieuwe banen. Anderzijds leidt het besluit tot het stoppen van de gaswinning tot een verlies van banen. Bovendien is volgens sommige onderzoekers de economische weerbaarheid van de regio relatief zwak. Hoewel er kansen zijn voor het herstel van de economie en de arbeidsmarkt in de regio, moet nog blijken of deze voldoende benut zullen worden.

¹ In het rapport van Posthumus *et al.* (2019) werd het aardbevingsgebied bepaald aan de hand van gegevens verleend door het CVW. Hierbij ging het om buurten waar tot en met oktober 2016 meer dan één procent van de woningen en minimaal drie woningen schade hebben als gevolg van aardbevingen, zoals vastgesteld door het CVW.

2

2.1
Woningmarkt
116

2.2
Waardedaling
120

2.3
Economie en arbeidsmarkt
126

2.4
**De effecten van de gaswinning
op ondernemers**
131

2.5
Samenvatting en toekomstig onderzoek
134

Introductie

In dit hoofdstuk worden onderzoeken besproken die betrekking hebben op de economische ontwikkelingen in Groningen en Noord-Nederland. Eerst wordt het effect van de aardbevingen op de ontwikkeling van de woningmarkt besproken (3.1). Daarna wordt uitgebreid aandacht besteed aan de publicaties over de waardedalingsregeling voor woningen in het aardbevingsgebied (3.2.) De waardedalingsregeling is in september 2020 van start gegaan en hieraan voorafgaand zijn verschillende onderzoeken naar het modelleren van waardedaling gepubliceerd. In de volgende paragraaf bespreken we twee publicaties die betrekking hebben op de toekomst van de Noord-Nederlandse economie in meer algemene zin (3.3). Vervolgens richten we ons op een rapport van Gronings Perspectief waarin een meer direct verband tussen de Noord-Nederlandse economie en de gevolgen van de gaswinning wordt gelegd (3.4). In het rapport worden de bevindingen uit een vragenlijst over het effect (voor- en nadelen) van de gevolgen van de gaswinning op ondernemers besproken. We sluiten af met een samenvatting en enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek (3.5).

Minder verkochte woningen en lagere prijzen dan rest van Noord-Nederland

2.1 Woningmarkt

Herstel van de
woningmarkt minder snel
in risicogebied

Meer lage inkomens in
krimpregio's

In opdracht van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) voert het Centraal Bureau voor Statistiek (CBS) twee keer per jaar een onderzoek uit naar de ontwikkeling van de woningmarkt rondom het Groningenveld. De resultaten worden bijgehouden in een dashboard.² In een publicatie worden de belangrijkste conclusies samengevat (Posthumus *et al.*, 2020a). Bij het analyseren van de woningmarktontwikkelingen wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende gebieden op basis van schadeintensiteit. Vervolgens worden de resultaten verder uitgediept door ook het effect van krimp op de woningmarktontwikkeling te analyseren. In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van cijfers vanaf het eerste kwartaal van 1995 tot en met het tweede kwartaal van 2019. Voor vergelijkingen tussen het risico-gebied en referentiegebieden wordt gebruik gemaakt van cijfers vanaf het derde kwartaal van 2012 (na de beving bij Huizinge) tot en met het tweede kwartaal van 2019.

² Online beschikbaar via https://dashboards.cbs.nl/v2/woningmarktontwikkelingen_groningenveld/# [Laatst geraadpleegd: 11 mei 2021].

De ontwikkeling van de woningmarkt wordt bepaald aan de hand van vijf woningmarktindicatoren. De indicatoren zijn de prijsverhouding (verkoop-prijs als percentage van de oorspronkelijke vraagprijs), verkochte woningen (als percentage van de totale woningvoorraad in een gebied), te koop staande woningen (als percentage van de totale woningvoorraad in een gebied), verkoopduur (van het aantal verkochte woningen) en te-koopduur (van het aantal te koop staande woningen). Wat betreft de schadeintensiteit zijn er risicogebieden met een lage (1-10% van de woningvoorraad heeft schade), gemiddelde (11-55% van de woningvoorraad heeft schade) of hoge schadeintensiteit (ten minste 56% van de woningvoorraad heeft schade). Bij het bepalen van de schadeintensiteit worden alleen schademeldingen meegenomen die gehonoreerd zijn in de periode dat het Centrum voor Veilig Wonen (CVW) en de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) hiervoor verantwoordelijk waren. Het referentiegebied bestaat uit buurten die vlakbij het Groningenveld liggen waar in dezelfde periode voor minder dan 1% van de woningen een gehonoreerde schade-melding geregistreerd werd. Buurten die in sociaal-economische opzicht teveel verschillen van het risicogebied zijn uitgesloten.³

Woningmarkt in het “risicogebied”

In Nederland was tussen het derde kwartaal van 2012 en het tweede kwartaal van 2019 eerst een periode van verslechtering van de woningmarkt te zien, gevolgd door een periode van herstel. Dit herstel zet nog steeds door, ondanks de coronacrisis. In alle gebieden (referentie- en risicogebieden) zijn de verkoopprijzen gestegen, is het verschil tussen vraag- en verkoopprijs afgenomen en is de te-koop en verkoopduur afgenomen. Hoewel de woningmarkt in het risicogebied zich in deze periode net zoals in het referentiegebied positief ontwikkelt, zijn de ontwikkelingen in gebieden met een gemiddelde en hoge schadeintensiteit minder positief op een aantal indicatoren. Vooral de prijsverhouding en de verkoop- en te-koopduur nemen in gebieden met een gemiddelde en hoge schadeintensiteit minder snel af dan in gebieden met een lage schadeintensiteit en dan in referentiegebieden. De woningmarktontwikkelingen in gebieden met een lage schadeintensiteit zijn vergelijkbaar met die in het referentiegebied op vrijwel alle indicatoren.

³ Hoe de definitie van het risicogebied en het referentiegebied precies tot stand is gekomen wordt besproken in het Methodierapport van het CBS (Posthumus *et al.*, 2020b).

Waar de **prijsverhouding** in het referentiegebied met 11,8% toenam, was dat in dit het gebied met een gemiddelde schadeintensiteit 8,5%. In het gebied met een hoge schadeintensiteit was dit 8,2 %. De **verkoopprijs** nam in het referentiegebied met 19,9% toe, in gebieden met een gemiddelde schadeintensiteit met 15,6% en in gebieden met een hoge schadeintensiteit met 13,3%. **Het aantal te koop staande woningen** daalde overal, maar vooral in gebieden met een hoge schadeintensiteit met 65,1% minder snel dan in het referentiegebied. In het referentiegebied daalde het aantal met 72,3%. In gebieden met een gemiddelde schadeintensiteit daalde het aantal te koop staande woningen met 70,2%. Het aantal verkochte woningen nam in gebieden met een gemiddelde (145%) en lage (141,8%) schadeintensiteit aanzienlijk meer toe dan in het referentiegebieden (119,9%) en gebieden met een hoge schadeintensiteit (97%). De **verkoopduur** nam in het referentiegebied af met 81,1%. In het gebied met een gemiddelde schadeintensiteit was dit 70,2% en in het gebied met een hoge schadeintensiteit 69%. Het is opmerkelijk dat de **te-koop duur** in het gebied met een gemiddelde schadeintensiteit het minst afneemt. Daar is de afname 16,7%. In het referentiegebied neemt de te-koop-duur af met 57,3% en het gebied met een hoge schadeintensiteit met 36,3%.

Woningmarkt en krimp

Het CBS-onderzoek (Posthumus *et al.*, 2020a) maakt tevens een verdiepingsslag door een vergelijkende analyse van de woningmarktontwikkelingen in krimp- en niet-krimpgebieden. Zelfs voor risicogebieden met krimp is, net zoals voor het referentiegebied, een periode van verslechterde woningmarkt gevolgd door herstel. Echter, in risicogebieden met krimp blijven woningmarktontwikkelingen achter wat betreft het aandeel te koop staande woningen, te-koopduur en prijsontwikkeling. Als deze resultaten verder worden uitgesplitst naar schadeintensiteit, blijkt dat het verschil tussen krimp en niet-krimp het grootst is in gebieden met een lage of gemiddelde schadeintensiteit. De auteurs bieden als verklaring hiervoor de mogelijkheid dat bij een hoge schadeintensiteit het effect van de schades zo groot is dat dit het effect van krimp overtreft.

Verhuizingen

Elshof *et al.* (2020) onderzochten of binnenlandse verhuizingen leiden tot toenemende inkomensverschillen tussen krimp- (minimaal 12,5% krimp tot 2040), anticipeer- (minimaal 2,5% krimp tot 2040) en andere gebieden in Noord-Nederland.⁴ Er bestond het vermoeden dat inkomensverschillen groter worden, omdat mensen met hoge inkomens en studenten vertrekken uit krimp- en anticipeergebieden voor baankansen elders. Om dit te onderzoeken gebruikten de auteurs data betreffende verhuizingen, groei en krimp, en inkomensverschillen. De auteurs constateren dat in Noord-Nederland het aandeel mensen met een laag inkomen afneemt. Dit gaat langzamer in krimp- en anticipeerregio's dan in de rest van de regio. Hierdoor ontstaat (tijdelijk) een groter verschil tussen deze regio's: het aandeel lage inkomens is hoger in krimp- en anticipeerregio's ten opzichte van andere regio's.

Verhuizingen dragen bij aan deze ontwikkeling. Er vertrekken geen tot weinig mensen met lage inkomens uit krimp- en anticipeerregio's, terwijl mensen met hoge inkomens zich er minder snel vestigen. Relatief gezien vertrekken mensen met lage inkomens minder naarmate er meer krimp is in een gebied. Voor hoge inkomens (inclusief studenten) geldt juist dat zij vaker vertrekken naarmate er meer sprake is van krimp. Dit verschil kan deels verklaard worden door de aanwezigheid van betaalbare woningen in krimp- en anticipeerregio's, die het voor mensen met lage inkomens aantrekkelijker maken om te blijven. Tegelijkertijd lijkt het niet zo te zijn dat mensen met lage inkomens naar krimp- en anticipeerregio's toe trekken vanwege de betaalbare woningen.

⁴ In anticipeergebieden wordt ook bevolkingskrimp verwacht, maar van kleinere omvang dan in gebieden aangeduid als krimpgebieden. Zie bijvoorbeeld de definitie van de Rijksoverheid: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingsdaling/krimpgebieden-en-anticipeergebieden> [Laatst geraadpleegd: 31 mei 2021].

2.2 Waardedaling

Waardedaling door schade, aardbevingen en imagoschade

Wanneer compensatie voor waardedaling?

In mei 2020 maakte het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) het model bekend waarmee de compensatie voor waardedaling per woning berekend zou worden. Tussen juli 2019 en juli 2020 verschenen drie publicaties over dit model. Ten eerste publiceerde de Adviescommissie Waardedaling Woningen Aardbevingsgebied Groningen (kortweg: de Commissie Waardedaling) haar advies over het model dat gehanteerd zouden moeten worden bij het bepalen van waardedaling en compensatie (Hammerstein, Rouwendal & Boelhouwer, 2019). Ten tweede verscheen een update van het model voor het bepalen van waardedaling van het adviesbureau Atlas voor Gemeenten (Poort *et al.* 2019). Dit is het model dat op aanbeveling van de Commissie Waardedaling door het IMG gebruikt zal worden. Tot slot verscheen er een kritische beschouwing van het door de adviescommissie waardedaling gekozen model (De Kam & Hol, 2020). Deze drie publicaties zullen we hier kort bespreken.

Daarnaast bespreekt Mr. Margot Gozoglu de juridische aspecten van de waardevermindering van woningen door aardbevingen (Oldenhuis *et al.*, 2019). In dit hoofdstuk staan een uitspraak van het Hof Arnhem-Leeuwarden (23 januari 2018) en een antwoord van de Hoge Raad op prejudiciële vragen van de Rechtbank Noord Nederland (19 juli 2019) centraal.⁵ Zowel het Hof Leeuwarden-Arnhem als de Hoge Raad zien in

het verminderen van de gaswinning geen reden om af te zien van een vergoeding voor waardedaling van woningen door aardbevingen. De situatie met betrekking tot bodembeweging is nog niet stabiel genoeg om waardevermindering te kunnen uitsluiten. De situatie is echter wel veranderlijk. De auteur merkt op, op basis van de uitspraak van het Hof Leeuwarden–Arnhem, dat zorgvuldig moet worden overwogen op welk moment waardedaling wordt gecompenseerd. De Hoge Raad stelt zelfs dat alleen kan worden gesproken over een voorschot, omdat de instabiliteit van de situatie een definitieve afrekening onmogelijk maakt. Hoe dit een rol speelt in het model dat ontwikkeld wordt voor het op grotere schaal bepalen van waardedaling is bij het uitkomen van deze publicatie nog niet duidelijk.

Advies van de Commissie Waardedaling

In opdracht van minister Wiebes vergeleek de Commissie Waardedaling bestaande modellen waarmee waardedaling door bevingen gemeten kan worden (Hammerstein, Rouwendal & Boelhouwer, 2019). De commissie beoordeelde of deze modellen goed toepasbaar zijn voor een compensatieregeling in Groningen op basis van vier criteria. Het model moet (1) betrouwbaar, (2) rechtvaardig, (3) begrijpelijk en uitlegbaar en (4) uitvoerbaar zijn. Het model dat door de commissie voorgedragen wordt is het model van Bosker *et al.* (2018) van het onderzoeksbureau Atlas voor Gemeenten. Verschillende redenen worden aangedragen voor de aanbeveling van dit model. Het model laat zien dat er een effect is voor het hele bevingsgebied, maar kan tegelijkertijd gebruikt worden om verschillen binnen het gebied te laten zien. Bijvoorbeeld, in postcodegebieden waar meer en zwaardere aardbevingen geweest zijn, wordt een grotere waardedaling gemeten dan aan de randen van het gebied. Verder is de Commissie Waardedaling te spreken over de keuze voor referentiegebieden (de gebieden waarmee het aardbevingsgebied vergeleken wordt om zo het effect van de aardbevingen vast te stellen). Om te voorkomen dat aardbevingen ook op deze gebieden effect hebben, bijvoorbeeld omdat ze grenzen aan het risicogebied, is in dit model gekozen voor (veelal krimp- en anticipeer-)gebieden buiten het aardbevingsgebied met vergelijkbare grondprijzen en omgevingskenmerken. Tot slot zijn er een aantal modelkenmerken, zoals het gebruik van tijdsdummies, de robuustheid en de veelheid aan gevoeligheidsanalyses, die door de Commissie Waardedaling positief beoordeeld worden.

⁵ Deze zaken zijn te vinden als respectievelijk ECLI:NL:GHARL:2018:618 en ECLI:NL:HR:2019:1278.

Het model van Atlas voor Gemeenten

Atlas voor Gemeenten publiceerde in 2019 een update van het eerder ontwikkelde model (in 2015 ontwikkeld door Bosker et al.) voor het bepalen van waardedaling door aardbevingen in Groningen (Poort et al. 2019). Op basis van kritische beschouwingen en nieuwe data is het model over de jaren heen steeds verder verbeterd.⁶ De meest recente publicatie over dit model neemt ook de beschouwingen van de Commissie Waardedaling mee (Poort et al. 2019). Atlas voor Gemeenten onderzoekt het effect dat aardbevingen hebben op de waarde van woningen in het Groningse aardbevingsgebied. Dit gebied wordt aangeduid als het risicogebied. De transactiepreizen van verkochte woningen in het risicogebied worden vergeleken met de transactiepreizen van verkochte referentiewoningen buiten het risicogebied. Als de woningen in het risicogebied en het referentiegebied op andere punten voldoende op elkaar lijken, dan kan worden aangenomen dat het prijsverschil ontstaat door de maatschappelijke impact van de bodembeweging op de woningmarkt. In relatie tot de vorige publicaties over dit model worden in deze publicaties weer recentere cijfers gebruikt wat betreft de woningtransacties en de gehonoreerde schademeldingen.

De verschillende stappen die nodig zijn voor het maken van een goede vergelijking en het bepalen van de waardedaling worden in deze publicatie uiteen gezet. Ten eerste moet worden vastgesteld wat de grenzen zijn van het risicogebied. De afbakening gehanteerd door de auteurs is gebaseerd op het aantal geaccepteerde schademeldingen. In postcodegebieden waar tot en met 31 december 2018 20% of meer van de totale woningvoorraad erkende bevingsschade heeft, is het aannemelijk dat de aardbevingen ook leiden tot waardedaling van de woning.⁷ Op basis van het 20%-criterium ontstaat een risicogebied met twee “enclaves” waar de 20% erkende schademeldingen niet gehaald wordt. Bovendien zijn er twee “eilanden” buiten het risicogebied die wel aan dit criterium voldoen. De auteurs rekenen daarom met twee risicogebieden: het 20%-gebied, zonder enclaves en met eilanden, en het “aaneengesloten risicogebied”, met enclaves, maar zonder eilanden. De analyses worden voor beide risicogebieden uitgevoerd en de resultaten vergeleken.

⁶ De huidige publicatie bouwt voort op M. Bosker, H. Garretsen, G. Marlet, R. Ponds, J. Poort, C. van Woerkens (2015) *Schokkende Prijzen? Relatieve huizenprijsontwikkeling in het aardbevingsgebied in Groningen en de invloed van aardbevingen en aardbevingsrisico* (Atlas voor Gemeenten, Utrecht); Bosker, H. Garretsen, G. Marlet, R. Ponds, J. Poort, R. van Dooren, C. van Woerkens (2016) *Met Angst en Beven. Verklaringen voor dalende huizenprijzen in het Groningse aardbevingsgebied* (Atlas voor Gemeenten, Utrecht); G. Marlet, R. Ponds, J. Poort, C. van Woerkens, Bosker, H. Garretsen (2017) 2017: *Vijf jaar na Huizinge. Het effect van aardbevingen op huizenprijzen in Groningen* (Atlas voor Gemeenten, Utrecht); M. Bosker, H. Garretsen, G. Marlet, R. Ponds, J. Poort, R. van Dooren, C. van Woerkens (2018) *Nog Altijd in Beweging. Het effect van aardbevingen op de huizenprijzen in Groningen per 1-1-2018* (Atlas voor Gemeenten, Utrecht).

⁷ De auteurs beargumenteren dat dit “20%-criterium” een ruime afbakening van het risicogebied behelst. Op basis van verschillende analyses constateren ze dat er in 4 postcodegebieden (gebieden afgebakend op basis van de 4 cijfers van de postcode) een negatief effect op de woningprijs te zien is als er 30% of meer huizen erkende aardbevingsschade hebben. Tussen de 20-30% kan dit effect niet met zekerheid worden vastgesteld. Bij de ruime afbakening van het risicogebied wordt het zekere voor het onzekere genomen en wordt een grens van 20% gehanteerd.

Waardedaling bij sloop–nieuwbouw

Uitgelicht

Woningen die zijn gesloopt en die nieuw worden gebouwd of waarbij dit nog gaat gebeuren kunnen ook in aanmerking komen voor de waardedalingenregeling. In deze gevallen wordt de waarde van de nieuwe woning vergeleken met de waarde die de oude woning zonder waardedaling zou hebben gehad. Het IMG zegt hierover: “als de waardedaling teniet wordt gedaan door de waardevermeerdering van de nieuwbouwwoning, dan is de schade door waardedaling hiermee vergoed.”⁸ In veel gevallen zal dit aan de hand zijn, en wordt er dus geen geld uitgekeerd.

Ten tweede moeten de referentiegebieden worden afgebakend. Verkochte woningen in het risicogebied worden gematcht met verkochte woningen in het referentiegebied. Op basis van omgevingskenmerken, woningkenmerken en de voorspelde locatiewaarde worden de woningen gematcht. Om te voorkomen dat imago–schade door aardbevingen toch een rol speelt in de referentiegebieden zijn gebieden met een schadeintensiteit (het aantal schademeldingen als percentage van de totale woningvoorraad) hoger dan 1% uitgesloten.

Ten derde moeten “aardbevingsindicatoren” worden vastgesteld. Hoe beïnvloeden aardbevingen de prijzen van woningen in het risicogebied negatief? De auteurs hanteren hier drie indicatoren voor: (i) het imago–effect voor het gebied als geheel, (ii) het effect van de bevingshistorie van individuele woningen, (iii) het effect van de schadehistorie van individuele woningen.⁹

⁸ Instituut Mijnbouwschade Groningen (2020) ‘Vragen bij bijzondere situaties bij waardedaling.’

Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/waardedalingenregeling/vragen-bij-de-procedure/bijzondere-situaties> [Laatst geraadpleegd: 15 januari 2021].

⁹ De indicator die gebruikt wordt om aardbevingen te meten is de grondsnelheid (en niet de Magnitude op de schaal van Richter van de beving). Het is de gemeten grondsnelheid (*Peak Ground Velocity*, *PGV*) die bepaalt in hoeverre een beving gevoeld wordt en of het aannemelijk is dat de beving tot schade leidt.

Op basis van de analyses wordt geconcludeerd dat het negatieve effect van bevingen op de huizenprijzen gemiddeld 3,4~3,5% in het 20%-risicogebied en 2,4~2,5% in het aaneengesloten risicogebied is. Opvallend is dat in eerdere publicaties werd geconstateerd dat een schadebudget van 1.000 euro of meer, waarmee aanspraak kan worden gemaakt op 4.000 euro uit de Waardevermeerderingsregeling, een positief effect had op de huizenprijzen. Dit positieve effect werd in de huidige studie niet terug gezien. Tot slot wordt geconstateerd dat de waardedaling groter is in postcodegebieden waar meer bevingen met een bepaalde grondsnelheid zijn gemeten. Dit leidt tot een uitsplitsing van de gemiddelde waardedalingpercentages per gemeente en per 4-cijferig postcodegebied.

Kritieken

Met betrekking tot de waardedaling publiceerden George de Kam en Eric Hol (2020) een kritische beschouwing van het model van Bosker *et al.* en het advies van de Commissie Waardedaling. De Kam en Hol (2020) bekritisieren het door de Commissie Waardedaling gekozen model op drie hoofdpunten. Ten eerste stellen ze dat de indicator voor aardbevings-impact gebruikt door Bosker *et al.* geen goede afspiegeling is van de “in de woningmarkt ervaren realiteit” (Kam & Hol, 2020: 9). De indicator houdt alleen rekening met grondbewegingen (die aangeven of en hoe een aardbeving gevoeld wordt op een bepaalde plaats). Volgens De Kam en Hol zijn voor het gedrag van kopers en verkopers andere dingen relevant, zoals zichtbare schades of (het vooruitzicht op) een versterking van de woning.

Ten tweede betwisten De Kam en Hol de kenmerken op basis waarvan referentiewoningen geselecteerd worden. De keuze is heel belangrijk, omdat de waardedaling op basis van vergelijking met deze referentiewoningen wordt vastgesteld. Bosker *et al.* nemen bij deze kenmerken bijvoorbeeld sociaal-economische kenmerken niet of maar in beperkte mate mee, terwijl De Kam en Hol stellen dat juist deze kenmerken huizenprijzen in grote mate beïnvloeden.

Tot slot kiezen Bosker *et al.* voor een begrenzing van het risicogebied op basis van gemelde schades. Alleen gebieden waar meer dan 20% van het totale aantal woningen schade heeft gemeld, komen in aanmerking voor compensatie voor waardedaling. Dit benadeelt ten onrechte woningeigenaren die in een gebied wonen met veel huurwoningen, omdat onderzoek uitwijst dat verhuurders veel minder schades melden (zie ook Postmes *et al.*, 2020). Bovendien kunnen ook niet-erkende schades effect hebben op de woningprijzen. Alle schades die door verkoper en koper worden opgemerkt, kunnen het verkoopproces en de verkoopprijs beïnvloeden. Tegelijkertijd blijkt uit onderzoek dat niet alle opgemerkte schades bij de verantwoordelijk instanties worden gemeld (De Kam &

Gederfd woongenot

Uitgelicht

Vooralsnog lijkt “gederfd woongenot” buiten schot te blijven in de verschillende regelingen voor het vergoeden en compenseren van materiële en immateriële schade in het aardbevingsgebied. Het IMG stelt dat bij gederfd woongenot het plezier om ergens te wonen niet meer in verhouding staat tot de kosten die iemand maakt om daar te wonen.¹⁰ Omdat het om concrete kosten gaat, gaat het om materiële schade en valt het niet onder de smartegeldregeling voor immatriële schade. Tegelijkertijd lijkt de Onafhankelijke Raadsman (2020) te suggereren dat gederfd woongenot wél onder immateriële schade valt. In Oldenhuis *et al* (2019) stelt Mr. Margot Gozoglu dat waardevermindering van de woning is niet hetzelfde een vermindering van het woongenot. Beide zaken kunnen niet met één vergoeding worden afgedaan. Tegelijkertijd merkt de auteur op dat verminderd woongenot wel kan leiden tot waardevermindering. Het gebrek aan een gemeenschappelijk perspectief staat het effectief compenseren van gederfd woongenot in de weg. Bovendien lijkt het hier te gaan om een technisch/juridische discussie over definities die niet per se aansluiten op de beleving van bewoners.

Hol, 2020, zie ook: Postmes *et al.*, 2020). Het is eveneens onduidelijk of en waarom de imagoschade, die door de aardbevingen optreedt en die huizenprijzen beïnvloedt, afwezig of minder is aan de rand van het risicogebied.

Een algemeen punt dat in deze publicatie aan de kaak gesteld wordt is dat de NAM gedetailleerde cijfers of schades en schademeldingen in eerste instantie alleen aan Bosker *et al.* ter beschikking heeft gesteld (De Kam & Hol, 2020). Dit beïnvloedt alle alternatieve modellen voor het vaststellen van waardedaling. Inmiddels heeft de NAM deze gegevens ook aan andere wetenschappers ter beschikking gesteld, nadrukkelijk uitsluitend voor onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek. Dit maakt de vergelijking die de Commissie Waardedaling heeft gemaakt tussen verschillende modellen tot op zeker hoogte ongelijk.

¹⁰ Instituut Mijnbouwschade Groningen. ‘Toelichting op smartengeld in Nederland voor Groningen.’ Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/smartengeldregeling/toelichting-op-smartengeld> [Laatst geraadpleegd: 15 januari 2021].

2.3 Economie en arbeidsmarkt

Minder groei in
productiviteit dan in
rest van het land

Invloed corona moeilijk
te peilen

Er is in de periode juli 2019 — juli 2020 niet of nauwelijks onderzoek verschenen naar de gevolgen van de gaswinning, de aardbevingen en het aankondigen van het stopzetten van de gaswinning op de Noord-Nederlandse economie. Omdat het aannemelijk is dat ontwikkelingen in het gaswinningsdossier ook gevolgen zullen hebben voor de Noord-Nederlandse economie, bespreken we hier kort enkele publicaties met betrekking tot de economie en de arbeidsmarkt in Noord-Nederland.¹¹

In opdracht van de Economic Board Noord-Nederland (EBNN) is een rapport uitgebracht waarin een bredere blik op de economie van Noord-Nederland wordt weergegeven (Doets *et al.*, 2020a).¹² De auteurs vergelijken de economische ontwikkelingen in Noord-Nederland met landelijke ontwikkelingen en werpen een blik op verschillen binnen Noord-Nederland. Het geboden overzicht leidt tot enkele aanbevelingen. Hierbij is het volgens de auteurs bovenal van belang dat verschillende partijen, verenigd in de EBNN, hun handen ineen slaan en een gemeenschappelijke meerjaren visie ontwikkelen met betrekking tot de Noord-Nederlandse economie.

¹¹ We denken hierbij aan de gevolgen van het stoppen van de gaswinning voor de arbeidsmarkt, maar ook aan investeringen in de economie, bijvoorbeeld in het kader van het Nationaal Programma Groningen (NPG).

¹² Economic Board Noord-Nederland is een bestuurlijk platform van het bedrijfsleven, overheden, kennisinstellingen, VNO-NCW MKB Noord, NOM en het SNN.

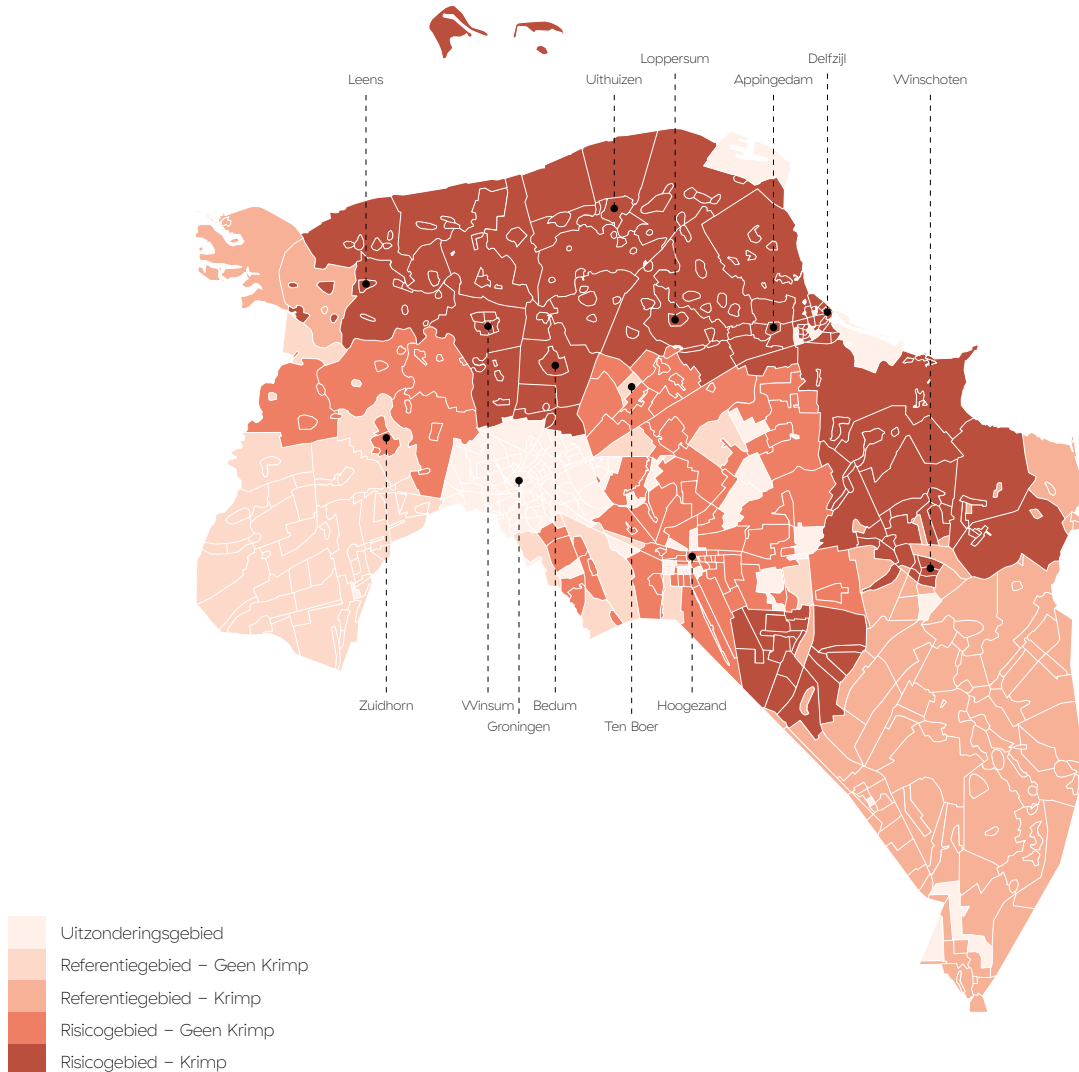
De auteurs schrijven dat de productiviteitsgroei in Noord-Nederland achterblijft in vergelijking met landelijke ontwikkelingen. Waar er sprake is van productiviteitsgroei, komt deze groei voornamelijk door het inzetten van meer arbeidskrachten en niet door een stijgende arbeidsproductiviteit. Dit duidt op een gebrek aan innovatiekracht. Waar deze innovatiekracht wel bestaat in de stad Groningen, is hier in de rest van de provincie Groningen en in Drenthe en Friesland in veel mindere mate sprake van. Dit wordt toegeschreven aan de onderwijs- en kennisinstellingen in de stad Groningen.

Met in het Noorden relatief veel MBO-geschoolde ondernemers en werknemers, is er een opleidingskloof tussen het Noorden en de rest van het land (Doets *et al.* 2020a). Hoewel de werkloosheid gemiddeld genomen sterk is gedaald, zijn er grote verschillen tussen de verschillende gemeenten in de regio. Ook de afname van werkloosheid is vooral in en rondom de stad Groningen te zien, terwijl in gemeenten verder verwijderd van de stad maar mondjesmaat wordt geprofiteerd van de groeiende werkgelegenheid. Een verschil tussen gemeenten in de regio constateren zij ook als het gaat om bevolkingsgroei. Waar landelijke trends tot 2040 bevolkingsgroei laten zien, krimpt de bevolking in het Noorden naar verwachting licht, vooral door krimp in de gemeenten verder verwijderd van stedelijke gebieden en in de grensregio.

Een plan gepresenteerd in het kader van het Nationaal Programma Groningen sluit hierbij aan, hoewel het zich beperkt tot Groningen en het Drenthe en Friesland buiten beschouwing laat (Hut *et al.* 2020).¹³ De auteurs stellen in deze publicatie een aantal maatregelen voor die genomen kunnen worden met betrekking tot het thema “leren en werken”. Ook deze auteurs constateren dat er binnen de provincie grote verschillen zijn. De potentiële beroepsbevolking én de welvaart nemen toe in en rondom de stad Groningen, terwijl ze in het Oosten en Noorden van de provincie juist afnemen. Het plan komt met een aantal maatregelen die nodig zijn om hiermee om te gaan.

¹³ Het plan is opgesteld in samenwerking met 16 gemeenten, Noorderpoort, Alfa-college, Onderwijsgroep Noord, Drenthe-College, Hanzehogeschool, RUG, UWV, de Provincie Groningen, FNV/CNV, VNO/NCW, de Hoven en Engie.

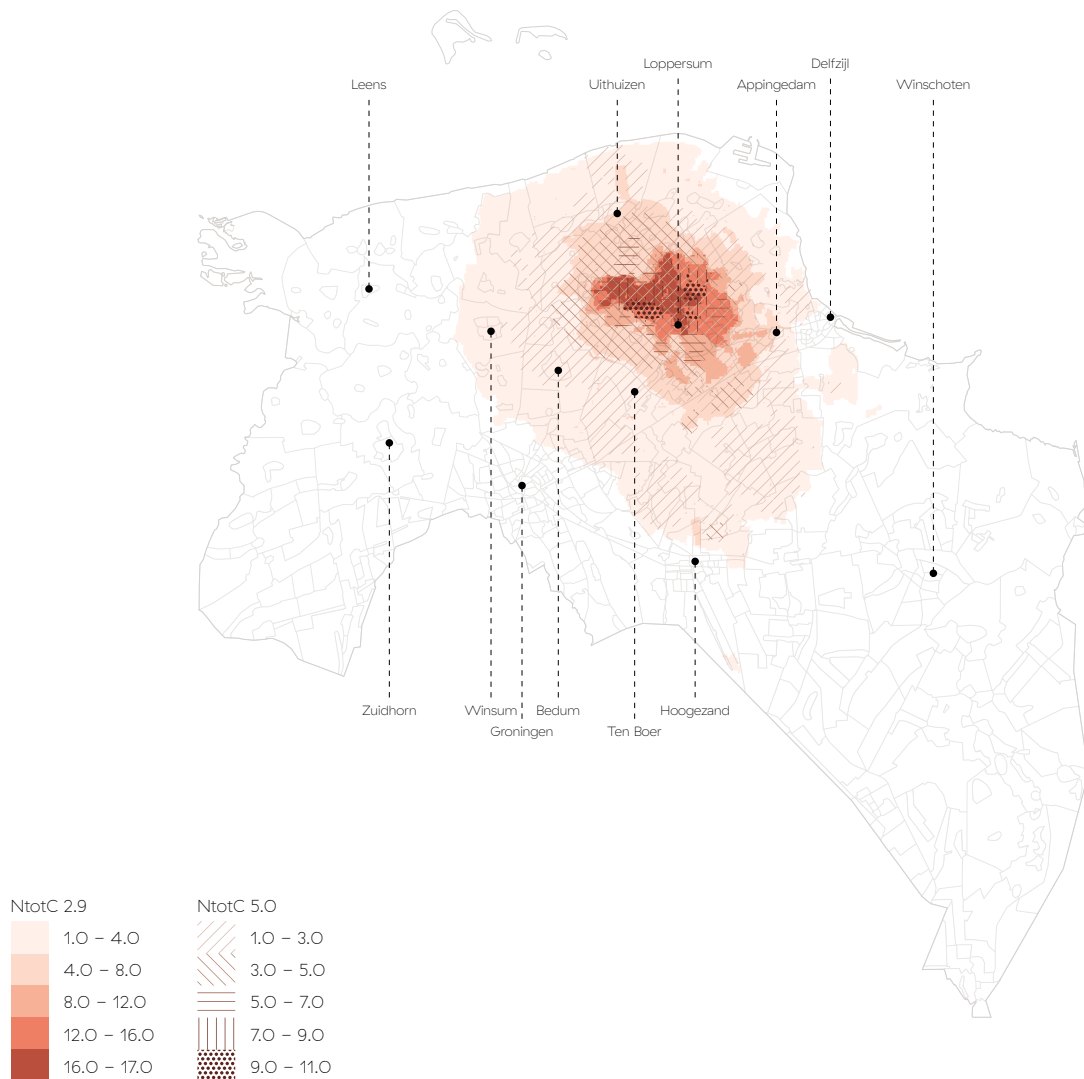
Woningen in de aardbevingsregio worden gemiddeld voor een lagere prijs verkocht of te koop aangeboden dan woningen buiten de aardbevingsregio. Daarnaast speelde de aantrekkingskracht van de stad Groningen en de bevolkingskrimp in sommige delen van de regio een rol.

Figuur 2.1 Indeling risico- en referentiegebieden op basis van krimp

Bron: Posthumus et al. (2020: 15)

Figuur 2.2 toont op basis van de meest actuele inzichten over de voortplanting van de bevingen, de feitelijke bevingen die zijn opgetreden op elke locatie tot en met 31 december 2018. Deze feitelijke historische bevingensactiviteit vormt de basis om binnen het risicogebied verschillen in de waardedaling te duiden.

Figuur 2.2 Aantal bevingen per 6–positie–postcodegebied met ondergrens 5 mm/s en 2,9 mm/s

Bron: Poort et al. (2019: 48–49)

De voorgestelde maatregelen in het plan zijn erop gericht om het voor werknemers mogelijk te maken om te blijven leren, ook als ze al (jaren) aan het werk zijn. Als werknemers gelijktijdig kunnen werken en leren, zullen financiële overwegingen minder snel een reden zijn om niet door te leren na initieel onderwijs. Om dit mogelijk te maken stellen de auteurs dat de grenzen tussen (initieële) scholing en arbeidsmarkt en tussen bedrijven en onderwijsinstellingen moeten vervagen. Beter samenwerken binnen de provincie kunnen ertoe bijdragen dat beter kan worden geïdentificeerd aan welke vaardigheden bij bedrijven behoefte is, welke vaardigheden op de arbeidsmarkt beschikbaar zijn, en hoe onderwijsinstellingen kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van deze vaardigheden. In Noord Nederland werken relatief veel mensen als ZZP-er of MKB-er (Doets *et al.*, 2020a). Omdat scholing voor deze groepen vaak moeilijker toegankelijk is, zou hier in dit kader extra aandacht naar uit moeten gaan.

Coronacrisis

De coronacrisis heeft de economie en de arbeidsmarkt sterk beïnvloed. Met een kort rapport vullen Doets *et al.* (2020b) hun bevinden aangaande de stand van de Noord-Nederlandse economie aan met een analyse van de effecten van de coronacrisis. Hierbij plaatsen ze de kanttekening dat het, omdat we er nog middenin zitten, voor een groot gedeelte koffiedik kijken is. Op dit moment lijkt het erop dat de sectoren die oververtegenwoordigd zijn in het Noorden minder hard geraakt worden. Het gaat om de zorg, het onderwijs, de landbouw, de bouw, en delfstofwinning. Ook zijn overheidsuitgaven voor de noordelijke economie vergeleken met de landelijke belangrijker dan export. Het effect van een economische crisis dringt dan ook pas later door, namelijk wanneer de overheid haar uitgaven gaat inperken. Wat betreft blijvende veranderingen op de arbeidsmarkt, onderstrepen de auteurs nogmaals het belang van digitalisering en digitale geletterdheid. Doordat thuiswerken nu de norm is en mogelijk ook deels blijft, kan de overloop van de Randstad naar het Noorden een impuls krijgen.

2.4 De effecten van de gaswinning op ondernemers

45% van ondernemers
ondervindt nadeel van
gaswinning

De effecten van gaswinning op de Noord-Nederlandse economie worden belicht in een rapport van Gronings Perspectief waarin de gevolgen van gaswinning voor ondernemers onder de loep worden genomen. In maart 2020 heeft Gronings Perspectief voor het eerst vragen gericht aan ondernemers in haar periodieke vragenlijst opgenomen (Stroebe *et al*, 2020a: 60–74). De vragen zijn tot stand gekomen op basis van oriënterende gesprekken met een zestal ondernemers, een vertegenwoordiger van het Groninger Gasberaad en een adviseur van de NCG. De vragen zijn ingevuld door 407 ondernemers. Van deze ondernemers is 67% een zelfstandige zonder personeel, heeft 20% personeel in dienst en is 13% meewerkend gezinslid in de praktijk of het bedrijf van een familielid. 54% van de respondenten geeft aan dat de directe regio hun belangrijkste afzetmarkt vormt. De ondernemers komen uit de hele provincie. Veel verschillende sectoren zijn vertegenwoordigd door de ondernemers.

Iets minder dan de helft van de ondervraagde ondernemers (45%) geeft aan in enige mate nadelen te ondervinden van de gevolgen van de gaswinning.¹⁴ Verschillende factoren beïnvloeden de mate waarin ondernemers nadelen ondervinden. Het hebben van één of meerdere eigen panden vormt een belangrijk risico. Van de ondernemers met een eigen pand ervaart een veel groter deel nadelen (70%) dan van de ondernemers die geen eigen pand bezitten (37%). Hierbij speelt ook de locatie waar een ondernemer gevestigd is een rol.

Hoe zwaarder het gebied waar de ondernemer gevestigd is getroffen is door de aardbevingen, hoe groter de kans dat de gaswinning nadelige gevolgen heeft voor diens onderneming. De afzetmarkt van de ondernemer lijkt daarentegen geen verschil te maken voor de nadelen die de ondernemer ondervindt.

Een groot gedeelte van de ondervonden nadelen betreft onkosten die te maken hebben met vastgoed. Het gaat bijvoorbeeld om de kosten die ondernemers maken om hun panden te herstellen of de kosten van het niet (volledig) kunnen gebruiken van vastgoed. Maar ook ondernemers die geen fysieke schade hebben, geven aan nadelen te ondervinden. Ondernemers geven aan dat de effecten van de gaswinning de bedrijfsvoering verstoren en/of voor omzetsderving zorgen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een horecagelegenheid die tijdelijk geen gasten kan ontvangen wegens herstelwerkzaamheden. Verder raakt de waardedaling van vastgoed ook bedrijfspanden. Ondernemers geven aan dat het regelen van versterking of schadevergoeding extra tijdsinvesteringen kost en dat de onzekerheid omtrent deze processen leidt tot het uitblijven van financiële investeringen. Een kleiner aantal ondernemers geeft aan dat zij extra moeten overleggen en regelen met de fiscus of de verzekering (9%). Een nog kleiner percentage (4%) geeft aan nadelen te ondervinden van de effecten van de gaswinning op hun personeel. Hun personeel moet vaker vrij nemen om zaken met betrekking tot de versterking of schadeafhandeling van hun eigen woning te regelen.

De meeste ondervraagde ondernemers geven aan geen voordelen te ondervinden van de gevolgen van de gaswinning (79%). Aannemers (bedrijven) en ondernemers die zich richten op de verduurzaming van panden noemen omzetsijging door de versterking als een voordeel. Tegelijkertijd moet hierbij de kanttekening worden geplaatst dat de vertraging van en onzekerheid omtrent de versterking ook een nadeel oplevert. Bewoners wachten met het doen van investeringen. Bovendien worden niet alle werkzaamheden uitgevoerd door ondernemers uit de regio. Ook zijn er frustraties over de manier waarop de NCG omgaat met het inzetten en betalen van lokale ondernemers. Als ondernemers gevraagd worden naar maatregelen die genomen kunnen worden om deze nadelen op te vangen, dan is het gunnen van opdrachten in het kader van schadeherstel, versterking en verduurzaming aan lokale ondernemers een belangrijke wens. Dit zou ook de werkgelegenheid in de regio goed kunnen doen.

¹⁴ De ondernemers hebben ook vragen over de kernvariabelen gebruikt in de vragenlijsten van Gronings Perspectief – beleving van veiligheid, risicoperceptie en gezondheid – beantwoord. Vergeleken met de score van andere respondenten komt hieruit naar voren dat de ondernemers dezelfde risico's waarnemen als niet-ondernemers, dat dit extra zorgen met zich meebrengt, maar dat dit vooralsnog geen gezondheidsklachten lijkt op te leveren (Stroebe *et al.*, 2020a: 63). In dit hoofdstuk beperken we ons tot het bespreken van de bevindingen over het effect dat de gaswinning heeft op de *onderneming* van de respondenten.

Bevolkingskrimp en regiobeleid

Uitgelicht

Regiobeleid is de afgelopen decennia vooral gericht geweest op groeigebieden (zie bijvoorbeeld Milikowski, 2020). Relatief kansarme regio's zijn hierdoor alleen nog maar kwetsbaarder geworden (zie ook hoofdstuk 6 over Leefomgeving en Leefbaarheid). Binnen de regio Noord-Nederland heeft dit de stad Groningen versterkt, terwijl gebieden in het noorden en het oosten kwetsbaar zijn. Doets *et al.* (2020a) constateren ook dat deze gebieden maar mondjesmaat profiteren van de economische groei in de stad. Ook voor de economische gevolgen van de coronacrisis zullen deze gebieden kwetsbaarder zijn. Het Centraal Plan Bureau signaleert ook risico's en de kansen die de coronacrisis voor deze gebieden teweeg brengt (Muns *et al.*, 2020).

Hoewel een redelijk groot deel van de ondernemers wel nadelen van de effecten van de gaswinning ondervindt, beïnvloedt dit bij de meesten hun toekomstverwachting niet. 58% van de ondernemers zegt door de bevingen niet anders naar de toekomst te kijken. Een kwart ziet de toekomst in verschillende mate wel negatiever in. De factoren die benoemd worden als nadelen spelen ook een rol in een negatiever toekomstbeeld. In toevoeging daarop wordt hier ook een gebrek aan vertrouwen op (regelingen vanuit) de overheid genoemd. Ook het zich bevinden in de wachtstand en de energie en tijd die ondernemers moeten steken in schade en versterking eisen hun tol. Bij een redelijk klein deel van de ondernemers die de afgelopen 10 jaar gestopt zijn met hun onderneming spelen deze gaswinningsgerelateerde factoren ook een rol. Een aantal ondernemers is hierdoor (eerder dan gepland) gestopt met hun bedrijf. Een ander deel geeft aan dat deze factoren niet zozeer het besluit op te stoppen beïnvloedde, maar wel het proces van stoppen. Bij deze groep verliep bijvoorbeeld verkoop of overname van het bedrijf moeizamer.

Ondernemers geven aan dat aan de nadelen die zij ondervinden tegemoet kan worden gekomen met regeling voor schadeherstel en —vergoeding of compensatie voor andere ondervonden nadelen. Hierbij is het van belang dat gebruik maken van de regeling niet wederom een grote investering van tijd en energie vergt. Ook financiële steun in de vorm van gunstige leningen of subsidies worden genoemd.

2.5 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Discussie over hoogte
waardedaling

Regionale economie meer
laten profiteren van ver-
sterking en schadeherstel

De woningmarkt in het gaswinningsgebied ontwikkelt zich positief. Zo is bijvoorbeeld in het eerste en tweede kwartaal van 2019 de te-koop-duur en de verkoopduur afgenomen en de verkoopprijs toegenomen. Hiermee volgt de ontwikkeling van de woningmarkt in het gaswinningsgebied, hoewel met enige vertraging, landelijke ontwikkelingen van de woningmarkt. Sinds september 2020 is er een regeling voor het compenseren van waardedaling van Groningse woningen door gaswinning. Er is veel discussie over het model dat wordt gebruikt om de hoogte van de waardedaling en bijbehorende vergoeding te bepalen. De gebruikte begrenzing van het risicogebied op basis van het percentage erkende schades kan in bijzonder op veel kritiek rekenen, net als de gekozen referentiegebieden. Bovendien lijkt er geen consensus te zijn over wat er precies gecompenseerd moet worden met de waardedalingsregeling: gaat het om woningwaarde of speelt woongenot ook een rol? De discussie hierover blijft spelen, onder meer omdat economische modellen niet exact kunnen aantonen welke factoren welke mate van waardedaling veroorzaken.

Nu de regeling voor waardedaling wordt toegepast, zal moeten blijken in hoeverre discussies over het gehanteerde model ook een praktische weerslag hebben. Toekomstig onderzoek zou zich hierop kunnen richten. Het zou interessant zijn in het oog te houden of alle woningeigenaren

waarvan redelijkerwijs kan worden verwacht dat ze te maken hebben waardedaling van hun woning, ook volgens de modelmatige bepalingen in aanmerking komen voor een vergoeding. Daarnaast zou het interessant zijn om te weten hoe woningeigenaren de financiële compensatie besteden. Wordt het geld bijvoorbeeld besteed aan het verbeteren van de woning? En zo ja, heeft dit invloed op de woningmarkt?

Het valt op dat waar veel onderzoek uitgaat naar de woningmarkt in het gaswinningsgebied, betrekkelijk weinig onderzoek gericht is op de economische ontwikkelingen in het gaswinningsgebied. Tegelijkertijd zijn er wel programma en projecten gericht op het stimuleren van economische ontwikkelingen in het gebied, bijvoorbeeld vanuit het NPG.

De onderzoekers van Gronings Perspectief constateren dat een groot deel van de bevroegde ondernemers nadelen ondervindt van de gaswinning. Het gaat om schade die het gevolg is van bodemdaling (en de kosten die ondernemers zelf maken voor het herstellen hiervan), maar ook om de tijd en energie die zij moeten steken de processen en procedures omtrent schadeafhandeling en versterking. Ondernemers geven aan behoefte te hebben aan eenvoudige en toegankelijke regelingen om tegemoet te komen aan de nadelen die bedrijven en ondernemers ondervinden van de effecten van de gaswinning. Over het algemeen kunnen we stellen dat er nog weinig inzicht is in de kosten die door (kleinschalige) ondernemers én huishoudens worden gemaakt door de gevolgen van de gaswinning.

Daarnaast zou er meer gedaan kunnen worden om de regionale economie te laten profiteren van de investeringen die samengaan met schadeherstel, versterking en verduurzaming. Er lijkt tot op heden weinig kennis te zijn over maatregelen die dit kunnen faciliteren. Dit geldt niet alleen voor ondernemers, maar ook op huishoudens-niveau. Welke investeringen en maatregelen dragen het meest bij aan de economische ontwikkeling van ondernemers en huishoudens in de regio? Met het oog op de investeringen die er de komende periode op dit vlak zullen worden gedaan, zou het interessant zijn hier meer kennis over op te doen. Hierbij gaat het enerzijds om het rendement van investeringen. Investerings zouden een positieve impact op de regionale economie moeten hebben, ook nadat tijdelijke overheidssteun gestopt is. Anderzijds moet de bredere maatschappelijke context in het oog worden gehouden. Investerings die economisch gezien een hoog rendement hebben, leiden niet noodzakelijkerwijs tot maatschappelijke verbeteringen. In Groningen heeft de gaswinning dit bijzonder duidelijk gemaakt. Onderzoek naar de voorwaarden voor duurzame investeringen die in brede zin ten goede komen aan de regionale economie zou zeer welkom zijn.

Inzicht in impact.
Gevolgen van de
gaswinning in beeld

Inleiding

Met de literatuurstudie brengt het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen onderzoek naar de maatschappelijke gevolgen van de gaswinningsproblematiek in kaart. Vvat hiermee deels buiten beeld blijft, is hoe deze gevolgen zich manifesteren in het dagelijks leven van individuele bewoners van het gaswinningsgebied.

Om dit zichtbaar te maken, trok fotografe Marieke Kijk in de Vegte met haar camera het gebied in. Ze fotografeerde bewoners en hun leefomgeving. De bewoners zijn op verschillende manieren in aanraking gekomen met de gevolgen van de gaswinning. Ze bevinden zich in verschillende stadia van processen van schadeherstel, versterking of sloop-nieuwbouw.

Sommigen wonen al hun hele leven in de provincie Groningen, terwijl anderen zich er later gevestigd hebben.

Daarnaast deelden de geportretteerde bewoners (een deel van) hun verhaal. Richard vertelt over zijn rol in de actie #EnWijDan? om aandacht te vragen voor het 'vergeten hoekje' in de wijk Opwierde in Appingedam. Lenny vertelt over haar band met Groningen en hoe de gaswinning haar binding met het gebied heeft veranderd. Met de foto's en verhalen wordt een divers beeld geschetst, dat grotendeels bevestigt wat ook in de literatuurstudie naar voren komt.

Bewoners kunnen jarenlang verstrikt raken in een web

van instanties, regelingen en veiligheidsnormen. Dit is des te meer schrijnend, omdat ze, zoals ze aangeven, hier niet om hebben gevraagd. Niet om de gaswinning en niet om de aardbevingen, maar ook niet om een "nieuw huis". Bovenal willen ze dat de schade die hen en Groningen is aangedaan, fatsoenlijk wordt hersteld. Tegelijkertijd valt op dat het geschetste beeld zeker niet alleen maar negatief is. Het is ook een beeld van een gebied in (weder-)opbouw, waar kansen liggen om gebouwen te verduurzamen en bewoners de toekomst met goede moed tegemoet zien. Ondanks de gaswinningsproblematiek kan het, zoals de foto's ook laten zien, heel goed wonen zijn in Groningen.

Westeremden

Westeremden is een dorp met 350 inwoners in de nieuwe gemeente Eemsdelta. Hoewel het aantal adressen met een verhoogd risicoprofiel beperkt is in Westeremden, heeft meer dan de helft van de totale woningvoorraad een licht verhoogd risicoprofiel. Voor deze panden met een (licht) verhoogd risicoprofiel is door de NCG de opdracht gegeven voor opname. De beoordelingen worden volgens het Plan van Aanpak van de Gemeente Eemsdelta in de loop van 2021 verwacht. Er is nog geen duidelijkheid over de opname en beoordeling van gebouwen met een normaal risicoprofiel. Bij tenminste zeven woningen in Westeremden vindt versterking of sloop-nieuwbouw plaats in het kader van de programma's Heft in Eigen hand of Eigen Initiatief.

De epicentra van verschillende aardbevingen lagen bij Westeremden. De meest recente op 3 september 2020 met een magnitude van 2,0 op de schaal van Richter. Verder terug in de tijd was er een beving van M3,5 op de schaal van Richter op 8 augustus 2006, een beving van M2,3 op de schaal van Richter tussen Westeremden en Zeerijp op vrijdag 26 januari 2007 en een aardbeving van M3,2 op de schaal van Richter op 30 oktober 2008.

De eeuwigdurende verbouwing

Geir en Bianca

Geir en Bianca kwamen in 2003 in Westeremden wonen. Ze kochten er 'Jachin', een pand gebouwd in 1898, dat op dat moment nog de bestemming 'maatschappelijke horeca' had. De dorpskroeg was erin gevestigd. Nadat het bestemmingsplan was gewijzigd, begonnen Geir en Bianca aan wat Geir 'de eeuwigdurende verbouwing' noemt. Nu wonen ze er samen met hun jongste zoon (17). Hun oudste zoon studeert inmiddels in Groningen.

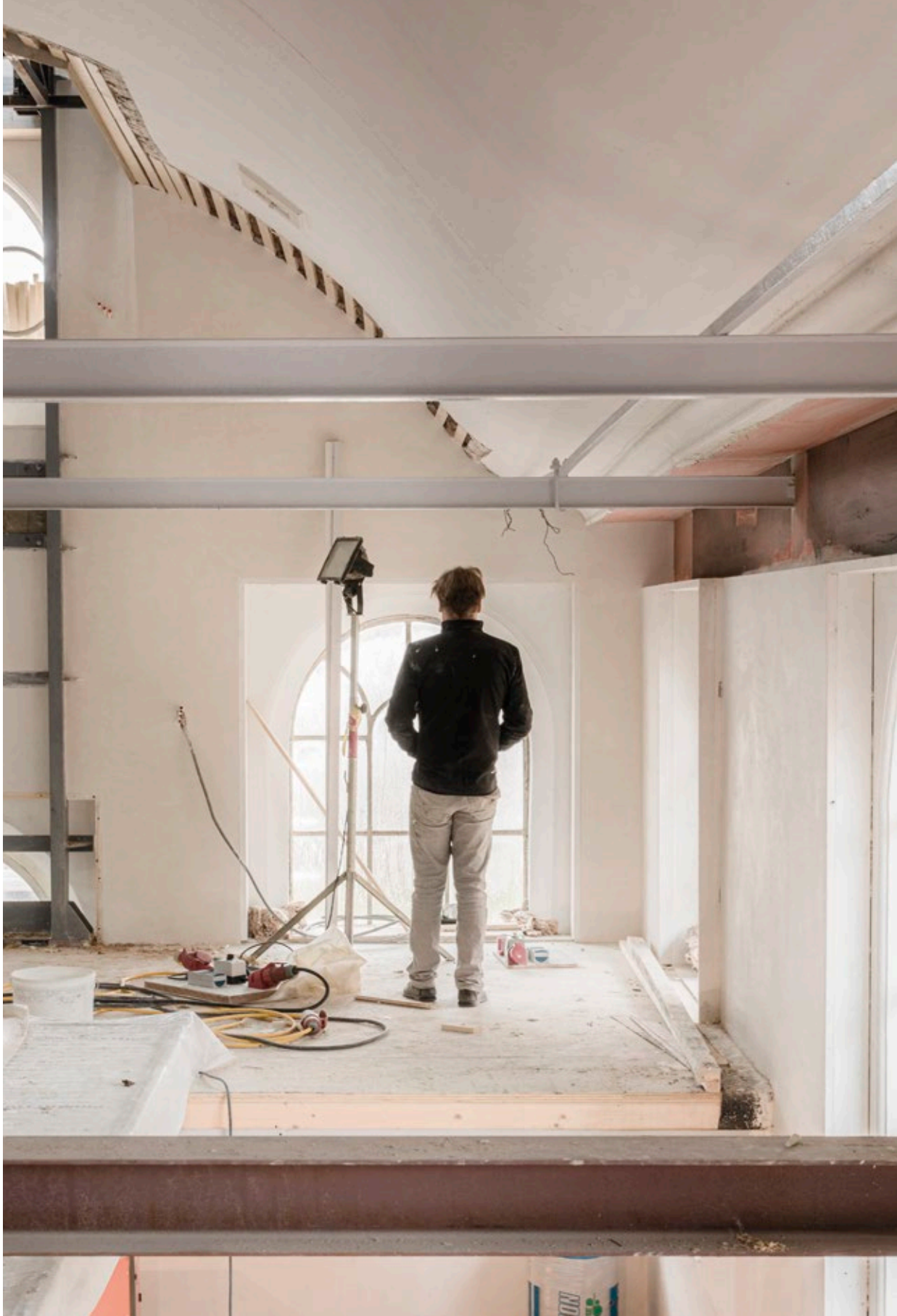
De eerste verbouwing aan het pand hadden Geir en Bianca summier uitgevoerd. Om het huis warmer en comfortabeler te maken, wilden ze in 2016 vloerverwarming aanleggen. Het leek ze logisch dit te combineren met de versterking die ook op komst was. Om niet te hoeven wachten op het op gang komen van de reguliere versterkingsoperatie, meldden ze zich aan voor Heft in Eigen Hand.

Het proces dat volgde duurde lang. Eerst was er gesteggel over de versterking en welke versterkingsmaatregelen toegepast moesten worden. Volgens het versterkingsadvies van de NCG moest het pand met een stalen constructie versterkt wordt. Geir was het er niet mee eens. Hij noemt het een methode die weliswaar gericht is op het pand, maar die niet goed samen gaat met er prettig in wonen. Toen ze uiteindelijk overeenstemming vonden over de versterkingsmaatregelen, volgde er gebakkelei over geld. Na 3,5 jaar gediscussieerd te hebben over de versterkingsmaatregelen en de financiering, konden ze beginnen met de verbouwing. Ze verwachten in het voorjaar van 2021 klaar te zijn. Sinds de eerste aanmelding voor Heft in Eigen Hand is dan 5 jaar verstreken.

Geir ziet dat de mensen die in dit gebied wonen, houden van hun woning. Er zijn mensen die gewoon ergens wonen, omdat ze een dak boven hun hoofd nodig hebben. Een huis kopen en zelf naar je hand zetten, zoals veel mensen in Groningen doen, is een wezenlijk andere manier van wonen. Mensen in Groningen zijn gehecht aan de plaats, de omgeving en het huis met de geschiedenis die ze er hebben. Ze hebben die plek zelf gemaakt, vaak voor hun gezin. Als instanties dan nadenken over hun huis, dan steekt dat. Hij merkt dat mensen daar ontevreden over zijn.

Hij ontmoet ook veel mensen die zich zorgen maken over het verdwijnen van erfgoed in Groningen. Zelf maakt hij zich hier niet erg druk om. Een 'gat' hier en daar, waar onveilige panden gesloopt worden, ziet hij niet per se als een probleem. Het landschap, dorpen en steden veranderen voortdurend. In de jaren '70 gingen er in Groningen in het kader van de 'krotopruiming' veel oude panden tegen de vlakte. De nieuwe huizen die ervoor in de plaats kwamen zie je nu overal nog staan. Ook dat is een tijdsbeeld.

Oude gebouwen moeten sowieso liefde en aandacht krijgen. Als de eigenaar zich er niet voor inzet, dan is een pand verloren. Iemand moet van het gebouw houden, wil het gebouw kunnen overleven. De versterkingsmaatregelen die worden toegepast, maken de problematiek zichtbaar, zo ook bij Jachin. Geir en Bianca hebben ervoor gekozen de versterking niet weg te werken, maar juist te laten zien. Het gebouw staat er al meer dan 100 jaar en het heeft weer en wind en nu ook aardbevingen overleefd. De versterkingsmaatregelen zichtbaar maken is als een laag van de geschiedenis laten zien.

Inzicht in impact

't Zandt

In het dorp 't Zandt staan 376 huizen. Het dorp maakt deel uit van de nieuwe gemeente Eemsdelta (voorheen gemeente Loppersum). Vrijwel alle gebouwen in het dorp zijn in het kader van de versterkingsoperatie opgenomen in verschillende programma's en batches. Er is veel leegstand van huizen die wachten om gesloopt te worden en bouwverkeer rijdt af en aan door de grote hoeveelheid sloop-nieuwbouw in het dorp. Om sloop-nieuwbouw trajecten te faciliteren zijn er 21 wisselwoningen geplaatst. In verschillende straten vinden bouwwerkzaamheden plaats: Hink Oostingstraat, Karshof, Molenweg, Oostersingel, Oosterstraat en Tuinbouwstraat. Ook is de school in het dorp gesloopt en hier is een nieuw schoolgebouw voor teruggekomen. Er is een klankbordgroep opgericht met inwoners van het dorp die de voortgang van de operatie, de bereikbaarheid van het dorp en de leefbaarheid bespreekt.

Ook het 'vergeten hoekje' wordt gesloopt

Richard

'Het vergeten hoekje' ligt als een soort eiland tussen huizen die al gesloopt zijn of nog gesloopt gaan worden. Al deze huizen zijn van hetzelfde type, hetzelfde bouwjaar en staan op dezelfde type grond. Alders had in 2016 twee boodschappen voor de bewoners van de wijk Opwierde in Appingedam: doe niet meer teveel aan je huis en wat je hebt krijg je terug. Drie jaar lang waren de bewoners van het vergeten hoekje in afwachting van een bericht over de sloop van hun huizen, terwijl op nog geen 50 meter afstand huizen tegen de vlakte gingen. De bewoners maakten zich zorgen dat hun huizen overgeslagen zouden worden bij de sloop-nieuwbouw van de wijk. Wie zou er dan hun huizen kopen? Zouden die straks nog wel iets waard zijn, tussen al die nieuwe aardgas-vrije aardbevingsbestendige woningen?

Tijdens een persmoment in maart 2020 dat de start van de sloop van de huizen naast hun inluidde, ging Richard in gesprek over 'het vergeten hoekje' met wethouder Usmany. Usmany verwachtte dat er in Opwierde-Zuid niets meer zou gebeuren met hun huizen. Geen sloop-nieuwbouw zoals eerder beloofd.

Richard en zijn gezin kwamen in 2003 in een rijtjeshuis uit 1974 in Appingedam wonen. Hij woont in wat nu bekend staat als 'het vergeten hoekje'. De kids zijn inmiddels het huis uit. Richard kent de wijk goed. Hij heeft hier op de de lagere school gezeten en zijn kinderen zijn groot geworden in dit huis.

Richard begon zich hierover uit te spreken en werd het gezicht op RTV Noord en landelijke televisie. Samen met buurtbewoners startte hij #EnWijDan?. Elk huis kreeg als ludieke actie een make-laarsbord op het raam om aandacht te vragen voor de situatie. Ze gebruikten acties op sociale media om druk uit te oefenen en ambtenaren te informeren. Hun actie kwam zelfs voor in moties in de Tweede Kamer. Samen met buurtbewoners zochten ze alle dossiers en documenten bij elkaar en zochten zij contact met Kamerleden om te laten zien wat hier eigenlijk gebeurde. Ze ontdekten dat veel van de berekeningen die werden gebruikt bij onder andere de NCG niet klopten. Het type huis en het type ondergrond kwamen niet overeen met de huizen van 'het vergeten hoekje'.

Uiteindelijk besloot minister Ollongren in september 2020 dat 'het vergeten hoekje' ook gesloopt zou worden vanwege de geschepte verwachtingen. De groep kreeg nog een compliment van de minister. Ze vond het fijn dat de bewoners in gesprek waren gegaan en inhoudelijk met voorstellen kwamen en niet alleen boos waren.

De actie heeft de saamhorigheid in de straat goed gedaan, maar er was na het besluit ook veel afgunst bij mensen om hen heen. Toen ze eenmaal de wind in de vleugels hadden, werden mensen boos. Ook Richard kreeg ruzie met vrienden. Ze verweten hem dat hij alleen met geld bezig was en dat de actievoerders alleen met zichzelf bezig waren. Hij zegt: "Waar trek je de grens? Je wilt iedereen helpen maar dat kan niet."

Wat Richard stoort is dat er tijdens de inspectie van de NCG niet is gekeken naar de fundering. Ze hebben niet onder de vloer gekeken. Ook heeft de inspecteur hem niets gevraagd over wat hem opvalt aan het huis. Dit vind hij raar. Hij kent het huis immers het best.

Een belangrijk punt waar het volgens Richard op stuk loopt is de communicatie. Al die jaren was er naar bewoners toe nauwelijks communicatie, niet vanuit de gemeente, niet vanuit de NCG, niet vanuit Den Haag. Het uitblijven van communicatie zorgt voor scheuren in mensen. Je komt in een wachtstand terecht die blijvende schade aanricht aan mensenlevens.

Appingedam

De stad Appingedam valt onder de nieuwe gemeente Eemsdelta en telt bijna 12.000 inwoners. Het totale aantal adressen in Appingedam dat naar voren komt in het HRA model van 2019 en in de batches bedraagt 5.026. De gemeente heeft de wens om uiteindelijk circa 6.000 adressen op te nemen en beoordelen. Dit zijn gebouwen met een normaal risico profiel die niet voorkomen in de HRA.

De versterkingsoperatie in de stad is inmiddels in volle gang. Om inwoners tijdelijke huisvesting te bieden tijdens de sloop-nieuwbouw of versterking van hun huis, zijn er momenteel 104 wisselwoningen geplaatst. In 2021 wordt dit uitgebreid met circa 150 wisselwoningen met na 2021 mogelijk nog eens 200, afhankelijk van de versterkingsadviezen. Volgens het Lokaal Plan van Aanpak is het aantal openstaande schademeldingen onverminderd groot.

Ook de communicatie vanuit het aardbevingsgebied richting Den Haag bleek slecht. Richard was verbaasd dat kamerleden die naar 'het vergeten hoekje' kwamen met hun oren aan het klapperen waren toen ze hoorden wat hier gaande was. Hij heeft door de langdurige onduidelijkheid dingen moeten laten. Richard wou zijn huis verkopen en een baan aan-nemen in Amsterdam, maar dit kon niet. Omdat hij zijn huis met verlies zou moeten verkopen, zou hij zijn blijven zitten met een restschuld.

Na jarenlang in de wachtstand te hebben gezeten, heeft Richard nu in ieder geval perspectief en duidelijkheid. Toch is de overlast nog niet helemaal over. Naar verwachting krijgt hij over 5 jaar de sleutels van zijn nieuwe huis. Tot die tijd pleegt hij geen onderhoud meer aan zijn huis, terwijl de keuken, de douche en de kozijnen daar allemaal wel aan toe zijn. Ook het laminaat is aan vervanging toe. Hij moet het er de komende jaren maar mee doen, omdat hij ook niet onnodig wil investeren.

Ondertussen is het achter zijn huis nu een komen en gaan van vrachtwagens. De hele wijk gaat op de schop en overdag maakt het heien veel lawaai. Voor Richard zorgt dit voor extra overlast omdat hij nachtdiensten draait en overdag vaak slaapt. Het constante bouwverkeer maakt dit niet makkelijk en dat zal voorlopig nog wel zo blijven.

Richard ziet veel woede en onmacht om zich heen. Vooral toen Rutte zei dat er draagvlak was voor het plaatsen van een kerncentrale in Groningen. Groningers hebben het gevoel een wingewest te zijn. Overal staan of komen windmolens, het is een enorme lichtshow 's avonds.

De één een nieuw huis, de ander niet

Familie Mulder

Albert Mulder is geboren en getogen aan de Molenweg in Westeremden. Na enkele jaren in Bedum en Groningen te hebben gewoond, trok hij in 2009/2010 samen met zijn vrouw Judith en zijn zoon Marijn (15) terug naar Westeremden. Dochter Merel (10) werd daar geboren.

Het gezin woont in het huis waar Albert opgroeide. Zijn moeder verhuisde in (ongeveer) 1968 naar Westeremden. Ze ging er wonen in een huis gebouwd in de jaren 30, hoewel de precieze leeftijd van het huis moeilijk te duiden is, omdat het voorhuis ouder is dan de schuur. De schuur raakte tijdens de Tweede Wereldoorlog beschadigd en is toen vervangen door een tweedehands schuur uit 't Zandt. In 2010, toen ze er kwamen wonen, hebben Albert en Judith een nieuwe schuur gebouwd met daarin ook een woonruimte.

Nadat de familie Mulder de schuur had verbouwd tot woonhuis, wilden ze ook het voorhuis aanpakken. De aannemer die bij die verbouwing betrokken was, stelde voor ook de versterking mee te nemen in de verbouwing. Dit moet volgens Albert ongeveer in 2012 geweest zijn. De aannemer heeft ze uiteindelijk aangemeld voor Heft in Eigen Hand.

Van 2012 tot 2019 heeft de verbouwing stil gelegen. Er was veel onduidelijkheid over wat er met het voorhuis moest gaan gebeuren. Albert wijt de vertraging ook aan de verschillende bouwbegeleiders die vanuit het CVV en de NCG de versterking en verbouwing begeleid hebben. De eerste bouwbegeleider zei dat het allemaal snel zou gaan gebeuren. Nadat ze lange tijd niets van de bouwbegeleider hadden gehoord, soms wel 12 of 13 weken, bleek hij niet meer te werken, omdat hij overspannen was. Ze kregen een nieuwe bouwbegeleider, maar ook deze tweede bouwbegeleider kreeg het te druk. Met de derde bouwbegeleider die ze door de NCG kregen toegewezen hebben ze het erg getroffen, vindt Albert. Het is dankzij deze bouwbegeleider dat alles uiteindelijk in werking is gezet.

Inzicht in impact

De derde bouwbegeleider heeft geregeld dat er metingen werden gedaan, bijvoorbeeld een 3D-scan van alle vertrekken. Daarmee werd bekeken wat er zou gebeuren als er een beving zou komen van een kracht 5 op de schaal van Richter. De constructeur heeft toen maatregelen voorgesteld. Die maatregelen gingen weer naar de aannemer die een plan maakte. Via de bouwbegeleider ging dit weer naar de NAM, die uiteindelijk akkoord is gegaan. Zo samengevat klinkt het wel heel kort en makkelijk, maar ze zijn er al met al bijna tien jaar mee bezig geweest.

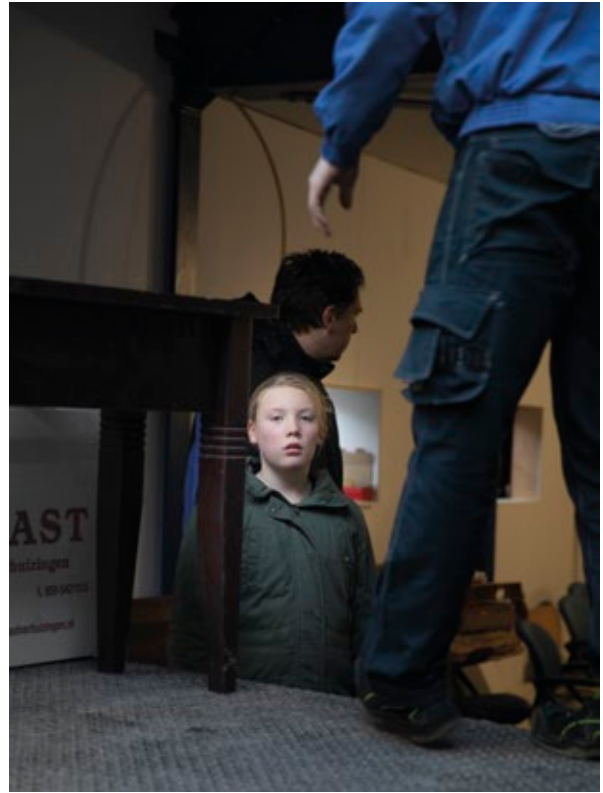
Terwijl het voorhuis verbouwd werd, woonde het gezin in de schuur waar ze eerder zelf woonruimte in gebouwd hadden. In maart 2020 werd ook met de verbouwing van dit achterste woongedeelte begonnen. Dat was een vreemde gewaarwording, omdat ze het pas 10 jaar geleden zelf opgebouwd hadden. Het zag er solide uit. Iedereen, ook het gezin Mulder, vroeg zich af waarom het afgebroken en versterkt moest worden. Toen ze er de tekeningen en schilderijen van de muur moesten halen, hebben ze zich wel afgevraagd, "waarom doen we dit eigenlijk?" Ze hebben zelfs overwogen om ermee te stoppen, maar de bouwbegeleider heeft ze dat uit het hoofd gepraat.

Ze gingen er verschillend mee om binnen het gezin. Albert denkt dat Judith het er zwaarder mee heeft gehad dan hij. Vooral dat het deel van het huis dat ze zelf hadden opgebouwd werd afgebroken, vond ze moeilijk. Ze hadden er zelf heel veel aan gedaan, de elektriciteit, het schilderwerk. De tekeningen van de kinderen hadden er een plekje,

die moesten allemaal van de muur af. Judith had daar veel moeite mee. Misschien, oppert Albert, is dat ook het verschil tussen man en vrouw. Hij kon sneller schakelen en zien dat ze er wat moois voor terug zouden krijgen, Judith had meer schakeltijd nodig.

Ze hebben er voor gekozen om de woonunit waarin ze woonden tijdens de verbouwing van het achterhuis niet op eigen erf te laten plaatsen, maar een eindje verderop in het dorp. Daar hebben ze geen spijt van gehad. Ze hebben echt iets gemaakt van het verblijf in de tijdelijk woonunit. Ze zetten er een grote trampoline vlak naast en kinderen uit het dorp die ze normaal minder vaak zagen kwamen spelen. Het was wel lastig dat het zoveel kleiner was. En dat het lang duurde voordat het internet goed werkte. Kinderen zijn vrij flexibel, zegt Albert. Hij denkt niet dat ze er veel last van hebben gehad. Hoewel het voor Marijn wel een gemis is geweest dat ze pas sinds de verhuizing terug naar hun versterkte huis een echte woonkamer hebben, met een bank en een televisie. Voor de verbouwing hadden ze boven wel een plekje gemaakt, maar gezellig samen bankhangen voor de televisie hadden ze met Marijn nog nooit gedaan. Niet dat hij er emotioneel last van heeft, maar het is wel een ding.

Albert is soms bezorgd dat mensen zijn huis zien als een referentie. De veiligheidsnormen zijn inmiddels alweer dusdanig veranderd dat zijn huis volgens de huidige normen nooit meer zo ingrijpend versterkt zou hoeven worden.

Zij zijn nog getoetst aan de NPR 2015. Zouden ze het nu opnieuw doen, dan zou het meer een kwestie van een balkje hier en een balkje daar zijn. Dorpsbewoners zullen zich wel afvragen hoe dat kan. Op de ene plek moet alleen een balkje aan de muur en aan de Molenweg staat een volledig nieuw huis. Maar, zegt Albert, zij hebben er ook niet voor gekozen. Dus je kunt het ze niet kwalijk nemen.

Toch blijft het raar dat er zo met twee maten wordt gemeten. Helemaal als je ziet dat er andere huizen in het dorp veel slechter aan toe zijn. Hij sprak in het weekend nog iemand bij de ijsbaan, die veel meer schade heeft. Toch heeft hij een nieuw huis en die ander niet.

Inzicht in impact

Overschild

Overschild is een dorp in de gemeente Midden-Groningen met 510 inwoners in de dorpskern en het buitengebied. In Overschild is de versterkingsoperatie na jaren wachten ondertussen op stoom. Het dorp kent verschillende versterkingsregimes, waardoor de versterkingsoperatie niet in alle delen van het dorp hetzelfde verloopt. In het buitengebied is de voorbereiding voor de versterkingsopgave in gang gezet met de Koplopersgroep die binnen batch 3264 valt. Dat de versterkingsoperatie hier ondertussen op gang is gekomen is te danken aan de inzet van de DVO (Dorpsbelangenwerkgroep Versterking Overschild) dat met het maken van een Witboek in 2017 de noodzaak tot versterking benadrukte en de onderhandelingen startte met de betrokken instanties.

44

Weidsheid, rust en ruimte

Cees

Cees Wildervanck is verkeerspsycholoog en woont samen met zijn echtgenote Marja Verstoep al 35 jaar in Overschild. Zoon Matthijs logeerde er toen de fotograaf langskwam. Ze genieten van de fysieke omgeving van Overschild, zoals de weidse gezichten, rust en ruimte.

Cees heeft 5 keer schade gemeld en heeft ondertussen, doorgaans slechte, ervaringen opgedaan met achtereenvolgens de NAM, het CVVW, de TCMG en het IMG. In 2017 kwam ook de NCG in het kader van de versterkingsoperatie zijn huis inspecteren. In september 2020 hoorde Cees dat zijn huis in de Koploper-groep (van batch 3264) valt voor de versterking van het buitengebied van Overschild. In het buitengebied zijn er veel woningen met schade aan de fundering, schade die vaak ongerepareerd blijft, omdat onderzoek hiernaar door het IMG wordt geweigerd. Maar het bureau dat deze woningen moet gaan versterken in opdracht van de NCG wil niet gaan versterken als de fundering niet is gerepareerd. Momenteel wacht Cees op besluitvorming over deze patstelling.

Cees schreef een uitgebreid verslag van zijn ervaringen met alle betrokken instanties voor het Zwartboek dat Tweede Kamerlid Sandra Beckerman opstelde. Het Zwartboek is een collectie van 200 verhalen van bewoners over hun ervaringen met de gevolgen van de gaswinning en de instanties. Op basis van zijn verslag in het Zwartboek, vatten we hieronder samen hoe Cees strijdt voor onderzoek van de aardbevings-schade aan de fundering van zijn woning. De rode draad in dit verhaal wordt door Cees kortweg omschreven als 'schaamteloosheid'.

Al bij de eerste keer dat Cees in 2013 een schademelding deed bij de NAM, meldde hij dat hij bang was dat ook de fundering van het huis door de bevingen beschadigd was. In het rapport dat werd opgesteld naar aanleiding van deze eerste schademelding, werd er echter met geen woord over de fundering gerept.

Ook bij een volgende melding in 2015, werd de schade aan de fundering niet goed onderzocht. Een inspecteur van het CVVW concludeerde na vijf minuten rond het huis te zijn gelopen, dat er niks mis was met de fundering. Toen Cees vervolgens per brief het CVVW om een nieuw en beter onderzoek vroeg, antwoordde het CVVW: "Het antwoord op uw vraag loopt vooruit op de stand van de wetenschap." Dit antwoord past volgens Cees prima in de verzameling die Kor Dwarshuis maakte van de smoezen die de NAM door de jaren heen heeft gebruikt om te ontkennen dat schades door aardbevingen ontstaan zijn.

In juli 2017 diende Cees zijn vierde schademelding in en vroeg hij nogmaals om onderzoek naar de fundering. De aard van de steeds terugkerende schades geeft hier aanleiding toe. Een inspecteur was een hele dag bezig met de inspectie van alle (oude en nieuwe) schades. Toch ging de rapportage die uitkwam in april 2019 helemaal niet in op informatie over de fundering bij meerdere schades die Cees zelf had aangedragen.

In een nieuwe stap in zijn strijd voor een onderzoek naar de fundering van zijn huis, besloot Cees zelf bewijs te verzamelen. Op basis van een tip op internet, legde hij een met vloeistof gevulde slang van de ene naar de andere gevel van het huis. Volgens de wet van de communicerende vaten zou je hieraan moeten kunnen zien of het huis verzakt. (Deze wet stelt dat als vloeistofreservoirs onder het vloeistofniveau verbonden zijn, het peil in beide reservoirs gelijk zou moeten zijn.) Dat bleek na een half jaar het geval: de oostgevel was zes centimeter gezakt.

Inzicht in impact

Ondertussen is de fundering van zijn huis nog steeds niet onderzocht. Cees diende een zienswijze in tegen het meeste recente rapport van de TCMG. Hij stelde een bezwaarschrift op, waarvoor hij op eigen kosten een expertisebureau een onderzoek liet uitvoeren. Hij had een zitting bij de Commissie Advisering Bezwaarschriften Schade door Mijnbouw. Het mocht allemaal niet baten. Zonder goede argumenten én zonder verwijzingen naar de door Cees aangeleverde expertiserapporten, bleven de instanties herhalen dat niet kan worden aangetoond dat er schade aan zijn fundering door de aardbevingen ontstaan is, en dat onderzoek dus niet nodig is.

Cees had al zijn hoop op het advies van deze onafhankelijke commissie gesteld. Hij is dan ook diep teleurgesteld in de houding en het advies van de Commissie. Hij had immers eindelijk een onafhankelijk en deskundig oor voor zijn smeedbeden verwacht. Voor Cees is dit het zoveelste moment dat de overheid niet alleen haar zorgplicht verzaakt maar die zelfs actief, bewust en stelselmatig schendt. "De schaamteloze respectloosheid waarmee bewoners behandeld worden doet meer pijn dan honderd scheuren in de muur."

Cees heeft al veel politici gesproken, er zijn over de jaren heen heel wat naar Overschild afgereisd, maar wanneer zij terug in Den Haag zijn blijkt er weinig van de in Groningen gemaakte beloften waargemaakt te worden. Ondertussen is zijn vertrouwen slechts nog gevestigd in twee van de honderdvijftig Kamerleden, die stevast opkomen voor het belang van de gedupeerde Groningers.

Noordwolde

Het dorp Noordwolde valt onder de gemeente Het Hogeland. Het dorp telt circa 270 inwoners. In Noordwolde staat 1 huis met een verhoogd risicoprofiel dat is opgenomen in het Lokaal Plan van Aanpak voor de versterking vanuit de gemeente. Noordwolde heeft een hoog aandeel woningen met mijnbouwschade door gaswinning.

Genieten van een groen land door een geel venster

In 2006 keerde Lenny weer terug naar Noordwolde met haar man Harry en haar toen éénjarige dochter Lis (nu 14). Haar zoon Bruun (11) werd er geboren. Ze gingen wonen in een huis dat in 1938 gebouwd werd door haar opa. Hij liet het bouwen voor zijn ouders, die toen van de smederij waar ze woonden naar dit huis verhuisden. Voor haar vader was het bijzonder dat ze terugkwam naar Noordwolde in het huis dat al zo lang bij de familie Bulthuis en Aalfs hoort.

Lenny keerde terug in een heel ander Noordwolde. De fabriek is er niet meer en nu woont ze aan de rand van het dorp in plaats van in het centrum, een heel ander gevoel. Al is het een heel klein dorp, toch maakt het heel erg uit of je aan de rand of in het centrum woont. Nu kijkt ze meer uit over de weilanden, in het centrum ben je meer op het sociale gericht. Destijds werkten veel dorpsbewoners voor de fabriek, nu is er meer een mix van oud-bewoners en import.

Toen het huis gebouwd werd in 1938 waren de kozijnen oranje met donkergrijs. Die van haar geboortehuis groen en geel. Daarna is het allemaal wit geschilderd. Lenny zegt dat veel mensen zijn vergeten dat de standaard kleur voor kozijnen niet altijd wit is geweest. Op advies van de kunstenaar Martin Tissing hebben ze nu gele kozijnen. Hij vond het goddelijk om door een gele omlijsting naar het groene land te kijken. 'Beeldschoon', zei hij. Lenny geniet er elke dag van: een groen weiland door een geel venster.

Ze hebben tot nu toe twee keer mijnbouwschade gehad aan het huis in Noordwolde. Lenny heeft de meldingen helemaal niet als moeilijk ervaren. De laatste keer meldde ze de schade direct na een flinke aardbeving. Ze werd toen heel erg snel geholpen door de TCMG en had een bijzonder lief contactpersoon daar. Die contactpersoon heeft nog jam gemaakt van de pruimen uit Lenny's tuin en een potje bij ze langs gebracht. Ze heeft ook nog een kaartje gestuurd toen de melding was afgehandeld.

Ze voelen zich niet onveilig in hun huis. Net zoals de producten uit de carrosserie-fabriek, die bekend stonden om hun degelijkheid, is ook hun huis degelijk gebouwd. En zo voelt het ook. Alleen de muur van de schuur kiert nog, maar ook daarvan gelooft ze niet dat die zomaar in zou storten of om zou vallen.

Tegelijkertijd vindt ze het feit dat er aardbevingen zijn om treurig van te worden. De aardbevingen hebben niet alleen invloed op de huizen en het landschap, maar veranderen ook het beeld dat je had van het Groninger landschap. Lenny ervaart dat de aardbevingen ook iets in haarzelf hebben veranderd.

Ze herinnert zich hoe ze als 6 of 7-jarig kind die vlammetjes zag branden bij de gaswinningslocaties en dan iets van trots voelde, omdat dat hier uit de grond kwam. Pas veel later realiseerde ze zich dat dat een hele hoge prijs had. Zo blijkt de gaswinning een soort

sluipmoordenaar te zijn van wat je dierbaar is.

Ze is opgegroeid met de schoonheid van het Groningse platteland. In dat beeld komen scheuren. Maar, zegt Lenny er meteen achteraan, dat is ook hoe het leven is. Overal komen scheuren in en daar kan dan de zon weer doorheen komen. Maar in dit geval is het geen eigen keuze geweest. Het is je aangedaan, je hebt het niet zelf kunnen laten ontstaan. Niet alleen de aardbevingen veranderden het Groninger landschap. De Eemshavenweg is ook aangelegd en die kun je zien en horen vanuit Noordwolde. Haar oma vond het verschrikkelijk dat ze de Martinitoren niet meer kon zien, omdat het talud van de Eemshavenweg het zicht blokkeert. Lenny kan er wel iets exotisch in zien. Met het geluid van de auto's kun je je met een beetje fantasie op vakantie wanen, ergens op een kleine doorreis camping.

Zulke veranderingen, zegt Lenny, creëren een nieuwe werkelijkheid. Dat wordt de werkelijkheid voor een nieuwe generatie die zich niet kan herinneren dat er ooit géén Eemshavenweg of aardbevingen waren. Dat hoort erbij, maar daarmee is ook het oude weg. En in een neerslachtige bui stemt dat melancholiek. De manier waarop daar hier mee wordt omgegaan noemt ze heel Gronings: vooruit kijken, doorgaan. Groningers zijn daar heel pro-actief in, zoals je ook terug kunt zien aan de verdwenen borgen. Het onderhoud van de oude borgen kostte veel geld, er moesten nieuwe boerderijen worden gebouwd, wegen worden verhard en dijken worden versterkt en dus werden de oude borgen gesloopt. De stenen van borgen en kloosters konden zo beter gebruikt worden, dacht men.

Lenny

Lenny werd geboren in Noordwolde en woonde er tot haar negende. Haar vader runde er samen met zijn broers een carrosseriefabriek midden in het dorp. Veel dorpsbewoners werkten bij de fabriek. Lenny herinnert zich hun huis als levendig en altijd druk met haar vader die in en uitliep en de bedrijfs telefoon die ook in woonhuis ging.

Gezondheid en welzijn

Al jaren is bekend dat de gaswinningsproblematiek de gezondheid en het welzijn van Groningers schaadt (zie de vorige literatuurstudie Busscher *et al.*, 2020). Bewoners kunnen chronische stress ervaren van de bodembeweging zelf, van (meervoudige) schade aan hun woning en van de versterking van hun woning. Er is sprake van hoger ziekteverzuim en burn-outklachten. De oorzaak van de chronische stress lijkt te liggen bij herhaalde blootstelling aan schade en bij de procedures, bureaucratie en onzekerheid die met schadeafhandeling en versterking gepaard gaat. Een deel van de bewoners kan hierdoor in de knel komen. Er zijn ook signalen dat het proces van versterking voor een deel van de bewoners zeer belastend kan zijn. Tenslotte kan het meemaken van een zwaardere beving tot een acute daling van het welbevinden leiden. Alhoewel het beslist niet zo is dat *alle* getroffen en/of ongelukkig door worden, gaat het alles bij elkaar om vele duizenden mensen.

3

3.1 Gezondheid

190

3.2 Kinderen en jongeren

193

3.3 Welzijn, tevredenheid en kansenongelijkheid

195

3.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

200

Introductie

Er wordt veel onderzoek gedaan naar de gezondheidseffecten van de gaswinningsproblematiek in Groningen. Opvallend is dat recente publicaties over de gezondheidseffecten van de gaswinningsproblematiek geen aanwijzingen geven dat er op dit vlak concrete verbeteringen plaatsvinden. Wel zijn er door de GGD Groningen en de betrokken gemeenten verschillende interventies ingezet. De resultaten hiervan zijn echter nog niet bekend. Voor de toekomst zal het interessant zijn om de effecten van recent ingezette interventies (denk hierbij aan het inzetten van de aardbevingscoaches en geestelijk verzorgers) te meten en te evalueren.

Er komt nu een regeling voor de vergoeding van het psychisch leed veroorzaakt - de vergoeding voor immateriële schade - door het overheidshandelen (zowel voor de gebrekkige manier waarop het probleem verholpen werd als het induceren van de aardbevingen zelf). Desalniettemin wordt kennis over de gezondheidsschade onder bewoners, afgaand op de literatuur, nog steeds in onvoldoende mate vertaalt naar aanpassingen in beleid en concrete verbeteringen voor bewoners.

In dit hoofdstuk bespreken we drie thema's die te maken hebben met gezondheid en welzijn. Eerst zullen kort de ontwikkelingen in de literatuur en het gevoerde beleid op gebied van gezondheid in het algemeen worden besproken (3.1). Vervolgens zullen we ons richten op de gezondheidseffecten van de gaswinningsproblematiek bij kinderen (3.2). Daarna zal het welzijn van bewoners besproken worden (3.3). Kansenongelijkheid en de stapeling van sociale problemen en gaswinningsproblematiek spelen hierbij een grote rol. Dit betreft een nieuw onderwerp binnen de literatuurstudie. Tot slot vatten we samen en bespreken we mogelijke toekomstige onderzoeksrichtingen op het gebied van gezondheid en welzijn in het aardbevingsgebied.

Gezondheid
geschaad door
bevingen en
bureaucratie

Chronische stress
door procedures
en onzekerheid

3.1 Gezondheid

Gezondheidseffecten
blijven fors

Vaker schade zorgt voor
meer angst, slapeloosheid
en depressiviteit

Gronings Perspectief onderzoekt sinds 2015 de gezondheid van bewoners in het aardbevingsgebied door middel van het Groninger Panel, dat bestaat uit ruim 7.000 mensen. De onderzoekers hanteren vier indicatoren om de gezondheid van de bewoners te bepalen: geestelijke gezondheid, stressgerelateerde gezondheidsklachten, ervaren gezondheid en huisartsbezoeken. In de analyses worden drie groepen respondenten met elkaar vergeleken: bewoners zonder schade, met enkelvoudige schade en met meervoudige schade aan hun huis.

De resultaten uit de metingen van juni (N=5076) en september 2019 (N=4768) van Stroebe et al. (2019b) gaven aan dat de gezondheidsachterstand van bewoners met meervoudige schade enigszins afnam. De resultaten uit de meting van maart 2020 (N=3709) bevestigen dit beeld (Stroebe et al., 2020a). Er lijkt dus sprake te zijn van een trend dat de groep met meervoudige schade gemiddeld weer iets gezonder wordt. In de meting van maart 2020 zijn de huisartsbezoeken echter niet meer meegenomen. De achterstand blijft niettemin fors. Concreet betekent dit dat bewoners met meervoudige schade aan hun huis vaker last hebben van angst, slapeloosheid en depressiviteit als gevolg van de gaswinningsproblematiek.

Het is nog niet duidelijk waarom het met de gezondheid iets beter gaat. Er is niet één duidelijke oorzaak die deze ontwikkeling kan verklaren.

Uit de zesde fase (vragenlijst afgenomen in februari–maart 2019, N=341) van een langlopend vragenlijstonderzoek van Vrieling et al. (2019) bleek dat er sprake is van ontevredenheid onder bewoners over het aanbieden van zorg aan mensen die gezondheidsproblemen ervaren door aardbevingen. Bewoners achten het aanbieden van die zorg als zeer noodzakelijk met een score van 6,4 van de 7. De uitvoering van deze zorg beoordelen ze echter als niet goed met een score van 3,3 van de 7. Ten opzichte van fase 5 (februari–maart 2018, N=349) in het onderzoek van Vrieling et al. is de tevredenheid over het aanbieden van zorg licht afgenomen van 3,5 naar 3,3. Hierbij moet worden opgemerkt dat er niet wordt gespecificeerd over welke zorg en zorgaanbieders bewoners ontevreden zijn. Opvallend is dat bewoners even ontevreden zijn over het aanbieden van zorg als over het schadeherstel.

3.2 Kinderen en jongeren

Beeld over de gezondheid
van kinderen zorgwekkend

Jongeren voelen zich
minder gezond dan
landelijk gemiddeld

In de vorige literatuurstudie bespraken we twee onderzoeken (Van Vreeswijk, 2019; Zijlstra et al., 2019) naar de gevolgen van de bodembeweging en bijkomende problematiek op de gezondheid en het welzijn van kinderen. Het beeld was zorgwekkend en kwam grotendeels overeen met de gezondheidsimpact op volwassenen. Ook kinderen kunnen klachten als angst, slapeloosheid en zelfs depressiviteit ervaren als gevolg van de gaswinningsproblematiek. Net als bij volwassenen lijkt het dat kinderen en jongeren kwetsbaarder zijn wanneer er sprake is van stapeling van gaswinningsproblematiek met sociale problemen zoals armoede of werkloosheid.

Er zijn het afgelopen jaar verder geen nieuwe (systematische) onderzoeken verschenen naar de invloed van gaswinningsproblematiek op de gezondheid van kinderen. Wel noemt de Commissie Bijzondere Situaties (2019) in haar jaarverslag met nadruk dat zij kinderen als een kwetsbare groep ziet in het aardbevingsgebied. De Commissie richt zich met name op de 'schrijnende gevallen' in het aardbevingsgebied. Dit zijn bewoners die door complexe problematiek in de knel raken en die naast schade vaak ook andere problemen hebben. Voor deze bewoners is de standaard aanpak vanuit de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) of het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) niet toereikend om de problemen te verhelpen en hen de draad weer te laten oppakken. De Commissie komt tijdens het begeleiden van deze bewoners ook in contact met kinderen en jongeren in het gebied.

Over kinderen zeggen zij het volgende in het jaarverslag (Commissie Bijzondere Situaties, 2019: 17): *“De impact van de aardbevingsproblematiek is voor hen doorgaans het grootst en de zelfredzaamheid het laagst.”* De Commissie spreekt van een noodzaak om deze groep op langere termijn van constructieve aandacht te voorzien. Met de inzet van aardbevingscoaches ziet de Commissie haar oproep aan de NCG om te voorzien in het ernstige probleem van toenemende psychosociale kwetsbaarheid bij jongeren in het gebied beantwoord. De Commissie ziet grote meerwaarde in de functie van aardbevingscoaches als middel om de continuïteit en kwaliteit van psychosociale hulp te waarborgen.

In 2019 verscheen de actualisatie van de Gezondheidsmonitor Jeugd (2019) van de GGD'en en het RIVM. In deze monitor worden jongeren over hun psychosociale gezondheid, geluk, stress en weerbaarheid, pesten, roken, drinken en cannabisgebruik, energiedrank en andere suikerhoudende dranken, sportgedrag, seksuele gezondheid en sociale media en gamen bevraagd door middel van een vragenlijstonderzoek. Deze monitor wordt iedere 4 jaar uitgevoerd en legt alle leerlingen uit de klassen 2 en 4 een vragenlijst voor. Landelijk waren dit in 2019 ongeveer 170.000 deelnemers.

De Gezondheidsmonitor Jeugd richt zich niet op de effecten van de gaswinningsproblematiek en aardbevingen op jongeren. Wel laat de Jeugdmonitor zien dat er grote regionale verschillen zijn. Veel verschillende factoren spelen mogelijk een rol bij het ontstaan van deze verschillen. Op de website van het RIVM is het mogelijk om de resultaten in te zien uit de vragenlijst voorgelegd aan jongeren in het aardbevingsgebied in de (voormalige) gemeenten Groningen, Hogeland, Loppersum, Midden-Groningen alsmede de GGD regio Groningen in zijn geheel. Het ontbreekt aan inzichtelijke resultaten over de gezondheid van jongeren in Appingedam, Delfzijl en Oldambt (gemeenten waar de gaswinningsproblematiek ook speelt). Naast dat deze resultaten een inkijkje geven in de gezondheid van jongeren in Groningen stelt het onderzoek ons ook in staat om de gezondheid hier te vergelijken met jongeren elders in het land.

Uit de monitor blijkt dat jongeren in de onderzochte aardbevingsgemeenten hun ervaren gezondheid doorgaans een lagere score geven dan het landelijk gemiddelde. Ten opzichte van het landelijk gemiddelde sporten deze jongeren minder in georganiseerd verband en hebben zij een hoger middelengebruik. Ook voelen jongeren in de onderzochte aardbevingsgemeenten zich meestal minder gelukkig en scoren ze vaker lager dan landelijk gemiddeld op de vragen over hun psychosociale gezondheid.

Kinderen en jongeren in sommige gemeenten in het aardbevingsgebied staan op achterstand in vergelijking met de rest van Nederland. Daarnaast is het beeld dat voortkomt uit de onderzoeken van Van Vreeswijk (2019) en Zijlstra et al. (2019) dat de bevingen zelf een risico kunnen zijn voor kinderen. De totale omvang van de effecten van de bodembeweging op kinderen is echter nog niet goed vastgesteld. Het is belangrijk om de gezondheid van kinderen en jongeren in de regio nauwgezet te volgen. Verder onderzoek naar de gezondheidsgevolgen van bodembeweging voor kinderen zou volgens ons verstandig zijn.

3.3 Welzijn, tevredenheid en kansenongelijkheid

Mensen in
krimpgebied minder
positief over toekomst

Minder kansen in het
Groninger Ommeland

In deze actualisatie van de literatuurstudie bespreken we voor het eerst ook het welzijn van Groningers. Het begrip welzijn kan op meerdere manieren ingevuld worden, het bevat vaak zowel een immateriële als een materiële component. Voor de duidelijkheid splitsen wij die hier zoveel mogelijk op in tevredenheid met het eigen leven (immaterieel) en economische kansengelijkheid (materieel), maar er is ook sprake van een interactie tussen deze twee aspecten van welzijn.

Het gebied waar door gaswinning bodembeweging voorkomt wordt gekenmerkt door haar landelijke karakter en sinds de jaren '90 van de vorige eeuw ook door bevolkingskrimp (zie ook Hoofdstuk 6). Krimp brengt het verdwijnen van diensten met zich mee, zoals bijvoorbeeld de lokale basisschool die haar deuren sluit door gebrek aan leerlingen of winkels die sluiten door gebrek aan klanten. Dit kan er direct voor zorgen dat het gebruik maken van die diensten lastiger wordt en mensen minder tevreden zijn met de plek waar ze wonen en het leven dat zij aldaar kunnen hebben. Mensen zijn in krimpgebieden dan ook minder positief over de toekomstverwachtingen van de eigen regio, zij verwachten dat die regio erop achteruit gaat.¹ Een onderzoek van het Sociaal Planbureau Groningen (2020) over de onder Groningers verwachte gevolgen van de corona maatregelen concludeerde dat zij verwachten dat er langdurig meer armoede en werkloosheid zal ontstaan door deze crisis.

Op het gebied van economische kansen en welvaart scoort de provincie Groningen vaak als een van de hekkensluiters in Nederland. Het inkomen van mensen is er lager dan het landelijke gemiddelde, er is minder werk (Figuur 3.1) en een groter deel van de bevolking leeft in langdurige armoede (Figuur 3.2).² Het Ommeland heeft daarnaast een voorgeschiedenis van grote sociaaleconomische ongelijkheid tussen (land-)arbeiders en herenboeren. In het heden zien we echter vooral ongelijkheid tussen gebieden in Nederland.

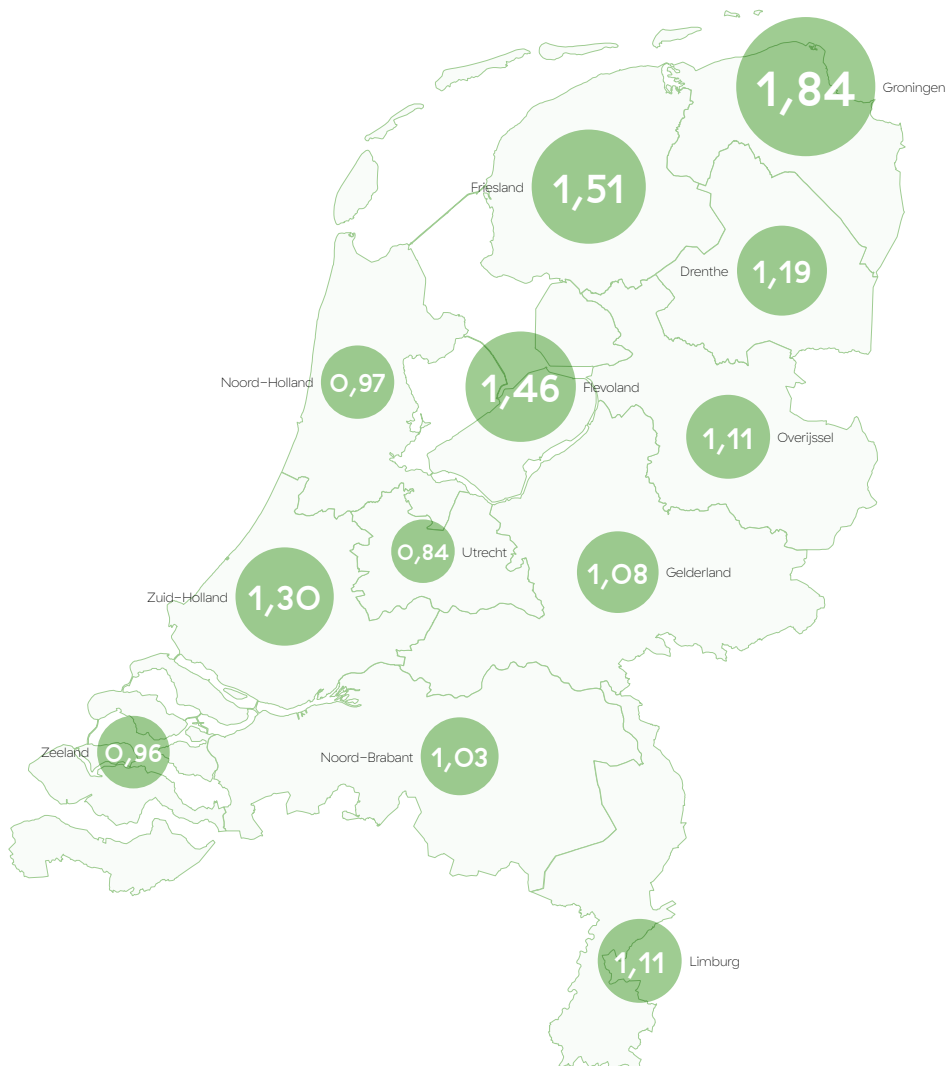
¹ Zie ook Stuart-Fox *et al.* (2019) "De woningmarkt en leefbaarheid in krimpgebieden." Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2019/05/28/woningmarkt-en-leefbaarheid-in-krimpgebieden/De+woningmarkt+en+leefbaarheid+in+krimpgebieden++uitkomsten+uit+het+WoON2018.pdf> [Laatst geraadpleegd 12 april 2021].

² Zie ook Kansenskaart. Beschikbaar via <https://www.kansenskaart.nl/> [Laatst geraadpleegd 12 april 2021] of J. Tieleman (2020) "Eens een dubbeltje, altijd een dubbeltje?", De Volkskrant. Beschikbaar via <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2020/eens-een-dubbeltje-altijd-een-dubbeltje-v393725/> [Laatst geraadpleegd 12 april 2021].

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar regionale verschillen in werkzekerheid. In een recente publicatie, een *policy brief*, wordt de rol van beleid in het creëren van (regionale verschillen in) werkzekerheid geanalyseerd (Weterings et al., 2019). Werkzekerheid is de kans om aan werk te komen en werk te kunnen behouden. De effecten van werkzekerheid zijn breder dan alleen de inkomensvoorziening. Werkzekerheid speelt bijvoorbeeld ook een rol in het al dan niet kunnen krijgen van een hypotheek en in het gevoel een zinnige bijdrage te kunnen leveren aan de maatschappij. Werkzekerheid wordt daarom gezien als een belangrijke indicator voor welzijn en brede welvaart. Uit eerder empirisch onderzoek van het PBL blijkt dat werkzekerheid in Nederland sterk achteruit gaat. Ruim 30 procent van de werkenden in Nederland heeft nu een tijdelijk contract of is werkzaam als zelfstandige zonder personeel. Bovendien zijn er grote regionale verschillen in werkzekerheid, de kans dat starters en voormalig werklozen in perifere gebieden (hier valt het aardbevingsgebied onder) werkzekerheid krijgen is ruim 4 procent lager dan in de Randstad. Het verhuizen vanuit een perifeer gebied naar een kansrijker gebied is vaak niet mogelijk door het verschil in huizenprijzen en de lange wachttijden voor sociale huurwoningen. Daarom concluderen Weterings et al. dat er kansenongelijkheid bestaat tussen bewoners van de Randstad en de intermediaire zone (Midden-Nederland) enerzijds en de grootstedelijke agglomeraties en perifere gebieden anderzijds. Dit, stelt het PBL, is een maatschappelijk probleem dat om beleidsaanpassingen vraagt.

Zowel op het immateriële als het materiële aspect van welzijn staat de provincie Groningen en het aardbevingsgebied op grote achterstand ten opzichte van de rest van het land. Deze achterstand betekent dat een aanzienlijk deel van de bevolking beperkte buffers heeft. Zij zijn extra kwetsbaar door de gaswinningsproblematiek.

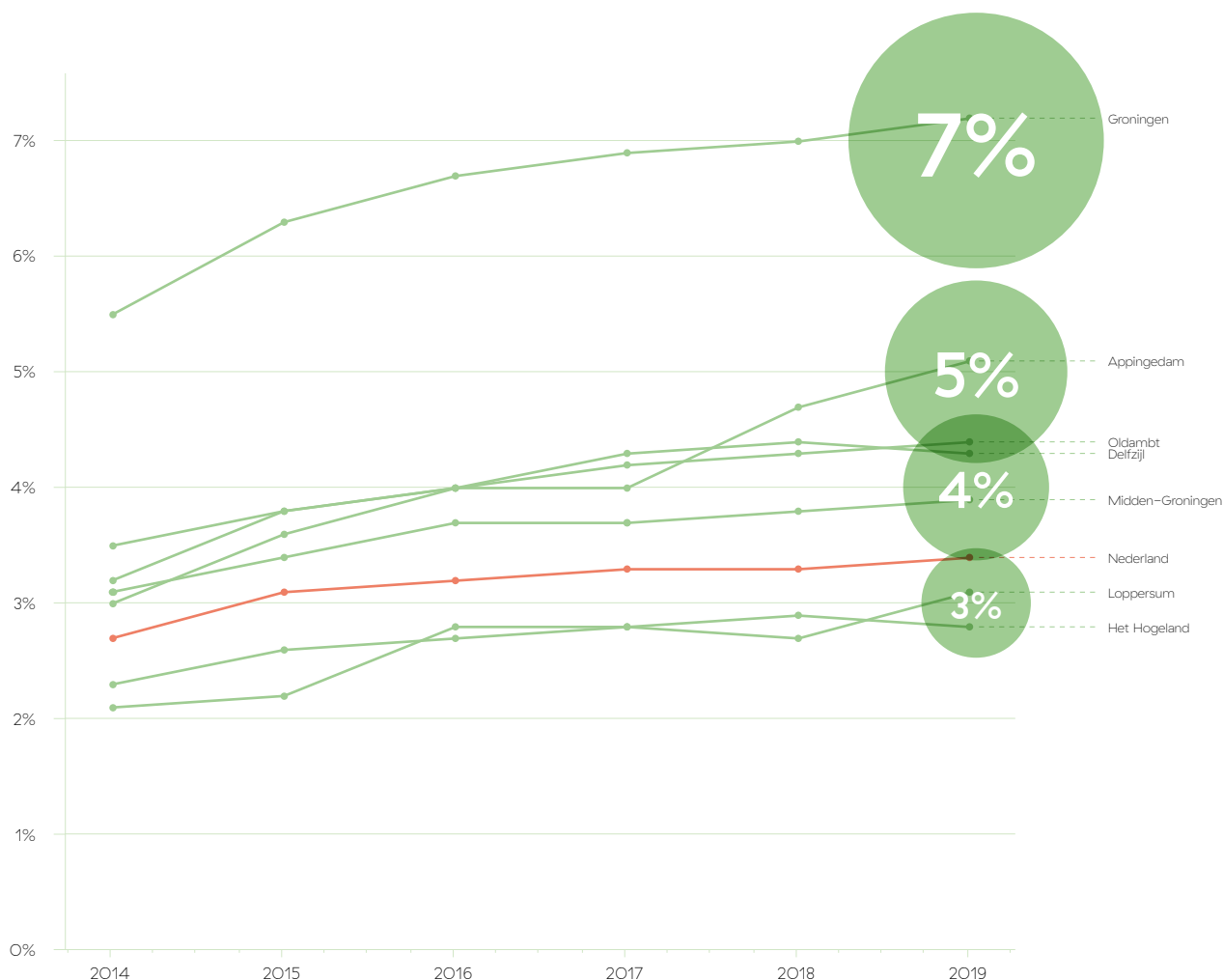
Figuur 3.1 toont dat in de provincie Groningen in 2019 tegenover elke vacature de meeste werklozen stonden, in Utrecht de minste. Dat wil zeggen dat de arbeidsmarkt relatief het krapst was in Utrecht, met 0,8 werklozen per openstaande vacature. In heel Nederland waren dat er 1,1. De arbeidsmarkt was het ruimst in Groningen. Daar waren gemiddeld 1,8 werklozen per openstaande vacature.

Figuur 3.2 Werklozen per vacature 2019

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (2020)

Figuur 3.2 toont dat in de Groningse gemeenten in het aardbevingsgebied het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen is toegenomen in de periode 2014 t/m 2019. Over de hele linie zien we de sterkste stijging in de Gemeente Groningen, van 5,5% in 2014 naar 7,2% in 2019. Hiervoor zijn meerdere verklaringen mogelijk, waaronder stijgende studentenaantallen en de gemeentelijke herindeling.

Figuur 3.3 Aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen 2014–2019

Bron: Sociaal Planbureau Groningen (2019)

3.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Interventies ingezet om gezondheid te verbeteren

Kinderen en jongeren op achterstand

Ook recent onderzoek laat zien dat de gaswinningsproblematiek de gezondheid en het welzijn van bewoners negatief beïnvloedt. De bestuurlijke complexiteit, langdurige onzekerheid en de trage afhandeling van schadeherstel en versterking spelen hierin een belangrijke rol. Vooral bewoners die meervoudige schades hebben aan hun woning, ervaren gezondheidsklachten. Tegelijkertijd lijkt de trend te zijn dat het verschil tussen bewoners met (meervoudige) schade en zonder schade afneemt. Hierbij moet worden opgemerkt dat het verschil nog altijd aanzienlijk is en dat nog onduidelijk is wat de reden is dat de achterstand kleiner wordt.

Vershillende recente ontwikkelingen en interventies zouden de negatieve gezondheidseffecten van de gaswinningsproblematiek kunnen tegengaan.

De GGD en de geestelijk verzorgers in het aardbevingsgebied zetten zich in om de (psychische) gezondheid van bewoners te verbeteren. Aangezien stress en onzekerheid grote impact kunnen hebben op de gezondheid van bewoners, zouden ook veranderingen in het beleid omtrent schadeherstel en versterking de gezondheid van bewoners goed kunnen doen. Het zou interessant zijn om in toekomstig onderzoek na te gaan wat het effect van verschillende interventies en veranderingen is.

Kinderen en jongeren vormen een aandachtsgroep volgens de Commissie Bijzondere Situaties en er zijn indicaties dat kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied op achterstand staan in vergelijking met de rest van Nederland. Aanvullend onderzoek naar de gezondheid van deze groep kan van grote meerwaarde zijn.

Op het gebied van welzijn zijn er vele indicatoren die wijzen op een welzijnsachterstand in het aardbevingsgebied. Bewoners ervaren nadelen van bevolkingskrimp en zij zijn minder positief over de nabije toekomst. Op economisch gebied biedt Groningen haar inwoners de minste kansen. Er is beleid van het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) dat gericht is op het verminderen van kansenongelijkheid binnen Nederland en binnen de Europese Unie, maar of deze impuls genoeg zal zijn om de structurele verschillen weg te nemen moet nog blijken.

Beleving van veiligheid, versterking, schadeafhandeling en vertrouwen

De vorige literatuurstudie (Busscher et al., 2020) signaleerde dat bewoners kampen met gevoelens van onveiligheid, frustratie, machteloosheid, verontwaardiging, teleurstelling en boosheid. Iedere aardbeving tast de beleving van veiligheid van bewoners aan. Degenen die zich het minst veilig voelen zijn bewoners met schade: van de bewoners die meerdere keren schade heeft gehad aan de woning voelt slechts 60% zich nog veilig in huis en na een beving is dat slechts 50%. Ook de versterking van woningen zorgt voor extra onzekerheid, onduidelijkheid en ongelijkheid. Al deze negatieve emoties leiden bij sommige bewoners tot chronische stress: mensen worden er ongezond van. Het algemene beeld is dat een groot deel van de bewoners zich zorgen maakt over de toekomst. Dit geldt vooral voor de bewoners die vaker schade hadden.

4

4.1
Psychosociale impact van aardbevingen

208

4.2
Beleving van veiligheid en versterking

212

4.3
Schadeafhandeling

216

4.4
Vertrouwen en relatie met de overheid

221

4.5
**Social cohesie, samenhang
en ongelijkheid**

223

4.6
Genoegdoening en erkenning

225

4.7
Samenvatting en toekomstig onderzoek

230

Uit het vorige literatuuroverzicht bleek ook dat al deze zaken samengaan met een gebrek aan vertrouwen in de betrokken instanties. De NAM wordt als zeer weinig betrouwbaar gezien. De Rijksoverheid is volgens bewoners niet veel betrouwbaarder. De GGD waarschuwde voor het risico op ‘collectieve traumatisering’ als gevolg van deze situatie en stelde verschillende beleidsmaatregelen voor die moesten leiden tot het herstel van vertrouwen.

Het besproken onderzoek liet verder zien dat sociale cohesie een belangrijke buffer kan zijn voor bewoners. Enerzijds leek sociale cohesie toegenomen, doordat bewoners zich noodgedwongen gezamenlijk met de aardbevingsproblematiek bezig houden. Anderzijds kan de ervaren ongelijkheid in de behandeling bij schade en versterken een negatief effect hebben op sociale cohesie. Wat het netto effect van de aardbevingsproblematiek is op sociale cohesie in de regio was ten tijde van de vorige literatuurstudie nog niet duidelijk.

**Sommige bewoners
voelen zich niet
veilig thuis**

**Weinig vertrouwen
in instanties**

Introductie

De verwachting is dat het terugbrengen en uiteindelijk stoppen van de gaswinning in Groningen de fysieke risico's voor mensen en gebouwen doen afnemen. Maar behalve de fysieke veiligheid van bewoners, heeft de gaswinningsproblematiek ook hun beleving van veiligheid aangetast. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat de gaswinning, de aardbevingen en de overheidsaanpak een grote impact hebben op de beleving van veiligheid en vertrouwen. Het is niet vanzelfsprekend dat met het terugbrengen van de fysieke veiligheid, ook de beleving van veiligheid hersteld wordt.

Dit hoofdstuk heeft betrekking op de beleving van veiligheid, vertrouwen, schadeherstel en versterking. Het onderzoeksproject Gronings Perspectief (Postmes *et al.*, 2020, Stroebe *et al.*, 2019a, 2019b, 2020a) is breed opgezet en houdt zich al vele jaren bezig met de maatschappelijke effecten van de gaswinning en de manier waarop deze door bewoners beleefd worden. Ook het onderzoek van Vrieling *et al.* (2019) is een langlopend vragenlijstonderzoek. Het zoomt in op meningen die mensen hebben over gaswinning uit het Groningen-gasveld. Ook de Onafhankelijke Raadsman (2019, 2020) en de Commissie Bijzondere Situaties (2019) brengen verslag uit van de ervaringen van bewoners met wie zij in aanraking komen.

We bespreken eerst de psychosociale effecten van de aardbevingen in meer algemene zin (2.1). Vervolgens bespreken we de beleving van veiligheid en de versterking (2.2) en van de schadeafhandeling (2.3). In de volgende paragraaf worden bevindingen over de relatie van bewoners tot de overheid besproken (2.4). In de vijfde paragraaf wordt de rol die sociale cohesie binnen buurten, dorpen en wijken speelt behandeld (2.5).

Ook de ervaring van erkenning, compensatie en genoegdoening zijn belangrijke thema's, waar het gaat om het naar tevredenheid doorlopen van trajecten die voor bewoners vervelend zijn geweest. Wij denken dat deze onderwerpen in toenemende mate van belang worden. Dit komt bijvoorbeeld door regelingen voor het compenseren van waardedaling (per september 2020) en immateriële schade. Het aantal Groningers voor wie de versterking achter de rug is neemt toe. Onderwerpen hieraan gerelateerd zijn onderzocht door Verheij *et al.* (2019) en van der Veer (2019). De bevindingen uit deze publicaties worden besproken in de laatste paragraaf (2.6).

We sluiten af met een korte samenvatting en enkele suggesties voor toekomstig onderzoek (2.7).

4.1 Psychosociale impact van aardbevingen

Gevoel dat je leven in de 'wachtstand' staat

Minder angstig maar wel machteloos

Grote behoefte aan snel en gecombineerd traject voor schadeafhandeling en versterking

In de periodieke vragenlijsten die Gronings Perspectief door de jaren heen heeft uitgezet, komt steeds weer naar voren dat de gaswinningsproblematiek een grote psychosociale impact heeft op bewoners (Stroebe *et al.* 2019b; 2020a). Bij het analyseren van de resultaten maken de onderzoekers onderscheid tussen respondenten die geen schade, één keer schade of meervoudige schade zeggen te hebben gehad.¹ Bewoners met meervoudige schade scoren over de gehele linie slechter waar het gaat om hun psychische welbevinden. Deze bewoners ervaren op alle meetmomenten sinds 2016 meer boosheid, minder hoop, meer machteloosheid en minder

¹ Het gaat hier om zelfrapportage, namelijk de hoeveelheid schade die respondenten zelf zeggen te hebben gehad. In twee rapporten (Postmes *et al.*, 2020; Stroebe *et al.* 2020) koppelen de onderzoekers deze resultaten aan een database met schades geregistreerd bij de verantwoordelijke instanties (opeenvolgend NAM, CVW en TCMG).

controle over hun eigen leven (Stroebe et al., 2019b). Voor bewoners die één keer schade hebben gehad geldt dit ook, maar in mindere mate. De gaswinningsproblematiek heeft ook psychosociale impact op bewoners zonder schade, hoewel zij minder negatieve emoties lijken te ervaren dan mensen met enkelvoudige of meervoudige schade.

In de meeste recente vragenlijst, nemen de onderzoekers een lichte positieve ontwikkeling waar op het vlak van emoties (Stroebe et al., 2020a). Ten opzichte van de vorige vragenlijst (Stroebe et al., 2019b) lijken bewoners iets minder boosheid, wanhoop en machteloosheid en meer hoop en controle over hun eigen leven te ervaren. Dit geldt voor alle respondenten, maar het meest voor bewoners met meervoudige schade. De verschillen tussen deze groep en bewoners met geen of enkelvoudige schade worden daardoor iets kleiner. De onderzoekers merken hierbij wel op dat hoewel de verschillen kleiner worden, het met deze groep bewoners nog altijd beduidend slechter lijkt te gaan.

Waarom deze positieve ontwikkeling inzet en waarom vooral bij bewoners met meervoudige schade, is niet helemaal duidelijk. Voor een deel kunnen de schommelingen in de emoties die respondenten ervaren verklaard worden door de aan- of afwezigheid van (hevige) bevingen. Als er veel of heftige bevingen zijn, dan heeft dit een negatieve invloed op de psychische gesteldheid van bewoners. Bevindingen uit een vragenlijst uitgezet direct na de beving bij Westerwijtwerd (22 mei 2019, M3,4) bevestigen dat hevige bevingen negatieve invloed hebben op de psychische gesteldheid van bewoners (Stroebe et al., 2019a). Uit de open vragen toegevoegd aan de vragenlijst blijkt dat respondenten zich zorgen maken over de impact van de problematiek op hun eigen gemoedstoestand én die van hun naasten. Ze laten herhaaldelijk weten klaar te zijn met het “gedoe” dat een consequentie is van de aardbevingen. Respondenten ervaren veel onzekerheid en hebben het gevoel dat als gevolg hiervan hun leven “in de wachtstand” staat. Ook is er een groep respondenten die in toenemende mate wanhoop ervaart. Ze ervaren een gebrek aan controle over wat hun overkomt en daarmee over hun eigen leven.

Het rapport van Vrieling et al. (2019) maakt deel uit van een langlopend vragenlijstonderzoek dat sinds 2013 jaarlijks wordt uitgevoerd door onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de mening van inwoners van de provincie Groningen over gaswinning uit het Groningenveld en de gevolgen hiervan en mogelijke veranderingen in opvattingen hierover in de tijd. In dit rapport worden de uitkomsten van fase 6 van dit onderzoek besproken, waarvan de datacollectie is uitgevoerd in februari 2019. De vragenlijst voor fase 6 is afgenomen onder 341 inwoners van het aardbevingsgebied.

Uit het onderzoek blijkt wederom dat acceptatie van de gaswinning relatief laag is. Men is van mening dat de gaswinning aanzienlijk moet worden teruggebracht. Bewoners maken zich nog steeds veel zorgen over de aardbevingen. Dit is niet veranderd ten opzichte van een jaar eerder. Bewoners zijn van mening dat de aardbevingen negatieve gevolgen hebben voor de provincie. De negatieve gevolgen hebben niet alleen betrekking op henzelf (bijvoorbeeld in de vorm van lichamelijk letsel), maar ook op het imago van de provincie, de woonomgeving en het cultureel erfgoed. Ook wordt de negatieve impact op milieu en natuur genoemd. De waarschijnlijkheid dat de aardbevingen schade veroorzaken op dit vlak is iets toegenomen ten opzichte van de vorige meting in februari 2018 (fase 5). Met betrekking tot de gevoelens die bewoners hebben over de aardbevingen geven deelnemers van het onderzoek aan zich machteloos te voelen. Deelnemers voelen zich wel minder angstig dan bij de vorige meting (fase 5).

De Commissie Bijzondere Situaties (2019: 14) concludeert in haar jaarverslag dat *“de psychische nood in het aardbevingsgebied nog altijd hoog is”*. De Commissie Bijzondere Situaties dient als een vangnet voor bewoners van het gaswinningsgebied, wiens problemen door aardbevingen dusdanig complex zijn dat de bestaande regelingen geen oplossing bieden. De Commissie Bijzondere Situaties heeft als doel deze bewoners weer op weg te helpen, zodat ze vervolgens op eigen kracht weer verder kunnen. Hoewel de situaties die de Commissie behandelt vaak uniek zijn in hun complexiteit, geven ze tegelijkertijd een inkijk in de problemen waar bewoners tegenaan lopen.

Uitgelicht

Samenvattend stelt de Commissie Bijzondere Situaties:

“In de afgelopen jaren lijkt de problematiek van bewoners in complexiteit alleen maar toegenomen. Zo ook in 2019. De Commissie ziet dat onderliggende – soms reeds lang bestaande – problemen steeds meer aan de oppervlakte komen, waarbij de aardbevingen de trigger lijken te zijn. In sommige situaties schieten de coping strategieën van bewoners tekort, hun – sociaal, psychisch en/of maatschappelijk – welzijn krijgt een flinke dauw en het lukt hen niet meer om zelf uit het complex aan problemen te komen. Vaak na jaren in een ‘vechtmodus’ te hebben gezeten is de veerkracht verdwenen.” (Commissie Bijzondere Situaties, 2019: 17).

In 2019 zijn bij de Commissie Bijzondere Situaties 41 meldingen binnengekomen. Wat betreft de aard van de aanvragen constateert de Commissie dat aardbevings- of versterkingsproblematiek in combinatie met andere problematiek mensen flink in de knel kan brengen. Het stilzetten van de versterkingsoperatie door minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat (EZK) in 2018 heeft hierin een rol gespeeld het afgelopen jaar, vooral door de onzekerheid die ermee gepaard ging.

Er is grote behoefte, aldus de Commissie, aan een snel en gecombineerd afhandelingstraject van versterking en schade, waarbij de burger en niet de regeling of de instantie centraal staat. Samenwerking tussen instanties kan voorkomen dat bewoners tussen wal en schip vallen. “Constructieve aandacht” voor kinderen, ouderen en sociaal zwakkeren is van belang. De benoeming van aardbevingscoaches, die ondersteuning kunnen bieden bij psychosociale problemen door de aardbevingen, zijn hierin volgens de Commissie een belangrijke stap.

4.2 Beleving van veiligheid en versterking

Gaswinning versneld
afbouwen: eerst zien
dan geloven

Woning niet in
versterkingsprogramma
toch onveilig gevoel

De beleving van veiligheid en risicoperceptie vormen onderdeel van de vragenlijsten sinds de start van Gronings Perspectief in 2016. Net als in eerdere rapporten zien de onderzoekers nog steeds een verband tussen bevingen (seismiciteit) en de ervaren veiligheid (Stroebe *et al.*, 2019b; 2020a). In de metingen van juni en september 2019 is bijvoorbeeld een dip te zien in de ervaren veiligheid die de onderzoekers koppelen aan de beving bij Westerwijtwerd. Deze samenhang tussen ervaren veiligheid, schade en bevingen blijkt ook uit het onderzoek uitgezet na de beving bij Westerwijtwerd in 2019 (Stroebe *et al.*, 2019a).² Mensen met meer-
voudige schade voelen zich onveiliger dan mensen zonder schade of met enkelvoudige schade. Bewoners met enkelvoudige schade voelen zich onveiliger dan bewoners zonder schade. Op het vlak van risicoperceptie wordt dezelfde samenhang met schade geconstateerd als bij de beleving van veiligheid.

Om te bepalen hoeveel schade bewoners hebben maken de onderzoekers meestal gebruik van zelfgerapporteerde schade. Aan de respondenten wordt in de vragenlijst gevraagd hoe vaak zij schade hebben gehad en deze antwoorden worden gebruikt in de analyses. In het recente rapport gebruikten de onderzoekers ook het register van schademeldingen van NAM, CVW en TCMG (Stroebe *et al.*, 2020a). Zo konden de onderzoekers kijken of er een (groot) verschil is tussen zelfgerapporteerde en geregistreerde schades, en of het voor de uitkomsten van het onderzoek uitmaakt welke van beiden wordt gebruikt. Zowel het schaderegister als de zelfrapportage zijn aan enige 'ruis' onderhevig. Bij zelfrapportage blijkt bijvoorbeeld dat de antwoorden die respondenten geven in de verschillende vragenlijsten niet altijd consistent zijn; sommige mensen die eerst aangeven schade te hebben, rapporteren bijvoorbeeld later dat ze minder of geen schade hebben. En omdat uit eerder onderzoek is gebleken dat een kwart van de bewoners schade niet meldt, is ook het schaderegister niet zo compleet als men zou denken. Desondanks blijkt uit de vergelijking dat er heel veel overlap is tussen de zelfrapportage en de geregistreerde schade. Het maakt voor de resultaten op de kernvariabelen in het onderzoek (zoals ervaren veiligheid, risicoperceptie en gezondheid) dan ook niet veel uit of de zelfrapportage of dat het schaderegister wordt gebruikt: beiden laten zien dat schade gepaard gaat met minder goede uitkomsten.

Bij de meting van maart 2020 is een positieve ontwikkeling op het vlak van de ervaren veiligheid (Stroebe *et al.*, 2020a). In de periode tussen deze en de voorgaande meting hebben zich geen zware bevingen zwaarder dan M2,3 (Krewerd, 22 maart 2020) op de schaal van Richter voorgedaan. Dit bevestigt wederom het vermoeden dat minder veiligheid wordt ervaren door bewoners als er meer bevingen zijn.

² Hierbij moet worden opgemerkt dat de vraagstelling in de vragenlijst direct na een beving (bijvoorbeeld Stroebe *et al.*, 2019a) enigszins verschilt van de vraagstelling in de periodieke vragenlijsten (bijvoorbeeld Stroebe *et al.*, 2019b). In de periodieke vragenlijsten wordt gevraagd "Hoe veilig heeft u zich de afgelopen vier weken gevoeld op de plek waar u woont in verband met de gaswinning?" In de vragenlijst uitgezet direct na de beving bij Westerwijterwerd werd gevraagd naar de ervaren veiligheid "op dit moment". De antwoorden gegeven in reactie op beide vraagstellingen bevestigen het idee dat er een verband is tussen bevingen en de ervaren veiligheid.

Ook in de Maatschappelijke Effecten Inventarisatie – een rapport dat als doel heeft overzicht te geven van de maatschappelijke gevolgen van projecten – van de NAM, constateert de auteur dat nog altijd onveiligheid wordt ervaren door bewoners, vooral na aardbevingen zoals bij Zeerijp of Westerwijtwerd (Barendregt, 2019). Het versneld afbouwen van de gaswinning heeft een positief effect op de ervaren veiligheid, hoewel ook het gevoel “eerst zien dan geloven” lijkt te overheersen. Voor dit onderzoek putte de auteur uit publiek beschikbare bronnen, monitoringsgegevens van de NCG, de TCMG, het CVW en de NAM. Voor een groot deel is deze publicatie dus een samenvatting van de onderzoeken die ook in deze literatuurstudie en de vorige literatuurstudie (Busscher et al. 2020) besproken worden.

Versterking

De Onafhankelijke Raadsman signaleert dat onzekerheid over wat er gaat gebeuren bewoners parten speelt, bijvoorbeeld bij de versterkingsoperatie (Onafhankelijke Raadsman, 2019; 2020). Dit komt naar voren in de jaar-rapporten waarin de klachten besproken worden die zijn binnengekomen tussen begin 2019 en half 2020.³ In totaal kwamen 192 meldingen binnen bij de Onafhankelijke Raadsman. 124 in 2019 en 68 in de eerste helft van 2020. Van deze meldingen betrof 57% schadeafhandeling, 33% bouw-kundig versterken, 12% regelingen omtrent aardbevingen, en minder dan 1% overige aardbevingsgerelateerde zaken en andere klachten.

Hoewel er met betrekking tot de versterkingsoperatie wordt aangedrongen op een crisisaanpak is er in de praktijk structureel minder voortgang dan alom werd verwacht. Gebrekkige communicatie met bewoners vergroot de onzekerheid, net zoals het gebrek aan regie dat bewoners ervaren. *“Als mensen lange tijd niet weten waar ze aan toe zijn, veroorzaakt dit boosheid, onzekerheid en zelfs gezondheidsklachten.”* (Onafhankelijke Raadsman, 2020: 24). Afhankelijk van de situatie van bewoners wordt hier ook door de Raadsman gehamerd op maatwerk, net als in de vergoedingen van bijkomende kosten voor huurders.

³ Het betreft een halfjaarrapport (Onafhankelijke Raadsman, 2019) dat de eerste helft van 2019 beslaat en een “anderhalfjaarrapport” (Onafhankelijke Raadsman, 2020) dat heel 2019 én de eerste helft van 2020 betreft.

De onzekerheid en het gevoel van onveiligheid spelen ook een rol bij bewoners die denken dat hun woning onveilig is, terwijl hun woning niet in het versterkingsprogramma is opgenomen. Voor deze gevallen is het loket Opname op Verzoek geopend. De opening van het loket Opname op Verzoek heeft niet alleen lang op zich laten wachten, maar ook blijkt uit de klachten die zijn binnengekomen bij de Onafhankelijk Raadsman dat het loket op dit moment niet afdoende functioneert. De voornaamste reden is dat aanvragen voor woningen die al op de versterkingslijst staan, standaard worden afgewezen. Deze aanpak doet geen recht aan een realiteit waarin versterking jarenlang op zich laat wachten, terwijl bewoners zich onveilig voelen in hun woning. Bewoners die zich nu onveilig voelen, maar waarvan de woning een lage prioritering heeft op de versterkingslijst kunnen jarenlang in onzekerheid blijven en onveiligheid ervaren.

De onderzoekers van Gronings Perspectief voegden aan de vragenlijst van juni 2019 enkele vragen toe over de versterkingsoperatie (Stroebe et al., 2019b). Ze wilden hiermee inzicht krijgen in het aantal bewoners dat te maken heeft met versterking en hun verwachtingen van de versterking. De onderzoekers constateren een verschil tussen het percentage bewoners dat denkt dat versterking van hun huis nodig is (18%) en het percentage dat denkt dat hun huis daadwerkelijk versterkt gaat worden (6%) (Stroebe et al., 2019b). Wederom zijn de verschillen hier bij mensen met meervoudige schades nog groter. Van hen denkt 37% dat versterking nodig is, terwijl slechts 14% verwacht dat hun huis daadwerkelijk versterkt gaat worden. Enerzijds laten de percentages zien dat een groot deel van de Groningers niet denkt dat versterking nodig is en ook niet verwacht dat het gaat gebeuren. Anderzijds lijkt het verschil tussen de ervaren noodzaak en de verwachting zorgelijk. Hoewel de onderzoekers zich hierover niet verder uitspreken, lijkt het aannemelijk dat bewoners die denken dat hun huis versterkt moet worden, maar niet verwachten dat dit gebeurt, zich voor langere tijd onveilig zullen voelen. Eveneens zou deze discrepantie geïnterpreteerd kunnen worden als een gebrek aan vertrouwen in de aanpak van de versterkingsopgave.

4.3 Schadeafhandeling

Schades niet gemeld door gebrek aan vertrouwen in afhandeling

Angst voor procedures die veel tijd en energie kosten

Naar aanleiding van het toenemende aantal schademeldingen na de beving van Westerwijtwerd (22 mei 2019, M3,4) deed Gronings Perspectief in opdracht van de TCMG onderzoek naar de beweegredenen van bewoners voor het al dan niet melden van schade (Postmes *et al.* 2020). Het onderzoek richt zich op de factoren die het verloop van het aantal schademeldingen kunnen verklaren en de beweegredenen die een rol spelen bij het al dan niet melden van schade bij de TCMG. Met statistische analyses vinden de onderzoekers een aantal factoren die het verloop van schademeldingen kunnen verklaren. Hoge aantallen schademeldingen kunnen goed verklaard worden door een sterke beving of een grote hoeveelheid (kleinere) bevingen. Ook in hoeverre bewoners een beving gevoeld hebben, beïnvloedt het meldgedrag. Er wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat de kleinere beving bij Veendam (7 januari 2019, M1.3) door veel mensen gevoeld is en daardoor tot relatief veel schademeldingen lijkt te hebben geleid.

In een vragenlijst is respondenten gevraagd naar hun redenen om schade al dan niet te melden (N= 1.473). 49% van de respondenten noemt het hebben van schade of scheuren als de primaire reden voor het melden van schade. 19% noemt de wens voor compensatie in de kosten als reden. 13% noemt expliciet de wens voor schadeherstel. Hieruit lijkt een soort vanzelfsprekendheid te spreken: wie schade is aangedaan maakt hier melding van, omdat het logisch is dat (het herstel van) de schade vergoed wordt.

Het is op basis van de vragenlijst nog niet helemaal duidelijk of hieruit kan worden opgemaakt dat bewoners ook schadeherstel of –vergoeding verwachten. Hebben zij vertrouwen in een goede schadeafhandeling?

Tegelijkertijd lijkt het alsof er na sommige bevingen en in sommige gemeenten een langer na-ijlend effect van een beving op het aantal schademeldingen te zien is. Dit kan deels verklaard worden door het meldgedrag van coöperatieve verhuurders. Zij sparen schades vaak op om in één keer grote aantallen te melden. Maar ook veel bewoners melden schade op momenten dat er geen bevingen zijn. Deels komt dat doordat sommige mensen schade niet direct melden. De voornaamste redenen die respondenten noemen om schade niet te melden zijn het vermijden van gedoe of confrontatie en een gebrek aan vertrouwen in een goede afhandeling van de schade. Beide redenen worden door iets meer dan 20% van de respondenten genoemd. De categorieën lijken enigszins te overlappen. Respondenten die er niet voor voelen alle procedures weer te doorlopen, hebben soms ook geen vertrouwen in een goede afloop van dat proces. Daarnaast zijn ook de geringe omvang of ernst van de schade, twijfel of (er wel bewezen kan worden dat) de schade door aardbevingen ontstaan is, “nog niet aan toegekomen” en het nog bezig zijn met andere (schade-) procedures redenen om schade niet te melden. Een gebrek aan tijd en prioriteit (24%) en het niet eerder opmerken van de schade (23%) vormen de belangrijkste reden voor respondenten om schade pas later te melden.

Wat als een rode draad door de verschillende redenen heen lijkt te lopen, is het idee dat met het melden van schade, procedures worden gestart die veel tijd en energie van de bewoners vergen. Ongeacht hun verwachting van de uitkomst van het proces, lijken respondenten die wachten met het melden van schade ervan uit te gaan dat zij er veel werk van hebben. Dit “werk” kan redelijk concreet zijn (bijvoorbeeld bewijs aanleveren), maar ook mentaal (in de vorm van zorgen of frustratie).

Uit de telefonische interviews met respondenten bleek dat de verwachtingen van de schadeafhandeling over de jaren heen naar beneden te zijn bijgesteld. Het lijkt dus niet waarschijnlijk dat bewoners ontevreden zijn doordat ze onrealistisch hoge verwachtingen hebben. De kijk die bewoners op de betrokken instantie hebben lijkt een rol te spelen bij het melden van schade en het gebruik maken van regelingen. Uit de interviews leiden de onderzoekers ook af dat bewustwording een rol speelt. Bewoners realiseren zich op een bepaald moment dat de aardbeving ook hun leven en woning beïnvloedt. Hoewel de realisatie alerter en waakzamer maakt, leidt ze niet onmiddellijk tot het meer melden van schade.

Stuwmeerregeling

Uitgelicht

De Stuwmeerregeling liep bij de TCMG van 3 juli 2019 tot en met 31 december 2019. De Stuwmeerregeling is in het leven geroepen om het grote aantal openstaande schademeldingen dat mede ontstond door de hausse aan schademeldingen na de beving bij Westerwijtwerd (22 mei 2019, M3,4) af te handelen. Alle aanvragers die voor 13 juni 2019 bij de TCMG een schademelding hadden gedaan, konden gebruik maken van de regeling. Er waren drie opties beschikbaar voor aanvragers. (i) De reguliere procedure voor schadeafhandeling doorlopen. (ii) Een vaste vergoeding van 4000 euro ontvangen voor ontstane fysieke schade. (iii) Zelf een aannemer inhuren voor schadeherstel, waarvan tot 10.000 euro (incl. btw) gefactureerd kon worden bij de TCMG. Bij opties (ii) en (iii) geldt bovendien een vaste vergoeding van 1000 euro voor overige schade.

De Onafhankelijke Raadsman (2020) constateert in zijn jaarrapport dat de Stuwmeerregeling over het algemeen positief beoordeeld wordt. Toch zijn er ook bij bewoners en de Onafhankelijke Raadsman zorgen over de onduidelijkheid van de voorwaarden en met name over de o-meting. Bewoners waren bang dat schades ontstaan in de periode tussen de acceptatie van de regeling en de o-meting niet vergoed zouden worden.

Stuwmeerregeling over algemeen positief beoordeeld

Bij particulieren zelden verband aangetoond tussen bodemdaling en schade

De tevredenheid van respondenten over de schadeafhandeling hangt sterk samen met de duur van de schadeafhandeling. Dit betreft zowel de feitelijk duur als voor de door de TCMG gehanteerde termijn. Na een nieuwe melding communiceerde de TCMG een formele termijn van 15 maanden met bewoners. Dit leek velen in het verkeerde keelgat te schieten. Ook als bewoners nog niet wisten hoe lang de afhandeling daadwerkelijk ging duren, dan maakte het noemen van zo'n lange termijn veel negatieve emoties los.

Vrieling et al. (2019) concluderen dat bewoners aangeven bijna altijd schade te melden en te laten herstellen, maar dat dit in mindere mate volledig wordt vergoed. Bewoners moeten dus zelf geld bijleggen voor schadeherstel. Ook oordelen bewoners tamelijk negatief over de manier waarop er met schademeldingen wordt omgegaan. De schadeafhandeling wordt negatiever, slechter, minder zorgvuldig en trager beoordeeld in vergelijking met de vorige meting. Ook geeft versterking volgens bewoners overlast. Wel zien bewoners dat bouwkundig versterken leidt tot een verbetering van de buurt. Informatievoorziening is hierbij erg belangrijk. Zo geven deelnemers nu aan dat ze niet goed worden geïnformeerd en weinig inspraak of doorslaggevende stem hebben.

Schade door bodemdaling

De Commissie Bodemdaling door Aardgaswinning (kortweg: de Commissie Bodemdaling) werd geïnstalleerd in 1984 en regelt de vergoeding van schade door bodemdaling in de provincie Groningen. De Commissie overziet twee regelingen. De eerste regeling tussen de Provincie Groningen en de NAM heeft betrekking op alle bodemdalingsschade in de provincie Groningen. De overeenkomst tussen de Rijksoverheid en de NAM heeft uitsluitend betrekking op schade door bodemdaling aan Rijksobjecten in de provincie Groningen. In haar jaarverslag rapporteert de Commissie onder andere de uitgekeerde bedragen (Commissie Bodemdaling, 2020). In 2019 heeft de Commissie Bodemdaling € 5.020.136,- uitgekeerd aan bodemdalingsschade in de provincie Groningen. Er werden in 2019 in totaal 28 claims ingediend, waarvan 9 door particulieren. Bij alle gevallen aangemeld door particulieren kon de Commissie Bodemdaling bij inspectie geen causaal verband constateren tussen bodemdaling en schade. Met de overige 19 claims heeft de Commissie ingestemd.

Zienswijze van bewoners

Uitgelicht

De overgang van schadeafhandeling door de NAM en het CVW naar de TCMG en nu het IMG wordt door de Onafhankelijke Raadsman (2020) overwegend als een verbetering gezien. Toch plaatst hij ook een kanttekening bij de werkwijze van de TCMG en het IMG. Deze werkwijze voorziet niet langer in de mogelijkheid een contra-expertise aan te vragen. In plaats daarvan moeten aanvragers zelf een zienswijze aandragen als ze het niet eens zijn met het rapport dat naar aanleiding van de inspectie van de schade wordt opgesteld. In *Boudel op Rieg* stelt het Groninger Gasberaad (2020) dat tot op heden 25% van de aanvragers in reactie op het eerste advies van TCMG en IMG een zienswijze indient. Het Groninger Gasberaad vindt dit veel te veel. Het is zeer belastend voor inwoners om zelf een zienswijze te moeten schrijven. Bovendien zijn bewoners vaak niet in staat om zelf het eerste schaderapport te beoordelen.

De Onafhankelijke Raadsman constateert dat de periode van maximaal 8 weken die hiervoor staat te kort is om een contra-expert in te schakelen.⁴ Bovendien vinden bewoners het moeilijk om zelf een zienswijze te schrijven. Daarnaast signaleren wij dat het verschil in de termijnen die gehanteerd worden door de professionals van de TCMG en het IMG en de 8 weken waarbinnen een bewoner de kans krijgt te reageren ook groot is. Op dit moment biedt alleen een particuliere organisatie, Stut en Steun, hulp aan bewoners op dit vlak. Ook voor proefprocessen zijn niet langer subsidies beschikbaar. De Onafhankelijk Raadsman raadt aan om hier weer een regeling voor in het leven te roepen.

⁴ Op het moment van schrijven, hanteert het IMG zelfs een termijn van 2 weken, met een mogelijke verlenging van 4 weken. Zie bijvoorbeeld IMG (geen datum) 'Zienswijze op advies.' Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouwen-objecten/advies-deskundigen/zienswijze-op-advies> [Laatst geraadpleegd 20 april 2021].

4.4 Vertrouwen en relatie met de overheid

Hoe vaker schade,
des te minder vertrouwen
in instanties

Vooraf NAM en
Rijksoverheid worden
als incompetent gezien

Gronings Perspectief onderzoekt het vertrouwen in verschillende instanties (Stroebe *et al.*, 2019b; 2020a). Het gaat om de Rijksoverheid, gemeenten, Provincie, Veiligheidsregio, NAM, TCMG, NCG, Groninger Bodembeweging, Groninger Gasberaad en de buurt. In de rapporten die het afgelopen jaar uitkwamen werd het vertrouwen in TCMG, GBB en Groninger Gasberaad voor het eerst gemeten. Net als bij de andere variabelen hangt schade ook samen met vertrouwen in instanties. Over het algemeen hebben respondenten met méér schade minder vertrouwen in de instanties. Naast de hoeveelheid schade hebben ook bevingen invloed op het vertrouwen van respondenten in overheid en instanties. Direct na de beving bij Westervijl werd constateren de onderzoekers dat vooral de relatie van bewoners tot de Rijksoverheid onder druk staat (Stroebe *et al.* 2019a).

Het rapport van Vrieling *et al.* (2019) bevestigt dit. Anders dan in het onderzoek van Gronings Perspectief, kijken deze onderzoekers naar de kwaliteit van de relatie met verschillende instanties. Daarbij maken zij onderscheid tussen de waargenomen integriteit en competentie. Zij concluderen dat over het algemeen de betrokken partijen (NAM, Rijksoverheid, de Provincie, gemeenten, CVW, NCG en TCMG) als weinig integer worden gezien. De NAM wordt als het minst integer gezien, gevolgd door de Rijksoverheid. Bewoners vinden deze partijen ook het minst deskundig. Daaruit kun je afleiden dat er twee redenen zijn om weinig vertrouwen te hebben in NAM en Rijksoverheid. De vermeende incompetentie valt daarin op.

Opvallend is dat het onderzoek van Gronings Perspectief een lichte stijging constateert in het vertrouwen in instanties, vanaf 2019 (Stroebe *et al.*, 2019b). Direct na de aardbeving bij Zeerijp (8 januari 2018, M3,4) was er een daling in het vertrouwen in de Rijksoverheid en de NAM, CVW en NCG. Sinds juni 2018 lijkt het vertrouwen in deze instanties weer te stijgen. Voor de laatste drie is de stijging tijdelijk. In 2020 merken de onderzoekers op dat de lichte stijging in het vertrouwen in met name de Rijksoverheid sinds juni 2019 heeft doorgezet (Stroebe *et al.*, 2020a). Ook het vertrouwen in de gemeente lijkt te stijgen, zij het iets minder dan het vertrouwen in de Rijksoverheid. Het vertrouwen in de Rijksoverheid lijkt vooral onder respondenten met meervoudige schade blijvend te stijgen. De onderzoekers vermoeden dat dit mogelijk komt door het afkondigen van maatregelen met betrekking tot het afbouwen van de gaswinning rond het moment van de meting (Stroebe *et al.*, 2019b). Dit vermoeden wordt echter in recentere onderzoeken niet bevestigd (Stroebe *et al.*, 2020a).

Het meest opvallend noemen de onderzoekers de stijging in het vertrouwen in de TCMG (Stroebe *et al.*, 2020a). Direct na de oprichting van de TCMG daalde het vertrouwen, maar sinds juni 2019 lijkt het redelijk gestaag toe te nemen. Waardoor dit komt, kunnen de onderzoekers niet met zekerheid vaststellen. Wel stellen ze vast dat het gemiddelde vertrouwen vooral lijkt te stijgen door een specifieke groep respondenten, namelijk zij die voor het eerst schade hebben gemeld bij de TCMG. Respondenten die voor het eerste schade hebben gemeld bij de TCMG, hebben zelfs meer vertrouwen in de TCMG dan respondenten die nog nooit schade hebben gemeld. Mogelijk was het contact met de TCMG een positieve ervaring die heeft bijgedragen aan vertrouwen?

Het valt op dat in het onderzoek van Vrieling *et al.* (2019) iets heel anders wordt gerapporteerd. Hier zien de onderzoekers juist dat het vertrouwen in bepaalde partijen, zoals de Rijksoverheid, de Provincie en de NAM, verder is gedaald. Mogelijk heeft dit te maken met de periode waarin de vragenlijsten verspreid werden of met de uitsplitsing van resultaten per groep. Stroebe *et al.* (2020a) splitsen de reacties van respondenten uit aan de hand van het aantal schademeldingen die zij hebben gedaan. Vrieling *et al.* (2019) vergelijken respondenten in 3 regio's, waarbij elke regio in verschillende mate met de gevolgen van aardbevingen is geconfronteerd.

De conclusie die wij hieruit trekken is dat de eerste voorzichtige tekenen van enig herstel van vertrouwen bemoedigend zijn, maar dat er nog geen sprake is van een solide trend die in alle onderzoeken terugkeert.

4.5 Sociale cohesie, samenhang en ongelijkheid

Sociale samenhang
belangrijk voor
weerbaarheid

In de vragenlijsten van Gronings Perspectief rapporteren respondenten over de hulp en steun die ze ontvangen en over hun verbondenheid met de buurt. Ongeacht het aantal schades, voelen respondenten zich het meest verbonden met hun burens en ervaren ze van hen ook de meeste hulp en steun (Stroebe *et al.*, 2019b). In iets mindere mate ervaren zij dit met hun familie en hun vrienden.

Eerder werd al geconstateerd dat sociale samenhang een belangrijke buffer vormt voor bewoners. In 2019 hielden de onderzoekers van Gronings Perspectief gesprekken in meerdere dorpen en wijken met als centrale vraag: “waarom verschillen dorpen en gemeenschappen in de mate van sociale samenhang en samenwerking?” (Stroebe et al., 2019c) (Zie ook 6.3 “Bewonersinitiatieven”).

Op basis van de resultaten uit onder meer focusgroepen wordt geconcludeerd dat sociale samenhang een gemeenschap weerbaarder maakt. Men helpt elkaar en deelt informatie met elkaar. Dit leidt ertoe dat de gemeenschap beter om kan gaan met (negatieve) ingrijpende gebeurtenissen. Er lijkt ook een verband te zijn tussen sociale samenhang en het hebben van een gezamenlijke visie over wat belangrijk is voor de buurt, het dorp of de wijk. Als een gemeenschap dezelfde ideeën heeft over het omgaan met een gebeurtenis, dan kan er gemakkelijker gezamenlijk actie ondernomen worden. Behalve gezamenlijke visie speelt ook iets als wat de onderzoekers duiden als *efficacy* een rol bij sociale samenhang, oftewel “het gevoel hebben om iets gezamenlijk aan te kunnen”. De onderzoekers constateren een relatie tussen sociale samenhang en *efficacy*. Als er in grotere mate sprake is van sociale samenhang, dan is de kans groter dan mensen het gevoel hebben dat ze samen een uitdaging aan kunnen.

Tot slot zien de onderzoekers een relatie tussen sociale samenhang en verbondenheid met de buurt. Ze onderscheiden twee vormen van verbondenheid: een wederkerige verbondenheid met burens en een verbondenheid met het grotere geheel. Het eerste gaat bijvoorbeeld over burens die elkaar over en weer helpen. Het tweede verwijst naar een identificatie met de buurt of de plaats los van dit soort individuele relaties. Een gevoel van verbondenheid met lotgenoten lijkt in grotere mate sociale samenhang te kunnen verklaren. Toch zijn volgens de onderzoeker de twee vormen van verbondenheid zo verweven, dat beiden een cruciale rol spelen in sociale samenhang.

4.6 Genoegdoening en erkenning

Ook door falende overheid
zijn diepe wonden
ontstaan

Immaterieel leed door
NAM en Rijksoverheid

De afgelopen jaren is, naast aandacht voor de materiële gevolgen, in toenemende mate ook aandacht voor de immateriële gevolgen van de aardbevingen. Het voorwoord van het jaarrapport van de Onafhankelijke Raadsman (2020) stelt dat niet alleen door de gaswinning, maar ook door het falende overheidsoptreden diepe wonden zijn ontstaan. In 2021 zal een regeling voor het vergoeden van immateriële schade bij het IMG van start gaan.⁵ Het doel van de vergoeding is financiële compensatie én het erkennen van het immateriële leed. De Onafhankelijke Raadsman (2020) spreekt de verwachting uit dat de komst van een vergoeding voor immateriële schade bij de IMG positief zal zijn. Tegelijkertijd waarschuwt hij dat bij het uitwerken van de regeling de balans tussen maatwerk en heldere, niet ingewikkelde regelingen goed in de gaten moet worden gehouden.

⁵ IMG (2020) 'Immateriële Schade.' Beschikbaar via <https://www.schadedoormijnbouw.nl/immateriele-schade> [Laatst geraadpleegd 28 januari 2021].

De juiste balans tussen maatwerk en helderheid is ook van belang bij de regeling voor waardedaling. De eerdere regeling van de NAM is door veel bewoners als oneerlijk ervaren en de huidige regeling heeft lang op zich laten wachten. Ook voor de ongelijkheid en onrechtvaardigheid die ontstaan is door bewoners die in een eerder stadium de veel lager uitvallende compensatie voor waardedaling van de NAM hebben geaccepteerd moet een oplossing gevonden worden, schrijft de Onafhankelijke Raadsman. Deze mensen hebben zich vaak door omstandigheden gedwongen gevoeld een te laag aanbod te accepteren. Tot slot stelt het rapport vragen bij de grenzen van het gebied dat valt onder de bevoegdheid van de IMG. Vooral voor gedupeerden van de effecten van de gasopslag bij Norg moet duidelijkheid geschept worden.

In 2019 publiceerden Verheij et al. het adviesrapport “lets van erkenning”. In opdracht van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat bracht de adviescommissie een advies uit over een regeling voor het vergoeden van immateriële schade ontstaan als gevolg van de mijnbouwactiviteiten in het Groningenveld en de gasopslag Norg (Verheij et al., 2019). De regeling zal worden uitgevoerd door het IMG. In het rapport weegt de adviescommissie expliciet verschillende opties af om zo inzicht te geven in de voor- en nadelen van verschillende benaderingen.

Om te beginnen stellen de auteurs vast dat er in Groningen een grote verscheidenheid aan gevallen van immaterieel leed is, veroorzaakt door de NAM en de Rijksoverheid. Waar sommige bewoners nauwelijks psychische gevolgen ondervinden door wat hen jarenlang is aangedaan, zijn er ook bewoners die dusdanig geraakt zijn dat ze de regie over hun eigen leven en gezondheid zijn verloren. In juridisch jargon wordt immateriële schade ook wel uitgedrukt als “aantasting in de persoon op andere wijze”. In relatie tot de mijnbouwactiviteiten in Groningen kunnen verschillende vormen van aantasting worden onderscheiden. Geestelijke letsel ontstaat wanneer de mentale gezondheid van een bewoner wordt aangetast, bijvoorbeeld door chronische stress. Er kan sprake zijn van een inbreuk op de privacy, bijvoorbeeld als iemands woning ingrijpend verbouwd moet worden of als er sprake is van een noodgedwongen (tijdelijke) verhuizing. Hinder kan ontstaan als de materiële staat van de woning immateriële gevolgen heeft, bijvoorbeeld doordat stutten in de woonkamer de kwaliteit van leven aantasten. Angst kan schade toebrengen met name als iemand zich chronisch ernstig onveilig voelt. Tot slot kan wellicht worden gesteld dat veel procedures de “redelijke termijn” overschrijden en dat de voortdurende onzekerheid het welzijn van bewoners schaadt.

De vergoeding van immateriële schade, zo stelt de commissie, moet gericht zijn op genoegdoening én erkenning. Dat betekent voor de commissie in eerste plaats dat financiële compensatie op zijn plaats is. Daarnaast kunnen ook excuses, mits door de juiste persoon op het juiste moment aangeboden, een belangrijke rol spelen. Tot slot is het voor genoegdoening en erkenning ook van belang dat betrokkenen hun verhaal kunnen doen en dat zij gehoord worden. Een regeling voor het vergoeden van immateriële schade moet aan al deze drie factoren recht doen wil zij het beoogde effect hebben.

Behalve het leed dat betrokkenen is aangedaan en de verschillende ingrediënten die nodig zijn voor genoegdoening en erkenning (perspectief van de benadeelden), weegt de commissie ook de uitvoerbaarheid (bestuurlijk perspectief) en de verhouding van de regeling tot het Nederlands recht (juridisch perspectief) mee. Al deze verschillende overwegingen meenemend, weegt de adviescommissie aan de hand van vier criteria de alternatieven af. De regeling moet (i) niet te belastend zijn voor benadeelden; (ii) niet teveel over- of onder-compenseren; (iii) uitvoerbaar zijn; (iv) redelijkerwijs in lijn zijn met het bestaande smarten-geld-niveau in Nederland.

De adviescommissie beveelt een regeling aan waarbij letsel wordt ingedeeld in de drie “vignetten”, namelijk wonen, gezondheid en welzijn. “Wonen” betreft letsel dat in verband kan worden gebracht met de ervaring van de woning, zoals woonkwaliteit of een gevoel van onveiligheid. “Gezondheid” betreft klachten zoals stress, slapeloosheid of depressie die de gezondheid aantasten. “Welzijn” heeft betrekking op het effect dat langdurige (en soms oneerlijke) procedures hebben op het algemeen welzijn van een bewoner, bijvoorbeeld door het effect dat het heeft op het gezinsleven. Voor elk vignet dat van toepassing is, wordt per huishouden een bedrag van 1.000 euro uitgekeerd. Bewoners vragen dit bedrag zelf aan en motiveren hun aanvraag zelf. Toekenning van de vergoeding gebeurt dus op basis van vertrouwen in het verhaal van de bewoner. Hierbij moet bovendien ruimte worden geboden aan betrokkenen om hun verhaal te doen op zo’n manier dat zij zich gehoord voelen.

Erkenning en geestelijke verzorging

In de masterscriptie van Christine van der Veer (2019), voor de masteropleiding Geestelijke Verzorging (Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienswetenschappen, RUG), staat het thema erkenning centraal. Ze verkent welke rol erkenning speelt in het werk van geestelijk verzorgers in het aardbevingsgebied.

Van der Veer onderscheidt drie verschillende dimensies van erkenning: liefde, respect en sociale waardering. Deze hebben alle drie hun eigen tegenhanger in miskennis: schending van de lichamelijke integriteit, juridische uitsluiting, sociale degradatie. Op basis van de onderzoeken van Gronings Perspectief (elders in dit hoofdstuk besproken) constateert ze dat er sprake is van miskennis onder Groningers. De aardbevingsproblematiek maakt misschien niet direct inbreuk op de lichamelijke integriteit van bewoners, maar de psychosociale impact kan het leven van bewoners wel zo ingrijpend beïnvloeden dat het bijvoorbeeld ook liefdesrelaties raakt. Respect voor de bewoners van het aardbevingsgebied als dragers van erkende (mensen-)rechten ontbreekt, omdat de aardbevingen woning en privéleven aantasten. Tot slot lijkt er weinig waardering te zijn voor de bijdrage die de Groningers door de gaswinning leveren aan de staatskas. Er wordt onvoldoende erkend wat het offer is dat Groningers daarvoor brengen. Hiermee, constateert de auteur, raakt de aardbevingsproblematiek aan de existentiële, relationele en politieke aspecten van erkenning.

Met een empirische studie onderzoekt Van der Veer welke rol het begrip van erkenning speelt in het werk van geestelijk verzorgers in het aardbevingsgebied. Ze analyseert hiervoor de data uit een *expertmeeting* in 2019, waarbij geestelijk verzorgers die actief zijn in het aardbevingsgebied met elkaar in gesprek gingen.⁶ Twee thema's kwamen in de gesprekken naar voren. Ten eerste maakten de deelnemers zich zorgen over sociale verdeeldheid. Doordat mensen niet gelijktijdig of gelijk behandeld worden door de instanties, kunnen sociale relaties onder druk komen te staan. Ook leidt het ertoe dat mensen liever niet meer over deze zaken spreken met elkaar. Ten tweede maken deelnemers zich in het bijzonder zorgen over jonge gezinnen en mensen die kwetsbaar zijn, bijvoorbeeld door hun leeftijd of door een handicap. Bij de eerste groep gaat het om het effect dat het heeft op kinderen, maar ook, daarmee samenhangend, de dynamiek binnen het gezin. Zitten ouders op één lijn? Is er nog tijd en aandacht over voor de gewone zaken binnen een gezin, zoals het voorlezen voor de kinderen?

Geestelijk verzorgers zien het bieden van een luisterend oor als een belangrijk onderdeel van hun werk. Dat betekent tijd en ruimte creëren door bij mensen langs te gaan of bijeenkomsten te organiseren, maar ook door op straat of in de supermarkt bewoners aan te spreken. Dat laatste lijkt in het

⁶ De bijeenkomsten werden georganiseerd door onderzoekers van de RUG en de Protestantse Theologische Universiteit. Christine van de Veer was bij alle drie de bijeenkomsten aanwezig als student-assistent. Ze maakte de transcripties van de gesprekken. Voor deze scriptie analyseert ze de data van het tweede gesprek. De gesprekken bestonden uit drie delen of rondes: (i) de deelnemers beantwoordden de vragen "wat zag je, wat deed je en waar vond je steun"; (ii) de deelnemers reageerden op elkaar; (iii) andere betrokkenen brachten hun perspectieven naar voren.

Erkenning: het verschil tussen geld en waardering

Uitgelicht

Erkenning krijgt in toenemende mate aandacht binnen het gaswinningsdossier. Om ervoor te zorgen dat beleidsmaatregelen die zijn ontwikkeld voor erkenning en compensatie ook leiden tot de ervaring van erkenning en compensatie, is het van belang te verkennen wat erkenning behelst. Ten eerste gaat het om de erkenning van individueel leed. Zoals in verschillende besproken publicaties wordt aangehaald, is het van belang dat men gezamenlijk accepteert dat de gaswinning en het overheidsoptreden (immaterieel) leed hebben veroorzaakt. Bovendien moeten betrokkenen ruimte krijgen om hierover hun verhaal te doen. Erkenning vereist in deze benadering niet alleen financiële compensaties maar ook “luisteren”. Ten tweede lijkt er sprake te zijn van erkenning op een collectief niveau. Ook hier gaat het om het erkennen en compenseren van het veroorzaakte leed. Hierbij speelt ook het gevoel dat de regio en haar inwoners vanuit nationaal perspectief als onbelangrijk worden gezien een rol. Dit heeft betrekking op de gaswinningsproblematiek, maar ook, zoals in andere hoofdstukken besproken, op regiobeleid. Erkenning van de regio vergt een inclusiever regiobeleid, waarbij geen groepen of regio's meer het gevoel hoeven hebben als “verloren” te worden beschouwd. Hierbij moet worden opgemerkt dat om effectief te zijn, de resultaten van veranderend beleid goed merkbaar moeten zijn voor bewoners. Tot slot zouden deze vormen van erkenning en compensatie gezamenlijk tot een verbetering van de relatie tussen bewoners en instanties moeten leiden. Onze aanbeveling is om beter te onderzoeken welke processen van erkenning praktisch kunnen worden ingezet om beschadigde relaties te herstellen en daarmee ook het vertrouwen in instanties.

bijzonder belangrijk gevonden te worden. De deelnemers merken op dat de drempel om deel te nemen aan een georganiseerd gesprek voor sommigen te hoog is. Deels omdat men niet het idee heeft te kampen met psychische problemen, deels omdat mensen door willen met hun leven en geen aandacht meer aan de problemen willen besteden. In gesprekken gebruiken geestelijk verzorgers speciale gesprekstechnieken, zoals het viervoudige pad van vergeving, de Yucel-methode, Rogeriaans pastoraat en het optekenen van levensverhalen. Al deze methoden zijn erop gericht om mensen weer grip te geven op hun eigen verhaal door het leed onder ogen te zien en er betekenis aan te geven.

Eenzijds is er behoefte aan erkenning van het aangedane leed. Anderzijds praten mensen niet graag over hun problemen of emoties. Bewoners, zo merken de geestelijk verzorgers op, willen geen slachtoffer zijn. Toch is het voor erkenning nodig om voor dit leed een taal te vinden. Geestelijk verzorgers kunnen een rol spelen door een veilige ruimte te creëren waarbinnen deze taal kan worden ontwikkeld. Voor erkenning is het belangrijk dat er een ander is die luistert. In eerste instantie zijn dit de geestelijk verzorgers zelf. Vervolgens zullen ook andere partijen bereid moeten zijn te luisteren. Geestelijk verzorgers kunnen zo een rol spelen in het kenbaar maken van de problematiek die zij aantreffen.

4.7 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Gevoel van onrecht,
onvrede en frustratie

Onderzoek nodig naar
hoe instanties vertrouwen
kunnen herstellen

Bewoners willen zich
gehoord en gezien voelen

Het beeld van de psychosociale impact van gaswinning en aardbevingen op bewoners blijft ook in recente onderzoeken grotendeels ongewijzigd. Door de aardbevingsproblematiek voelen bewoners zich onveilig, gefrustreerd en maken zij zich zorgen over de toekomst. Bewoners met meervoudige schades lijden hier het meest onder. Wanneer zich een aardbeving voordoet, nemen deze negatieve gevoelens toe. Als er geen aardbevingen zijn veert men een beetje terug, maar de gecombineerde invloed van tekortkomingen in schadeafhandeling en versterking maken dat er veel negativiteit, onzekerheid en onveiligheid blijft. De versterkingsoperatie vlot onvoldoende. Het proces van schade melden wordt door veel respondenten als moeilijk ervaren. Vooral de lange termijn die verantwoordelijke instanties (ook TCMG, nu IMG) hanteren, dragen bij aan een gevoel van onrecht, onvrede en frustratie. Sociale samenhang en cohesie vormen een buffer voor bewoners. Wanneer in een buurt, dorp of wijk het gevoel heerst dat de aardbevingen een gezamenlijk probleem zijn, waar bewoners gezamenlijk mee kunnen omgaan, dan heeft dit een positief effect op bewoners.

Er is onder bewoners nog altijd vrij weinig vertrouwen in verschillende instanties. Dit beeld is de laatste jaren niet veel veranderd. Uit de onderzoeken in deze literatuurstudie is nog geen eenduidig beeld te destilleren of het vertrouwen in instanties toeneemt of niet. Op dit moment ontbreekt vooral een integrale analyse van *herstel* van vertrouwen. Omdat dat herstel zo belangrijk is voor de toekomst van de regio, vinden wij het een top-prioriteit om nader te onderzoeken wat het stelsel van instanties kan doen om betrouwbaar te zijn en hoe zij vertrouwen kunnen herstellen.

Tot slot zijn genoegdoening en erkenning onderwerp van onderzoek geweest in de periode die deze literatuurstudie beslaat. De aanstaande invoering van een regeling voor het vergoeden van immateriële schade speelt hierin een grote rol. Besproken onderzoeken constateren dat het voor erkenning en genoegdoening belangrijk is dat bewoners zich gehoord en gezien voelen. Dit geldt voor individuele bewoners, maar mogelijk ook voor de regio in bredere zin. Voor een regeling die tot een gevoel van erkenning en genoegdoening bij bewoners moet leiden, is het van belang dat aan de ervaring van bewoners recht wordt gedaan. Een zekere mate van maatwerk lijkt hierbij onontkomelijk. Tegelijkertijd mag een dergelijke regeling niet ingewikkeld zijn. Het zou contraproductief werken als bewoners in lange aanvraagprocedures verzeild raken. Met het oog op de toekomst waarin de gaswinning wordt afgebouwd en de regio een periode van transitie ingaat, is het des te meer van belang dat wordt gezocht naar een manier waarop niet alleen de fysieke, maar ook de mentale schade hersteld wordt. Verder onderzoek naar de vraag hoe de balans hierin kan worden gevonden is dan ook gewenst.

Cultuur, identiteit en binding

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) stelden we vast dat er meer onderzoek nodig is naar cultureel erfgoed in het gaswinningsgebied. Het gaat om onderzoek naar de gevolgen van de gaswinning op cultureel erfgoed, het behoud en herstel van erfgoed in het kader van schadeherstel en versterkingsoperatie (i.s.m. bewoners en erfgoedeigenaren) en het integreren en verbinden van kennisgebieden (bijvoorbeeld architectuur, bouwkunde, geschiedenis). Er werd gesteld dat een goed begrip van cultureel kapitaal essentieel is om in de versterkingsopgave de leefbaarheid op lange termijn te kunnen borgen. Om dit te realiseren is meer kennis nodig over de rol die cultuur, erfgoed en identiteit spelen en kunnen spelen in de toekomst. Er werd gesignaleerd dat het Erfgoedprogramma van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en het Nationaal Programma Groningen (NPG) stappen in de goede richting zouden kunnen zijn voor het opzetten van een visie op het erfgoed in de provincie.

Een onderzoek van ingenieursadviesbureau SWECO in opdracht van de Provincie Groningen, richtte zich op het toeristisch imago van Groningen. Uit dit onderzoek bleek dat de gaswinningsproblematiek af doet aan de aantrekkelijkheid van de stad en de regio voor bezoekers. In de literatuurstudie werd ook geconcludeerd dat, hoewel er mogelijkheden zijn om te investeren in het imago van Groningen, dergelijke investeringen nadrukkelijk niet ten koste mogen gaan van de schadeafhandeling en de versterking van huizen.

5

5.1
Cultureel erfgoed en identiteit
236

5.2
Imago, trots en binding
238

5.3
Erfgoed
240

5.4
Samenvatting en toekomstig onderzoek
243

Introductie

In dit hoofdstuk bespreken we onderzoeken en rapporten over cultuur, identiteit en binding. Met betrekking tot dit onderwerp zijn vooral recente publicaties over erfgoed en het Erfgoedprogramma belangrijk. Er is geen tot weinig onderzoek gepubliceerd dat direct betrekking heeft op identiteit, imago of trots. Wel zijn er publicaties over (cultureel) erfgoed van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en het Nationaal Programma Groningen (NPG) verschenen, waarin ook wordt benadrukt dat erfgoed in belangrijke mate bijdraagt aan gebiedsidentiteit. Dit zullen we in de verschillende paragrafen van dit hoofdstuk kort bespreken.

In lijn met de vorige literatuurstudie, beginnen we met een blik op cultureel erfgoed en identiteit (5.1). Vervolgens bespreken we een publicatie met betrekking tot het imago van Groningen als woonplaats, vestigingslocatie en toeristische bestemming (5.2). In de laatste paragraaf gaan we in op erfgoed en het Erfgoedprogramma van de Nationaal Coördinator Groningen en het Nationaal Programma Groningen (5.3). We sluiten af met een korte samenvatting en enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek (5.4).

Meer kennis nodig over cultuur, erfgoed en identiteit

5.1 Cultureel erfgoed en identiteit

Landschap en stad dragen bij aan thuisgevoel

In de vorige literatuurstudie werd het belang van cultuur erfgoed en gebiedsidentiteit benadrukt, onder andere omdat het de binding van bewoners met het gebied positief kan beïnvloeden (Busscher *et al.*, 2020). Dit komt ook naar voren in de recente voortgangsrapportage van de NCG (2020) over het Erfgoedprogramma. In de voortgangsrapportage signaleert de NCG dat de landschappelijke en stedenbouwkundige kenmerken de provincie Groningen in belangrijke mate de gebiedsidentiteit van de provincie vormen. Gebiedsidentiteit speelt volgens het rapport een belangrijke rol in de leefbaarheid van een gebied. Landschappelijke en stedenbouwkundige kenmerken bepalen de sociale en fysieke kwaliteit van een gebied. Bovendien dragen ze bij aan een gevoel van herkenning en 'thuis voelen'.

Ook het NPG richt zich, in samenwerking met de NCG, op cultureel erfgoed en gebiedsidentiteit. Het NPG heeft het Omgevingskwaliteitsteam (OKT) opgericht om zich te laten adviseren over cultureel erfgoed en identiteit.¹ Naar aanleiding van de voortgangsrapportage van het Erfgoedprogramma, schreef het OKT een advies over erfgoedbeleid gericht aan de NCG (NCG, 2020 – bijlage 2 voortgangsrapportage Erfgoedprogramma).

¹ Het Omgevingskwaliteitsteam bestaat uit Daan Zandbelt (Rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving, College van Rijksadviseurs), Francien van Soest (Provinciaal bouwmeester Groningen), Theo Hoek (Libau) en Jeroen de Willigen (oud-stadsbouwmeester Gemeente Groningen).

Bouw Gronings

Uitgelicht

Er zijn verschillende initiatieven die inspelen op de wens om in Groningen te herstellen, versterken en bouwen mét behoud van de unieke Groningse gebiedsidentiteit. In juli 2020 lanceerden Platform GRAS en adviesorganisatie Libau de manifestatie “Bouw Gronings”.² Het doel van dit initiatief is om regiospecifieke ontwerp, waarmee rekening wordt gehouden met wat kenmerkend is voor Groningen, te stimuleren. Bouw Gronings zet zich in voor het zichtbaar houden van de kenmerkende DNA in Groningen en de eeuwenoude gelaagde schoonheid van het gebied. Verschillende belanghebbenden - initiatiefnemers, opdrachtgevers, bouwers, architecten, ontwerpers, bewoners - worden samengebracht. Er wordt gewerkt met een curator die verschillende partners in een project samen kan brengen. Ook wordt op verschillende manieren, bijvoorbeeld door middel van lezingen, excursies of krantenartikelen, de verbinding met een breder publiek gezocht om zo aandacht te vragen voor het Groninger cultuurlandschap.

De Gemeente Groningen maakte in november 2020 de aanstelling van Dianne Maas-Film als bouwmeester versterking bekend.³ Ze gaat zich bezig houden met visie en ontwerp bij versterking en dorpsvernieuwing in het aardbevingsgebied. De bouwmeester versterking gaat erop toezien dat het karakter van dorpen en wijken niet verloren gaat met deze processen.

Schadeherstel met behoud van unieke gebiedsidentiteit

² Schaap, Peter Michiel en Willems-Kruize, Tim (3 juli 2020) 'Bouw Gronings: samen naar een hernieuwde, Groninger bouwcultuur'. Online beschikbaar via <https://platformgras.nl/magazine/bouw-gronings> [Laatst geraadpleegd: 29 maart 2021].

³ Zie Gemeente Groningen (25 november 2020) 'Nathalie de Vries nieuwe stadsbouwmeester en nieuwe bouwmeester versterking Dianne Maas-Flim'. Online beschikbaar via <https://gemeente.groningen.nl/actueel/nieuws/nathalie-de-vries-nieuwe-stadsbouwmeester-en-nieuwe-bouwmeester-versterking-dianne> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021] en Langeler, Thereza (25 november 2020) 'Nathalie de Vries is de nieuwe stadsbouwmeester van Groningen. Dianne Maas-Flim wordt bouwmeester versterking', *Dagblad van het Noorden*. Online beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Nathalie-de-Vries-is-de-nieuwe-stadsbouwmeester-van-Groningen.-Dianne-Maas-Flim-wordt-bouwmeester-versterking-26231696.html> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

In het advies dat het OKT in januari 2020 presenteerde aan het bestuur van het NPG, stelt het OKT dat erfgoedbeleid niet alleen objectgericht zou moeten zijn, maar ook de context van erfgoedobjecten in beschouwing zou moeten nemen. De relatie tussen het object en het landschap, de omgeving en de (cultuur-)historie is van groot belang. Hiermee zouden niet alleen objecten, maar ook dorpskernen, landschappen, en buurten als erfgoed kunnen worden aangemerkt. Het OKT stelt vast dat zo'n bredere blik op erfgoed binnen erfgoedvisies in toenemende mate belangrijk wordt gevonden. Om erfgoedbeleid op deze bredere manier vorm te kunnen geven, zouden 'gebiedsbiografieën' ten grondslag moeten liggen aan dit beleid.⁴ Met het opstellen van gebiedsbiografieën kan ook worden geïdentificeerd of en waar meer onderzoek nodig is. Zowel gemeenten als het NPG kunnen volgens het OKT een rol spelen in het opstellen van gebiedsbiografieën. Op objectniveau kan vervolgens beleid worden in- en aangepast aan de gebiedsbiografie.

5.2 Imago, trots en binding

Regio aantrekkelijk als
toeristische bestemming,
vestigingslocatie en
woonplaats

In de vorige literatuurstudie bespraken we een onderzoek naar het toeristisch imago van Groningen. We constateerden dat de aardbevingen het imago van Groningen negatief beïnvloedden, maar dat er ook mogelijkheden zijn om het imago te herstellen. In de afgelopen periode zijn geen

⁴ De term 'gebiedsbiografie' verwijst naar een instrument dat de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en kwaliteiten van een gebied in kaart brengt (zie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2020). Gebiedsbiografie als basis voor ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving. Den Haag, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

nieuwe publicaties met betrekking tot het imago van Groningen verschenen. Wel is er aandacht uitgegaan naar het behouden, versterken en verbeteren van het imago van Groningen in het kader van het NPG. Nadat het NPG op 11 maart 2019 van start ging, publiceerde het in oktober 2019 haar programmakader (Nationaal Programma Groningen, 2019).

In het programmakader worden de hoofddoelen van het NPG uiteengezet. Daarnaast maakt het inzichtelijk hoe de bijdrage van activiteiten en initiatieven aan deze hoofddoelen kan worden getoetst, door het ontwikkelen van indicatoren en het vaststellen van referentiegebieden. Het NPG wil de effectiviteit van haar programma's en investeringen meten in termen van zowel brede welvaart als imago.⁵ Over het imago van de regio schrijft het NPG:

“We vinden het belangrijk om het unieke karakter van Groningen te behouden en te versterken. Het vergroten van de brede welvaart moet niet alleen merkbaar zijn voor inwoners, maar ook het imago van Groningen verbeteren. Groningen is aantrekkelijk als toeristische bestemming, vestigingslocatie en als woonplaats. Groningers kunnen trots zijn op hun eigen omgeving. Zo borgen we dat Groningen toekomstbestendig wordt en aantrekkelijk en uniek voor bezoekers en Groningers blijft” (NPG, 2019: 19).

Het gaat dus niet alleen over het toeristisch imago van Groningen – zoals het onderzoek besproken in de vorige literatuurstudie. Het NPG richt zich ook nadrukkelijk op het imago dat de regio heeft onder haar bewoners. Als bewoners de regio als aantrekkelijk vinden en het imago positief beoordelen, dan, zo is de veronderstelling, zegt dit dat bewoners trots zijn op hun regio en er graag (blijven) wonen.

Om te meten of programma's bijdragen aan het behouden, versterken en verbeteren van het imago van Groningen, heeft het NPG opdracht gegeven aan de Hanzehogeschool Groningen, adviesbureau For Love and Place en de Rijksuniversiteit Groningen om een imagomonitor te ontwikkelen.⁶ Met de monitor moet niet alleen gekeken worden naar het imago van Groningen onder niet-Groningers, maar ook naar het imago van Groningen onder Groningers. Begin 2021 zijn de eerste resultaten over het imago van Groningen in 2020 gepubliceerd. Omdat de publicatiedatum van dit nieuwe onderzoek buiten het tijdsbestek valt van dit kennisoverzicht, bespreken we het hier niet in detail.

⁵ Het begrip 'brede welvaart' gaat over welvaartsindicatoren die niet alleen economisch zijn maar ook gaan over bijvoorbeeld ervaren welzijn, inkomensgelijkheid, vrije tijd, gezondheid en de kwaliteit van de leefomgeving.

⁶ Voor meer informatie over de imagomonitor zie Nationaal Programma Groningen (2021) 'Niet-Groningers positiever over Groningen dan Groningers denken'. Online beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagoningen.nl/nieuws/2021/01/02/niet-groningers-positiever-over-groningen-dan-groningers-denken/> [Laatst geraadpleegd 25 maart 2021].

5.3 Erfgoed

Nu meer oog
voor erfgoed

Het Erfgoedprogramma is in 2017 gestart en heeft als doel de unieke Groningse gebiedsidentiteit te behouden.⁷ Het programma werd opgesteld in een samenwerking tussen de NCG, zes gemeenten in het aardbevingsgebied, de Provincie Groningen en de Rijksoverheid. Het Erfgoedprogramma geeft de gemeenschappelijke visie van deze partijen weer op het behouden van erfgoed in het aardbevingsgebied in het kader van schadeherstel en versterking. Ook het NPG, hoewel niet betrokken bij het opstellen van het Erfgoedprogramma, houdt zich met (cultureel) erfgoed bezig.

In 2020 publiceerde de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) een actualisatie en verbreding van het Erfgoedprogramma. De actualisatie en verbreding is opgezet in het kader van het Nationaal Programma Groningen (NPG). De publicatie is een uitwerking van de speerpunten geformuleerd in de Voortgangsrapportage 2019–2022 (zie ook Busscher *et al.*, 2020). In het rapport geven de erfgoedpartners betrokken bij het Erfgoedprogramma van de NCG een onderbouwing van de aanvraag van 20 miljoen euro bij het NPG. Voor het rapport hebben de NCG en de Provincie Groningen in het najaar van 2019 uitgebreid gesproken met de verschillende belanghebbende met betrekking tot erfgoed in Groningen.

⁷ Nationaal Coördinator Groningen (geen datum) 'Erfgoedprogramma'.
Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/erfgoed/erfgoedprogramma> [Laatst geraadpleegd 29 maart 2021].

Dorpshuis 't Zandt verplaatst naar monumentaal centrum

Als voorbeeld voor de ontwikkeling van toekomstbestendig erfgoed wordt 't Zandt in het rapport aangedragen (NCG, 2020). Het dorpshuis van 't Zandt moet versterkt worden en ligt aan de rand van het dorp. Midden in het dorp bevindt zich een cluster van drie monumentale panden die ook versterkt moeten worden, maar waarvoor geen bestemming was. Met behulp van een financiële bijdrage uit het Erfgoedprogramma kan het dorpshuis van de rand van het dorp naar het cluster van monumentale panden in het centrum worden verplaatst. Het fysiek en maatschappelijke toekomstbestendig maken van de panden wordt zo gecombineerd.

Tegelijkertijd is 't Zandt ook een voorbeeld waar tussen bewoners en gemeente conflict is ontstaan over (cultureel) erfgoed en identiteit.⁸ Aan de Hoofdstraat stond een pand, dat volgens bewoners wél en volgens de gemeente niet als 'karakteristiek' moest worden aangemerkt. Dat pand werd gesloopt. Op de plaats van het gesloopte pand wordt nu door Woongroep Marenland een blok van zes moderne huizen gebouwd. Dit naast de eeuwenoude Mariakerk in het dorp. Meerdere bewoners zijn verbolgen over de gebeurtenis maar ook over het proces. Niet alleen vinden ze dat de nieuwe huizen het karakter van het dorp aantasten, maar bovendien voelt men zich door gemeente en woningcorporatie onvoldoende serieus genomen en gepasseerd. Nadat er de indruk is gewekt dat gemeente en bewoners dit samen gingen bespreken, was het volgens hen ineens een voldongen feit waarbij geen rekening meer werd gehouden met hun inbreng en ook geen ruimte meer voor verdere inspraak. Dit wordt niet begrepen, waardoor bewoners zich geminacht voelen.

⁸ Zie bijvoorbeeld Van Hofslot, Gerdt (23 mei 2020) 't Zandt treurt om moderne nieuwbouw naast oude kerk,' *Dagblad van het Noorden*. Online beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/t-Zandt-treurt-om-moderne-nieuwbouw-naast-oude-kerk-25692396.html> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

Op basis van het consultatietraject worden in het rapport vijf thema's voorgesteld die een leidraad moeten vormen in het uitwerken van een beleidsagenda.

Ten eerste stelt het rapport dat moet worden ingezet op **de ontwikkeling van toekomstbestendig erfgoed**. De toekomstbestendigheid heeft fysieke en maatschappelijke dimensies. Zo wordt de veiligheid en, waar mogelijk, de duurzaamheid van een gebouw meegenomen, maar speelt hierbij ook de veranderde maatschappelijke functie een rol.

Ten tweede wordt in het rapport gesteld dat niet alleen panden met een monumentale status, maar ook andere **kenmerkende panden** behouden moeten worden. Het Erfgoedloket en het Erfgoedadviessteam ondersteunen financieel en met advies eigenaren van Rijks- en Gemeentelijke monumenten. Eigenaren van andere kenmerkende panden kunnen bij het Erfgoedloket terecht voor financiële steun. Anders dan bij monumentale panden, regelt de wet met betrekking tot kenmerkende panden alleen de bescherming van de buitenkant. In het kader van de Omgevingswet zien gemeenten kans om hier actiever over te communiceren om vooral eigenaren van kenmerkende panden bewuster te maken van de mogelijkheden.⁹

Ten derde wordt geconstateerd dat de uitvoering van regelingen voor het behoud van erfgoedobjecten wordt belemmerd door een gebrek aan vakpersoneel. Om dit te ondervangen moet worden ingezet op het **opleiden van vakpersoneel** en het **ontwikkelen van innovatieve werkwijzen** in restauratie. Dit benadrukt ook het OKT in haar advies over het Erfgoedprogramma aan de NCG. Ze stelt dat het ontwikkelen en delen van kennis en vakmanschap een belangrijke rol moeten spelen. Met het beter koppelen van bijvoorbeeld MBO, HBO en WO opleidingen die zich richten op landschap en erfgoed, kan het Erfgoedprogramma ook een bijdrage leveren aan een maatschappelijke opgave.

Ten vierde wordt de wens uitgesproken tot het aanhouden van een **flexibel erfgoedbudget**. De afgelopen jaren is gebleken dat de wensen van eigenaren van erfgoed fluctueren. Een flexibel budget maakt het ook mogelijk om in verschillende omstandigheden in te zetten op participatie van verschillende belanghebbenden.

⁹ Sinds 18 januari 2021 kunnen particuliere eigenaren van kenmerkende panden en gemeentelijke monumenten in het aardbevingsgebied een subsidie aanvragen voor onderhoud aan hun pand. Zie Provincie Groningen (geen datum) 'Regulier onderhoud kenmerkende panden en gemeentelijke monumenten (SOK).' Online beschikbaar via <https://www.provinciegroningen.nl/subsidies/cultuur/regulier-onderhoud-kenmerkende-panden-en-gemeentelijke-monumenten-sok/> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

Tot slot zou **verduurzaming** als een rode draad door alle beleidsinstrumenten met betrekking tot erfgoed heen moeten lopen. Net als bij andere gebouwen, is verduurzaming ook bij erfgoedpanden belangrijk. De balans tussen het behoud van cultuurhistorische waarde en verduurzaming staat hierbij centraal. Het gaat zowel om verduurzaming met betrekking tot energie, als in het gebruik van (gerecyclede) materialen.

5.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Groninger
cultuurlandschappen
alom geroemd

In lijn met de vorige literatuurstudie, concluderen we dat er in toenemende mate oog is voor (cultureel) erfgoed in het aardbevingsgebied. Verschillende instanties houden zich hiermee bezig. De samenhang tussen erfgoed, identiteit, leefbaarheid en binding wordt hierbij erkend. Bovendien maakt objectgericht erfgoedbeleid plaats voor erfgoedbeleid waarbij de context, zoals bijvoorbeeld een dorp, wijk of landschap, in zijn geheel wordt meegenomen.

Met betrekking tot het imago van de regio zijn er in de periode die deze literatuurstudie beslaat geen nieuwe onderzoeken verschenen. Publicaties met betrekking tot het imago van Groningen zijn wel verschenen in de eerste maanden van 2021, toen de eerste resultaten van de imagomonitor, ontwikkeld in opdracht van het NPG, openbaar werden. Het gebruik van deze imagomonitor is een mooie ontwikkeling, omdat er structureel mee gespeeld wordt hoe bewoners van Groningen zelf over hun provincie denken en hoe buitenstaanders de regio zien. De eerste resultaten van de 'nulmeting' liggen in lijn met wat we al wisten uit eerder onderzoek: brede welvaart is in de provincie Groningen, met uitzondering van de stad Groningen, lager dan het landelijk gemiddelde. Bovendien is er qua beeldvorming nog een verbeteringsslag nodig, aangezien ondernemers Groningen weinig associëren met innovatief of internationaal. In een volgende inventarisatie zullen we de resultaten van dit nieuwe onderzoek meer in detail bestuderen en in context plaatsen. Voor de toekomst is een belangrijke vraag of het nieuwe imagoinstrument in staat zal blijken om een betekenisvol en invloedrijk aspect van de kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid van de regio af te lezen. Bovendien zal het interessant zijn in hoeverre deze nieuwe monitor inzicht geeft in de impact van NPG. Uiteraard geldt dat imago niet het hele verhaal is: meerdere factoren beïnvloeden leefbaarheid en de beleving van de leefomgeving (zie ook Hoofdstuk 6).

Welk erfgoed is de moeite waard om te behouden?

Vaak ad hoc afweging tussen behoud en innovatie

Hoewel we signaleren dat er verschillende initiatieven zijn die zich bezighouden met herstellen, versterken en bouwen mét behoud van de Groninger gebiedsidentiteit, zijn er relatief weinig publicaties verschenen over die unieke Groninger gebiedsidentiteit. Wij maken ons hier zorgen over. De Groninger cultuurlandschappen worden alomtorend genoemd en ook de wierden en dorpen zijn van uitzonderlijke kwaliteit, maar omdat er de komende jaren zulke ingrijpende en verstrekkende ruimtelijke en bouwkundige ingrepen worden gepleegd is het essentieel dat men zich blijft verdiepen in de vraag wat de waarde van erfgoed is en welk erfgoed de moeite waard is om te behouden. Een gebrek aan aandacht en consensusvorming op dit gebied zou er ook toe kunnen leiden dat verschillende partijen met heel verschillende kennis of informatie over de gebiedsidentiteit beleid maken. Ondanks de toenemende aandacht voor gebiedsidentiteit, wordt de afweging tussen het behouden van erfgoed en, bijvoorbeeld, innovatie dan alsnog ad hoc gemaakt. Wij pleiten dan ook voor extra aandacht voor het onderwerp: niet alleen in de vorm van onderzoek maar ook middels educatie en participatie.

Op basis van de beschikbare onderzoeken en rapporten en informatie over bestaande initiatieven, lijkt het ons in de toekomst wenselijk meer te investeren in onderzoek naar bouwen met behoud van erfgoed. Het zal de komende periode van groot belang zijn om gemeenten te ondersteunen bij hun werk in het opstellen van gebiedsbiografieën. De provincie gaat een nieuwe omgevingsvisie samenstellen. Hoe verhouden deze opgaven zich tot andere initiatieven die zich richten op behoud van Groninger erfgoed, vooral bij herstellen, versterken en bouwen? Het is voor het effectief ontwikkelen van beleid op gebied van identiteit en erfgoed essentieel om ook te investeren in kennisontwikkeling en in innovatieve methoden om de bestaande kennis beter te delen en benutten.

Leefomgeving en leefbaarheid

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) werd geconcludeerd dat de leefbaarheid in (delen van) Groningen onder druk stond en zelfs verder achteruit was gegaan. Niet alleen de gaswinningsproblematiek, maar ook bevolkingskrimp heeft een negatieve invloed op de leefbaarheid in de regio. Hoewel de gaswinningsproblematiek afdoet aan het woonplezier van bewoners, neemt de verhuiscens van bewoners niet toe. De plaats-binding in de regio is vanuit internationaal perspectief gezien vrij hoog.

In de provincie Groningen zijn relatief veel bewonersinitiatieven. In dergelijke initiatieven wordt veel van bewoners gevraagd als zij actief ingeschakeld worden voor het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid. Hoewel onderzoek hierover geen definitief uitsluitsel gaf, lijkt het erop dat de verwachtingen ten aanzien van bewonersinitiatieven hoger zijn in Groningen dan in andere delen van het land, omdat er meer nodig is om de leefbaarheid te verbeteren en op peil te houden. Enerzijds zijn sommige bewoners goed uitgerust om dit te doen en sluiten bewonersinitiatieven vaak aan bij de wensen en behoeften van de gemeenschap. De initiatieven zijn bovendien een manier voor bewoners om gezamenlijk met problematiek om te gaan.

6

6.1
Leefbaarheid
251

6.2
Bevolkingskrimp en leefbaarheid
253

6.3
Bewonersinitiatieven
256

6.4
Energietransitie
260

6.5
Samenvatting en toekomstig onderzoek
266

Anderzijds vergt het opzetten van bewonersinitiatieven veel van mensen en lukt het vaak niet om de hele gemeenschap te mobiliseren. Dit zou ertoe kunnen leiden dat bewonersinitiatieven niet in de behoeften van alle bewoners kunnen voorzien. In het besproken onderzoek wordt gesuggereerd dat in Groningen extra financiering en steun vanuit de gemeente nodig is om bewonersinitiatieven te laten slagen.

De aardbevingsproblematiek en met name het stoppen van de gaswinning kan ook voor nieuwe kansen en impulsen zorgen, bijvoorbeeld op gebied van energietransitie en nieuwe energievoorziening, waar ook het Nationaal Programma Groningen deels op inzet. Ook hierbij blijft het van belang bewoners meer dan in het verleden te betrekken en hun wensen en behoeften goed in het oog te houden.

**Bewoners vrij
honkvast**

**Veel initiatieven uit
gemeenschap**

Introductie

Opvallend is dat sinds de vorige literatuurstudie relatief weinig publicaties over leefbaarheid in relatie tot de gaswinningsproblematiek zijn verschenen. Leefbaarheid wordt vooral besproken in relatie tot regiobeleid, bevolkingskrimp en bewonersparticipatie. Deze thema's spelen uiteraard ook een rol in het gaswinningsgebied, hoewel daar door de gevolgen van de gaswinning ook extra complicaties te verwachten zijn.

In dit hoofdstuk bespreken we vier thema's die te maken hebben met leefbaarheid. Eerst zullen kort de ontwikkelingen in de literatuur en het beleid op het gebied van leefbaarheid in het algemeen worden besproken (6.1). Vervolgens richten we ons op bevolkingskrimp (6.2). Uit de vorige literatuurstudie bleek dat de belangrijke rol van bewonersinitiatieven in het kader van leefbaarheid kansen en risico's met zich meebrengt. Er zullen enkele nieuwe publicaties over bewonersinitiatieven en de factoren die bijdragen aan hun succes besproken worden (6.3). Tot slot behandelen we literatuur over de energietransitie, de factoren die draagvlak stimuleren en de uitdagingen die ten grondslag liggen aan het slagen ervan (6.4).

6.1 Leefbaarheid

Aantrekkelijkheid voor wonen en leven onder druk

Leefbaarheid is de aantrekkelijkheid van een regio voor wonen en leven. Leefbaarheid wordt bepaald door de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de wensen en behoeften van het individu (Busscher *et al*, 2020). Onder andere werkgelegenheid, sociale voorzieningen en infrastructuur spelen een rol met betrekking tot de leefbaarheid van een gebied of regio. Ook de fysieke kwaliteiten van de omgeving, rust en ruimte of juist dynamisch en bebouwd, spelen een rol. Deze verschillende aspecten zijn ook terug te zien in beleid gericht op het vergroten van de leefbaarheid in de provincie Groningen. De Nationaal Coördinator Groningen (NCG) zet bijvoorbeeld in op het ondersteunen van bewonersinitiatieven, het verbeteren van de fysieke woon- en leefomgeving en regionale projecten die overkoepelende thema's zoals cultuur, economie of infrastructuur betreffen.¹

¹ Sinds 2016 heeft de NCG de regie over enkele leefbaarheidsprogramma's in de provincie Groningen. Een tussentijdse evaluatie door de NCG werd besproken door Busscher *et al*. (2020). Informatie over de leefbaarheidsprogramma's van de NCG is beschikbaar via Nationaal Coördinator Groningen (geen datum) "Kansrijk Groningen." Beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/kansrijk-groningen> [Laatst geraadpleegd 19 januari 2021].

Verscheidende studies hebben aangetoond dat de gaswinningsproblematiek de leefbaarheid onder druk heeft gezet (zie Busscher *et al.*, 2020). Ook de meeste recente vragenlijst van een periodiek onderzoek naar de mening van bewoners over de gaswinning bevestigt dit (Vrieling *et al.*, 2019).² Deelnemers geven aan dat de aardbevingen niet alleen een negatieve invloed hebben op (de waarde van) woningen, maar ook op stress, bezorgdheid, het verslechteren van relaties in de buurt en woonplezier. De bevindingen zijn geheel in lijn met de resultaten uit het verleden.

Deelnemers geven over de gehele linie aan dat de negatieve gevolgen belangrijker zijn voor anderen dan voor henzelf. De onderzoekers suggereren dat de verhuishens in vergelijking met andere gedragingen rond hetzelfde niveau lag als bij de vorige meting: slechts weinig bewoners zouden willen verhuizen uit het aardbevingsgebied. Op zich correspondeert die conclusie met ander onderzoek in het verleden met een grotere steekproef. Maar uit het onderzoek blijkt evenmin dat het percentage dat wil verhuizen sterk is veranderd. Hierbij moet opgemerkt dat de wens om te verhuizen maar heel indirect een verband houdt met de leefbaarheid. Er zijn belangrijke andere factoren die hier aan bij kunnen dragen, zoals leeftijd (jongeren trekken vaak naar steden), het gebrek aan betaalbare beschikbare woningen buiten het aardbevingsgebied (Elshof *et al.*, 2020) of een sterke binding met de regio (zie bijvoorbeeld Jansen, 2019, in Busscher *et al.*, 2020).

Omdat leefbaarheid veel verschillende aspecten heeft, is het moeilijk te definiëren. Dit maakt het bovendien moeilijk om de impact van bepaalde fenomenen op leefbaarheid te bepalen. Dit is des te meer het geval in de regio Noord-Nederland waar naast leefbaarheidsvraagstukken ook krimp een rol speelt. Krimp en (verminderde) leefbaarheid zijn zo nauw verweven, dat het moeilijk is om oorzaak en gevolg te onderscheiden. Het is onduidelijk of krimp een symptoom, oorzaak of direct gevolg is van verminderde leefbaarheid. In gebieden waar krimp voorspeld wordt, wordt over het algemeen minder geïnvesteerd. Dit kan er weer toe leiden dat mensen zich er minder graag vestigen en dat zich daardoor krimp voordoet. Tegelijkertijd is krimp niet altijd het gevolg van verminderde leefbaarheid maar kan het ook zijn dat de leefomgeving niet aansluit op de behoeften van bewoners. Als woningprijzen bijvoorbeeld niet aansluiten bij het budget van starters, dan kan dit er voor zorgen dat zij wegtrekken zelfs als ze liever in de regio zouden blijven wonen.

² Het gaat hier om de rapportage van de resultaten van fase 6 van dit onderzoek, zie ook hoofdstuk 4.

In de volgende paragrafen bespreken we onderzoeken die zich richten op specifieke aspecten van leefbaarheid. Voor de toekomst van de regio, en de effectiviteit van de investeringen die in dat kader de komende jaren gedaan zullen worden, lijkt het ons van belang dat toekomstig onderzoek zich óók richt op een meer integraal overzicht van deze aspecten. Dit zou ertoe kunnen bijdragen dat investeringen in leefbaarheid en leefomgeving (nog) beter aansluiten op de behoeften van de bewoners.

6.2 Bevolkingskrimp en leefbaarheid

Bevolkingskrimp oorzaak
of gevolg verminderde
leefbaarheid?

Groeiende stad,
leeglopend ommeland

Het begrip “bevolkingskrimp” verwijst naar een afname van absolute bewonersaantallen. De Rijksoverheid heeft in Nederland 9 krimpgebieden en 11 anticipeergebieden aangewezen.³In krimpgebieden is de prognose dat de bevolking tot 2040 met minimaal 12,5% daalt. In anticipeergebieden is dit minimaal 2,5%. Volgens de prognose van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (te Riele et al, 2019: 5) zal er tussen 2018 en 2035 sprake zijn van krimp in de oostelijke gemeenten van de provincie Groningen, maar groei in de Gemeente Groningen.

³ Rijksoverheid (geen datum) 'Krimpgebieden en anticipeergebieden.'

Online beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bevolkingsdaling/krimpgebieden-en-anticipeergebieden> [Laatst geraadpleegd: 12 mei 2021].

Krimp en verminderde leefbaarheid worden vaak met elkaar in verband gebracht. De precieze relatie tussen de twee begrippen behoeft verdere uitwerking. Is krimp de oorzaak van verminderde leefbaarheid? Leidt afnemende leefbaarheid tot krimp? In het aardbevingsgebied is een redelijk grote overlap te zien tussen krimpgebieden en gebieden waar een groot deel van de woningvoorraad aardbevingssschade heeft. Zoals ook wordt besproken in het hoofdstuk over de ontwikkelingen op de woningmarkt, maakt dit het moeilijk om causale verbanden te leggen.

Verschillende recente publicaties bespreken de invloed van (nationaal) overheidsbeleid met betrekking tot krimp en leefbaarheid. In *Een Klein Land met Verre Uithoeken* beschrijft Floor Milikowski (2020) hoe een koerswijziging op het gebied van regiobeleid die in de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw is ingezet, tegelijkertijd betrekking heeft op de leefbaarheid van regio's en op groei/krimp dynamiek. Waar voorheen veel steun werd gegeven aan relatief kansarme regio's, bijvoorbeeld in de vorm van het gespreid vestigen van overheidsdiensten, is hier sinds de jaren 80 en 90 geen sprake meer van: de grote investeringen richtten zich sindsdien op de Randstad. Milikowski stelt dat binnen de hedendaagse kennis- en diensteneconomie het verval van de ene plaats het directe gevolg is van het succes van de andere.

Binnen de regio Noord-Nederland ziet Milikowski maar één echte winnaar: de stad Groningen. Deze stad vormt het bestuurscentrum van de provincie Groningen en beschikt over hoogwaardige onderwijs- en medische sectoren. De aantrekkingskracht van Groningen op het gebied van werkgelegenheid, dienstverlening, horeca en de 'reuring' die ontstaat met de aanwezigheid van zestigduizend studenten is groot. Het beeld dat Milikowski schetst toont een steeds dynamischere, jongere en succesvollere stad omgeven door een leeglopend, vergrijzend en achtergebleven ommeland. Deze ontwikkelingen hebben invloed op de woningmarkt en economie en zetten de leefbaarheid in de rest van de provincie onder druk. Ook in Groningen is er sprake van een *braindrain* van het platteland, toegenomen scheefgroei van inkomens en vermogens, van kansrijke en kansarme delen van de provincie, van winnaars en verliezers. De stad Groningen is vooral voor hoger opgeleiden een populaire bestemming. Deels wordt de stad als springplank gebruikt; vanuit de regio trekken jongeren ernaar toe om te studeren, om vervolgens voor betere baankansen verder te trekken.

Met de komst van een aantal grote (tech-)bedrijven, wordt de stad Groningen ook steeds populairder als eindbestemming. Dit leidt al jaren tot een groei in de vraag naar woningen waar maar moeilijk aan tegemoet kan worden gekomen. Door het gebrek aan ruimte en woningen wordt wonen in de stad duurder en voor middeninkomens steeds minder toegankelijk.

In de essaybundel *Land in samenhang: Krimp en regionale kansengelijkheid* beschouwen vijf wetenschappers “bevolkingskrimp” elk vanuit het perspectief van hun eigen vakgebied (Bock et al., 2019). In de essays wordt gebruik gemaakt van case studies, theoretische oefeningen en statistieken. De volgende onderwerpen worden in de essays besproken:

- Prof. dr. ir. Bock stelt dat in Nederland beleid vooral gericht lijkt te zijn op het op peil houden van leefbaarheid en het bereikbaar houden van voorzieningen. Deze doelstellingen worden als weinig ambitieus beschouwd door de auteur. Ze bepleit beleid gericht op ontwikkeling in plaats van behoud.
- Op basis van een analyse van de samenhang tussen grondprijzen, bevolkingsdynamiek en politieke polarisering, benadrukt Prof. dr. de Groot dat decentralisatie van overheidstaken voorzichtig moet worden toegepast. Door de samenhang van onderzochte variabelen kan decentralisatie krimpende regio's met lage grondprijzen nog verder benadelen. Lokale overheden hebben niet de middelen om de investeringen te doen die de regio aantrekkelijk maken.
- Vanuit een blik op de overeenkomsten en verschillen tussen Randstad en Randland, concludeert Prof. dr. Cörvers dat beleid vooral door aan randstedelijk kader wordt bepaald. Dit kader biedt vooral kansen voor het randstedelijk gebied, terwijl een ander kader meer kansen zou bieden voor wat Cörvers “randlandelijke regio's” noemt.
- Prof. dr. Hospers betoogt dat we af moeten van de schijnbare tegenstelling tussen stad en platteland. Hij stelt dat juist de verbinding tussen stad en regio veel kansen oplevert.
- Prof. dr. van Leeuwen betoogt dat bevolkingskrimp niet alleen iets van het platteland is, maar dat er ook binnen steden sprake is van bevolkingskrimp. Onderzoek naar bevolkingskrimp zou zich daarom op regio's, waartoe stad én platteland behoren, moeten richten.

De rode draad die door de vijf essays heen lijkt te lopen is een betoog dat de Rijksoverheid zich meer moet richten op de samenhang tussen groei en krimp en tussen stad en platteland. Dit moet een kader creëren voor beleid dat niet alleen randstedelijk is en dat regionale kansengelijkheid bevordert.

6.3 Bewonersinitiatieven

Sociale contacten goed voor gemeenschap en participatie

Bewonersinitiatieven kunnen niet alle belangen behartigen

Beleed in het gaswinningsgebied gericht op het behouden of verbeteren van de leefbaarheid doet vaak een beroep op participatie van bewoners. Bijvoorbeeld, verschillende projecten van het Nationaal Programma Groningen (NPG) zoals Toukomst, Loket Leefbaarheid en het Impulsloket, gaan allemaal uit van initiatief vanuit bewoners. Recente literatuur over bewonersinitiatieven wijst op de kansen en de risico's die een focus op bewonersparticipatie met zich meebrengen.

Gieling *et al.* (2019) onderzoeken welke vormen van plaatsbinding vrijwillige burgerparticipatie kunnen voorspellen. Voor het onderzoek werd gebruik gemaakt van een vragenlijst uitgezet onder meer dat 5000 bewoners van landelijke gebieden in Nederland. Naast algemene binding met het dorp worden verschillende vormen van selectieve binding onderscheiden (sociaal, cultureel, omgeving). Enerzijds wordt sinds de introductie van de "participatiemaatschappij" steeds meer inzet van burgers verwacht bij het in stand houden van (sociale) voorzieningen. Anderzijds suggereren maatschappelijke veranderingen dat de relatie van burgers in rurale gebieden tot hun woonomgeving zwakker wordt.

Zo blijkt uit een andere studie bijvoorbeeld dat mensen die wonen in rurale gebieden vooral sociale contacten (vrienden) buiten dit gebied hebben. De onderzoekers concluderen dat vooral sociale binding voorspelt hoe actief mensen zijn als vrijwilliger bij lokale organisaties. Een meer algemene binding met het dorp lijkt minder belangrijk te zijn dan sociale binding. Dit betekent volgens de onderzoekers dat inzetten op sociale relaties tussen bewoners, gemeenschappen kan versterken en vrijwillige burgerparticipatie, ook onder bewoners die later in het dorp zijn komen wonen, kan bevorderen.

Meerstra-de Haan et al. (2019) onderzochten welke factoren bijdragen aan het falen van burgerinitiatieven. Het onderzoek is gebaseerd op een kwalitatieve studie van drie casussen in Noord-Nederland. De auteurs identificeren drie factoren die een belangrijke rol spelen bij het falen van burgerinitiatieven. Ten eerste is dat de manier waarop de (lokale) overheid en semi-overheidsinstanties omgaan met met het burgerinitiatief. Ten tweede is het belangrijk hoe initiatiefnemers omgaan met de verschillende gevoelens van eigenaarschap die een rol spelen in het initiatief. Ten derde moeten deelnemers aan het initiatief niet teveel druk ervaren met betrekking tot hun persoonlijke investering (in de vorm van tijd en energie) in het initiatief.

Anders dan van tevoren verwacht lijkt verlies van voorzieningen geen belangrijke motivatie om te participeren in lokale initiatieven. Daarnaast lijkt het niet, zoals eerdere studies beschrijven, een gebrek aan eigenaarschap – agency – te zijn dat bewoners ervan weerhoudt om te participeren. Het lijkt eerder een gebrek aan bereidheid te zijn om iets te doen vanuit deze agency. Tot slot merken de auteurs op dat als een substantiële groep bewoners niet participeert in lokale initiatieven ter bevordering van de leefbaarheid, mogelijk binnen bewonersinitiatieven niet in de behoeften van alle burgers voorzien wordt. De belangen van bewoners die niet meedoen, worden niet behartigd. De auteurs wijzen erop dat (lokale) overheden die steeds meer taken aan bewonersinitiatieven laten ervoor moeten blijven zorgen dat het publieke belang, en daarmee het welzijn van alle bewoners, voldoende gewaarborgd is.

Bewonersinitiatieven

Uitgelicht

Hiska Ubels (2020) richt zich in haar promotieonderzoek op het belang van burgerbetrokkenheid bij het verbeteren van de lokale leefbaarheid. Ze stelt dat, hoewel bewonersinitiatieven vaak succesvol bijdragen aan het op peil houden van de leefbaarheid, er ook nadelen kleven aan de sterke focus op bewonersinitiatieven en zelfbestuur. Vooral in gebieden waar door bevolkingskrimp de leefbaarheid onder druk staat, dragen gemeenten verantwoordelijkheden vaker over aan burgerinitiatieven. Gemeenten kunnen zowel een positief als een negatief effect op zulke initiatieven hebben. Het slagen van bewonersinitiatieven is afhankelijk van de (financiële) ondersteuning van gemeenten. Tegelijkertijd moet de betrokkenheid van (lokale) overheden niet leiden tot een ingewikkelde verantwoordingsstructuur. Dit kan bewonersinitiatieven te complex en tijdrovend maken en de flexibiliteit van zulke initiatieven ondermijnen.

In één van de artikelen die onderdeel uitmaakt van het promotietraject van Ubels (2020), vergelijken Ubels *et al.* (2020) met een vragenlijstonderzoek in Friesland de redenen voor niet-meedoen aan lokale initiatieven ter bevordering van de leefbaarheid. Ze maakten een vergelijking tussen rurale gebieden met en zonder krimp en stedelijke gebieden. Het onderzoek richt zich op mensen ouder dan 45 jaar. Geen tijd hebben en andere prioriteiten stellen lijken de belangrijkste redenen onder de respondenten om niet mee te doen aan lokale initiatieven. In krimpgebieden lijkt een lager gevoel van binding met de gemeenschap een reden te zijn om niet te participeren in leefbaarheidsinitiatieven. In andere gebieden speelt ook het idee dat op peil houden van de leefbaarheid eigenlijk een verantwoordelijkheid van de (lokale) overheid is een rol.

⁴ Voor het bepalen van de sociaal-economische verschillen tussen dorpen en wijken baseerden de onderzoekers zich op statistische gegevens van het CBS over dorpen en wijken en op gesprekken met professionals uit de regio met kennis van de dorpen en wijken.

⁵ De onderzoekers signaleren dat er verschillende factoren zijn die bij lijken te dragen aan sociale samenhang en samenwerking. Omdat 6 casussen onvoldoende ondersteuning bieden voor harde conclusies, gaat het hier om suggesties. Omdat deze suggesties ook besproken zijn in een eerder rapport van Gronings Perspectief zijn ze uitgebreid besproken in de vorige literatuurstudie (Busscher et al., 2020). Ze zijn uiteraard ook te vinden in de publicatie (Stroebe et al., 2019c).

De onderzoekers van Gronings Perspectief voerden een verdiepende studie uit naar sociale samenhang, samenwerking en veerkracht in dorpen en wijken in het aardbevingsgebied (Stroebe et al., 2019c). In het bijzonder richtte het onderzoek zich op een eventueel gezamenlijke aanpak van de gaswinningsproblematiek in deze gemeenschappen. Voor de studie voerden de onderzoekers gesprekken met professionals en organiseerden zij groeps-gesprekken (focusgroepen) met bewoners in zes dorpen en wijken in het gebied (zie ook 3.1). Het onderzoek werd uitgevoerd in twee stadswijken met een minder sterke sociaal-economische situatie, twee dorpen die als “sociaal sterk” kunnen worden aangemerkt, en twee dorpen waarin ook sprake is van sociaal-economisch zwakkere situatie.⁴

Door de dorpen en wijken te vergelijken, onderzochten de onderzoekers of er een verband is tussen de sociaal-economische situatie in een dorp of wijk en de mate van samenhang en samenwerking. Tegen de verwachting in, kon een duidelijk verband niet worden aangetoond. In de twee casussen waar in mindere mate sprake is van samenwerking, wordt dit bovendien aan verschillende oorzaken toegeschreven. In een relatief welvarend dorp wordt de mentaliteit van bewoners als de voornaamste oorzaak gezien, terwijl in een sociaal-economische zwakkere stadswijk grote onderlinge verschillen, een gebrek aan ondersteuning van instanties en herstructurering in het verleden als oorzaken worden genoemd.⁵

Opvallend genoeg is de situatie helemaal anders als gekeken wordt naar samenwerking rondom de gaswinningsproblematiek. Op de vier plekken waar doorgaans sprake is van goede samenwerking, wordt niet samen opgetrokken rondom de gaswinningsproblematiek. In het dorp waar weinig samenwerking werd geconstateerd, verenigt men zich juist wel rondom de gaswinning. Hier wordt, op aansporing van de gemeente, gezamenlijk gewerkt aan een dorpsvisie. Waar de gaswinningsproblematiek, ondanks sterke sociale samenhang en samenwerking, niet gezamenlijk wordt opgepakt, kan dit komen doordat het als een individueel in plaats van een collectief probleem wordt gezien. Soms wordt de problematiek als te complex gezien om gezamenlijk op te pakken of juist als te klein, waardoor het niet voor de hele gemeenschap geldt.

De onderzoekers suggereren dat er in beleid meer rekening gehouden kan worden met het gemeenschappelijke belang dat schuilt in een goede aanpak van de gaswinningsproblematiek. Collectief het probleem aanpakken kan de weerbaarheid van bewoners en gemeenschappen vergroten, terwijl het de kans op onderlinge conflicten verkleint. Beleid zou zich kunnen richten op wijken of dorpen in plaats van alleen op individuele bewoners. Het is belangrijk dat gemeenten samenwerking faciliteren, terwijl tegelijkertijd veel ruimte wordt gelaten voor initiatief vanuit de gemeenschap.

6.4 Energietransitie

Noodzaak energietransitie
hier nog groter

Weinig animo voor
aansluiting op warmtenet

Zorgen over lokale
gevolgen van windmolens

De energietransitie kan een impuls geven aan de economie in de provincie Groningen (Busscher *et al.*, 2020). De aankondiging dat de gaswinning uit het Groningenveld al in 2022 gaat stoppen, maakt de mogelijkheden en noodzaak van de energietransitie wellicht nog groter in Groningen dan in de rest van Nederland. Groningers geven dan ook aan door de aardbevingsproblematiek zich eerder geneigd voelen over te stappen naar alternatieve energiebronnen (Vrieling *et al.*, 2019). Het belang om dit te doen wordt onder andere gestimuleerd door het Klimaatakkoord van Parijs. Voor Nederland is in dit akkoord de doelstelling vastgelegd dat er voor 2030 1,5 miljoen woningen en andere gebouwen zoals scholen en kantoren (een vijfde van de bouwvoorraad) verduurzaamd moeten worden. Ook maken gemeenten plannen om in 2050 de gehele gebouwde omgeving aardgasvrij te hebben.⁶ De provincie Groningen zou hierin een koploper moeten worden: niet alleen voor aardgasvrij wonen maar ook op het gebied van wind- en zonne-energie. In de context van deze energietransitie lopen er verschillende onderzoeken die hieronder worden besproken.

⁶ Zie <https://www.aardgasvrijewijken.nl/> [Laatst geraadpleegd 20 januari 2021].

Vanuit de Rijksuniversiteit is er een *living lab* opgezet genaamd Like!Me. Hier wordt onder andere onderzoek uitgevoerd naar de acceptatie van de interventies en ruimtelijke aanpassingen in het kader van de energietransitie. In die context zijn er tussen 2018–2020 verschillende onderzoeken uitgevoerd in samenwerking met de Provincie Groningen en de Gemeente Groningen. De onderzoeksgroep heeft onderzoek gedaan naar de mening van bewoners over het aardgasvrij maken van Vinkhuizen-Noord en het aansluiten van de wijk op het warmtenet (Perlaviciute et al., 2019). Daarnaast is er, samen met de Provincie Groningen, onderzoek gedaan naar hoe bewoners tegen de energietransitie aankijken (Perlaviciute & Squintani, 2019). Ook is er onderzoek gedaan naar de mening van bewoners over de mogelijke plaatsing van windmolens in Roodehaan en/of Westpoort (Perlaviciute et al., 2020). Alle drie de onderzoeken zijn vragenlijstonderzoeken die deur-tot-deur en online zijn verspreid.⁷

Het onderzoek naar aardgasvrij wonen heeft plaatsgevonden in Vinkhuizen-Noord in juni–juli 2019 (N=314) (Perlaviciute et al., 2019). In de wijk moeten de gaspijpen worden vervangen. In Groningen wordt per wijk de mogelijkheid onderzocht om over te stappen naar duurzame energie. In Vinkhuizen-Noord kan dit bijvoorbeeld met een warmtenet. De resultaten van het onderzoek lieten zien dat de acceptatie van het aansluiten van het eigen huis op het warmtenet niet echt hoog is. Bewoners zijn vooral geneigd aan te sluiten op het warmtenet als dit bepaalde (financiële) voordelen met zich meebrengt.

Perlaviciute & Squintani (2019) voerden een vragenlijstonderzoek uit naar de acceptatie van hernieuwbare energiebronnen in de provincie Groningen (N=1126 met dataverzameling in november–december 2018). Men vindt hernieuwbare energiebronnen redelijk acceptabel. Dit geldt vooral voor zonnepanelen op daken, gevolgd door windmolens op zee, zonneparken, geothermie, en biomassa. Acceptatie van windmolens op land was lager dan voor andere hernieuwbare energiebronnen. Uit de resultaten blijkt dat de acceptatie van windmolens op land hoger zal zijn wanneer aan verschillende voorwaarden wordt voldaan. De inwoners willen dat ze zelf de opgewekte schone energie kunnen gebruiken, de kosten en baten eerlijk worden verdeeld, en ze worden betrokken bij de besluitvorming.

⁷ De Rijksuniversiteit Groningen en New Energy Coalition onderzoeken ook hoe bewoners betrokken kunnen worden bij regionale energie strategieën. Dit project heet Renewable Energy Strategies: Effective Public Engagement in Climate Policy and Energy Transition (RESPECT). Hier zijn nog geen onderzoeksresultaten openbaar.

Windplatform Groningen, bestaande uit Grunneger Power, Natuur- en Milieufederatie Groningen en de Gemeente Groningen, is bezig met een verkenning om windmolens te plaatsen bij Roodehaan (in de buurt van Engelbert/Haren) en Westpoort (in de buurt van Hoogkerk) (Perlaviciute et al., 2020). Het onderzoeksteam heeft de meningen van mensen in drie regio's onderzocht (N=687): binnen 500 meter van de mogelijke windmolens, binnen 1500 meter van de mogelijke windmolens, en buiten 1500 meter van de mogelijke windmolens. Uit het onderzoek blijkt dat hoe dichter men bij de mogelijke windmolens zou wonen, hoe lager de acceptatie van de windmolens is. Vooral in Roodehaan is de acceptatie van de mogelijke windmolens binnen 500 meter zeer laag. Respondenten oordelen het minst positief over de lokale gevolgen van de mogelijke windmolens, zoals de gevolgen voor de aantrekkelijkheid van de omgeving, de waarde van huizen en de kwaliteit van leven van mensen in de omgeving. Meer globale gevolgen van windmolens, zoals het verminderen van de klimaatverandering en de betrouwbaarheid van de energievoorziening, worden positiever beoordeeld. Men ziet dus de mogelijke positieve gevolgen van windmolens op het klimaat en de energietransitie, maar tegelijkertijd maakt men zich zorgen over de lokale gevolgen van de windmolens. Meedenken in besluitvorming en (financiële) compensatie voor het plaatsen van de windmolens binnen een straal van 500 vergroot draagvlak.

**Eerlijk delen lusten
en lasten essentieel**

Draagvlak en begrip

Wat we zien als we de onderzoeken over de energietransitie nader beschouwen is dat draagvlak en begrip en het eerlijk verdelen van lusten en lasten essentieel zijn in het doen slagen van de energietransitie. Dit wordt ook onderstreept door onderzoek uitgevoerd buiten de Groningse context. De Koning *et al.* (2020) hebben onderzoek gedaan naar de transitie naar aardgasvrij wonen in Purmerend en Zwijndrecht. Zij keken specifiek naar de motivatie van bewoners om hier aan mee te doen en hier kwamen drie factoren naar voren: (i) de aandacht die bewoners hebben voor de transitie naar aardgasvrij en de duidelijkheid over de reden voor de transitie; (ii) de praktische en financiële mogelijkheden die bewoners hebben om de overgang te maken, waarbij duidelijkheid over kosten en het op termijn terugverdienen van die kosten een rol spelen; (iii) de mate waarin bewoners aardgasvrij als aantrekkelijk zien voor zichzelf. Als aardgasvrij wonen door de gemeente gestimuleerd wordt, dan speelt het vertrouwen in de gemeente hierbij een belangrijke rol.

Naast draagvlak en begrip is het ook belangrijk dat iedereen mee kan profiteren in deze transitie. Straver *et al.* (2020) hebben vanuit TNO een publicatie uitgebracht over de energietransitie en energiearmoede. Zij wijzen erop dat er in Nederland ongeveer 8% van de huishoudens (circa 650.000 huishoudens) kampen met energiearmoede. Dit betekent dat ze hun energierekening niet of nauwelijks kunnen betalen en moeten inleveren op hun wooncomfort. De auteurs wijzen erop dat deze groep mensen in mindere mate kan meekomen in de energietransitie. Zij kunnen ook niet de beoogde voordelen halen, omdat zij niet de middelen hebben over te stappen. Ook speelt het verschil in kennis die woningeigenaren hebben over de energietransitie een rol in het delen van de voordelen van de energietransitie. Dit wordt ook beschreven in de publicatie van Steenbekkers en Scholte (2019), die onderzoek hebben gedaan voor het Sociaal en Cultureel Planbureau naar de betekenis van de transitie naar aardgasvrij wonen voor woningeigenaren. Kennis hebben van het belang van de energietransitie maar ook taalvaardigheid kan een rol spelen in het verkrijgen van informatie en subsidies ten behoeve van de energietransitie en het isoleren van woning (zie ook Straver *et al.*, 2020). Dit zorgt voor (verdere) ongelijkheid in de samenleving. Ook onderstrepen de onderzoeken naar de energietransitie het belang van bewoners tijdig meenemen en informeren wat er in hun omgeving gaat spelen (zie ook het kader op de volgende pagina over perslucht opslag in Zuidwending). Participatie in energie initiatieven lijkt wel weer een positieve weerslag te hebben op gezamenlijkheid en vice versa.

Sloot *et al.* (2019) hebben onderzoek gepubliceerd in het wetenschappelijk tijdschrift *Global Environmental Change*. Zij hebben de motieven van bewoners om zich aan te sluiten bij een energie initiatief onderzocht. Ze concluderen dat financiële motieven (zoals het verlagen van de energie-rekening) en milieu overwegingen vaak minder zwaar wegen dan het ontwikkelen van gemeenschapszin door aansluiting bij energie initiatieven. De onderzoekers concluderen dat het inzetten op gemeenschapszin in de energietransitie kan helpen om mensen beter te betrekken en duurzaam gedrag te ontwikkelen bij mensen die normaliter niet zo snel aansluiting vinden bij dit soort initiatieven.

Louwerse *et al.* (2020) hebben een publicatie uitgebracht voor Platform 31. Deze publicatie onderzoekt op welke manier duurzame energie-initiatieven bij kunnen dragen aan de verbinding tussen platteland en stad. Ze signaleren dat plattelandsregio's die daartoe in staat zijn, in toenemende mate gevraagd zullen worden om meer energie op te wekken dan hun eigen behoefte ten behoeve van de stad. Hierbij komen bepaalde risico's kijken zoals dat de bewoners van landelijke gebieden angstig zijn dat hun leefomgeving wordt gezien als wingewest. De auteurs onderstrepen het cruciale belang van lokaal eigenaarschap en het mee profiteren van de lokale gemeenschap bij energieopwekking. Ze signaleren hierbij ook dat gemeenten zoekende zijn hoe dit in de praktijk te brengen en hoe participatie trajecten aan te jagen. De auteurs benadrukken het belang van het hebben van een heldere visie vanuit gemeenten, vooral vanuit stedelijke gemeenten die gedwongen worden om in gezamenlijkheid met plattelandsgemeenten samen te werken aan een gedragen visie op de energietransitie.

6.5 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Investerings nodig in kansarme gebieden

Leefbaarheid gezamenlijke verantwoordelijkheid

Het besproken onderzoek naar leefbaarheid en leefomgeving spitst zich toe op drie thema's: de relatie tussen leefbaarheid en krimp, de rol die bewonersinitiatieven spelen in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid en de energietransitie. Met betrekking tot krimp signaleren verschillende auteurs dat overheidsbeleid en investeringen zich de afgelopen jaren onevenredig veel op "groeigebieden" hebben gericht. Dit is ten koste gegaan van de leefbaarheid in regio's die, vaak vanwege hun landelijk karakter of de afstand tot stedelijke gebieden, als weinig kansrijk zijn aangemerkt. Dit berust volgens verschillende auteurs op onterechte aannames over tegenstellingen tussen stad en platteland en bevolkingsgroei en -krimp. Tegelijkertijd worden deze tegenstellingen wel in toenemende mate gecreëerd met dit beleid.

Uit de besproken onderzoeken over bewonersinitiatieven blijkt dat dergelijke initiatieven een belangrijke rol kunnen spelen in het op peil houden en verbeteren van de leefbaarheid. Om dit te kunnen doen, is het belangrijk dat met name gemeenten initiatieven faciliteren. Het is interessant te kijken naar de middelen die beschikbaar zijn, en dan niet alleen de financiële middelen, maar ook andere faciliteiten (zoals een toegankelijk buurthuis). Aansluitend moet in de gaten worden gehouden of (lokale) overheden ook hun verantwoordelijkheid blijven nemen en niet té veel taken aan bewoners worden overgelaten. Ook bedrijven en ondernemers kunnen een rol spelen in het op peil houden en bevorderen van leefbaarheid. Hoe kunnen zij goed betrokken worden?

Ook met betrekking tot de energietransitie wordt veel van bewoners verwacht. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het creëren van draagvlak een belangrijke opgave is. Dit speelt een rol bij het ontwikkelen van grote wind- en zonneparken, maar ook bij aardgasvrij wonen. Over het algemeen lijken (financieel) profiteren en meegenomen worden in doelstellingen en besluitvorming van groot belang voor burgers. Gezien recente inzichten met betrekking tot energiearmoede, maar met het oog op de gesignaleerde onevenwichtigheid in regiobeleid, is gedegen onderzoek naar het verdelen van lasten en lasten in de energietransitie ook in de toekomst van groot belang.

**Meebeslissen en
meeprofitieren creëert
draagvlak**

Literatuurlijst

- Barendregt, G. (2019). Maatschappelijke Effecten Inventarisatie van aardbevingen in Noordoost-Groningen 2018 – 2019. Vierde inventarisatie over de periode 2018 –2019. Vervolg op MEI 2015, MEI 2016 en MEI 2017. Assen: NAM.
- Bock, B.B., Groot, de, H., Hospers, G.J., Leeuwen, van, E., & Cörvers, F. (2019). *Land in samenhang: Krimp en regionale kansengelijkheid*. Beuzenberg, V. & Wouters, M. (eds.). Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Bosker, H., Garretsen, G. Marlet, R., Ponds, J. Poort, R. van Dooren, van Woerkens, C. (2018). Nog Altijd in Beweging. Het effect van aardbevingen op de huizenprijzen in Groningen per 1-1-2018. Utrecht: Atlas voor Gemeenten.
- Bröring, H.E. (2019). Enkele opmerkingen bij het wetsvoorstel Versterking (Tijdelijke wet Groningen). 6 p. 2019, Position paper.
- Bunt, van de, J.E. (2020). Drie wijzigingen voor het wetsvoorstel Tijdelijke wet Groningen. *Nederlands Juristenblad*, 2020 (1), 15–22.
- Busscher N., Vries, de, P.M.J., Adams, W.J. & Postmes T. (2020). Gaswinning, aardbevingen en de maatschappelijke gevolgen voor de provincie Groningen en haar bewoners – overzicht onderzoeken juni 2018–juli 2019. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.
- Centraal Bureau voor Statistiek (2020). 'De arbeidsmarkt in cijfers 2019'. Online beschikbaar via <https://longreads.cbs.nl/dearbeidsmarktincijfers-2019/> [Laatst geraadpleegd 20 april 2021].
- Commissie Bijzondere Situaties (2019). Jaarverslag 2019. Online beschikbaar via https://vangnetbijzondere-situaties.nl/wp-content/uploads/2020/01/Jaarverslag-2019-CBS_digitaal.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Commissie Bodemdaling (2019). Jaarverslag 2019. Online beschikbaar via <https://www.commissiebodemdaling.nl/files/jaarverslagbodemdaling2019.pdf> [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Damveld, H.(2020). *Gaswinning Groningen. Een bewogen geschiedenis*. Bedum: Profiel.
- Derksen, W. & Gebben, M. (2020). Verslag Critical Review #5, over de benutting van kennis in de versterking. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.

- Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., Los, B., Hulsman, L. & Kruijf, de, B. (2020a). De Stand van de Noord-Nederlandse Economie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Online beschikbaar via https://www.rug.nl/research/portal/files/127732309/3.O_Paper_Stand_van_de_Noord_Nederlandse_economie_.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T. & Los, B. (2020b). De Stand van de Noord-Nederlandse Economie: Impact van de coronacrisis. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Online beschikbaar via https://www.rug.nl/research/portal/files/125328136/De_Stand_van_de_Noord_Nederlandse_economie_Impact_van_de_coronacrisis.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Elshof, H., Vries, de, W., Moerman, S., Fernee, H., Janssens, M., Stroisch, S., Weerd, van der, Y. & Turenhout, Y. (2020). De rol van binnenlandse verhuizingen in groeiende inkomensverschillen tussen gebieden binnen Noord-Nederland. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen/CMO STAMM. Online beschikbaar via https://sociaalplanbureaugroningen.nl/wordpress/wp-content/uploads/2020/02/Publiekssamenvatting_VerhuizingenV8-CC2020.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Gieling, J., Haartsen, T., Vermeij, L. & Strijker, D. (2019). Out of love for the village? How general and selective forms of attachment to the village explain volunteering in Dutch community life. *Journal of Rural Studies*, vol. 71, 181–188.
- Groninger Gasberaad (2020). Boudel op rieg: stand van zaken gasdossier Groningen. Online beschikbaar via https://gasberaad.nl/wp-content/uploads/2020/08/digitaal-Barometer-Ede_Groninger-Gasberaad_aug2020.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Hakkenes, E. (2020). *Gas: Het verhaal van een Nederlandse bodemschat*. Amsterdam: Thomas Rap.
- Hammerstein, F., Rouwendal, J. & Boelhouwer, P. (2019). 'Advies waardedaling woningen aardbevingsgebied Groningen'. Delft: TU Delft.
- Hut, A., Arends, M., Edzes, A., Lieshout, van, H., Dunnik, G., Kamminga, G., Ravenshorst, W., Wolters, R., Hof, J.W.G. (2020). 'Werken aan ontwikkeling: Voorstel van het Platform Regionale Arbeidsmarkt in het kader van het Nationaal Programma Groningen.' Online beschikbaar via https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/126818668/DF_RV1_NPG_Werkenaanontwikkeling_2020.pdf [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].

- Kam, de, G. & Hol, E. (2020). 'Beschouwingen over de modelmatige bepaling van niet verkochte woningen op basis van prijseffecten bij verkochte woningen in het aardbevingsgebied (2e vervolg).' Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Online beschikbaar via <https://research.rug.nl/nl/publications/considerations-regarding-the-estimation-of-the-impact-of-induced-> [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- KNMI (2021). 'Aardbevingscatalogus'. Online beschikbaar via <https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/dataset/aardbevingscatalogus> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Koning, de, N., Kooger, R., Hermans, L. & Tigchelaar, C. (2020). 'Aardgasvrij wonen: drijfveren en barrières van bewoners.' Amsterdam: TNO.
- Louwerse, D., Westerhuis M. & Gietema, S. (2020). 'De energietransitie als verbinder van platteland en stad?' Den Haag: Platform 31.
- Meerstra-de Haan, E., Meier, S., Bulder, E. & Haartsen, T. (2019). 'At some point it has been enough' – Processes of perceived failure of citizens' initiatives. *Sociologia Ruralis*. Volume 60, issue 1, 260–283.
- Milikowski, F. (2020). *Een klein land met verre uithoeken: Ongelijke kansen in veranderend Nederland*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Bouwend Nederland & Nationaal Coördinator Groningen (2020). Bouwakkoord september 2020. Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoördinatorgroningen.nl/downloads/convenanten/2020/O9/O2/bouwakkoord> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Muns, S., Olsthoorn, M., Kuyper, L. & Vlasblom, J., D. (2020). 'Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Beleidssignalement maatschappelijke gevolgen coronamaatregelen.' Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Nationaal Coördinator Groningen (2020a). Voortgangsrapportage bouwkundig versterken tot en met 31 december 2019. Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoördinatorgroningen.nl/downloads/rapporten/2020/O1/23/voortgangsrapportage> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Nationaal Coördinator Groningen (2020b). Voortgangsrapportage Erfgoedprogramma – mei 2020. Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoördinatorgroningen.nl/downloads/rapporten/2020/O5/O7/voortgangsrapportage-erfgoedprogramma---mei-2020> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].

- Nationaal Coördinator Groningen (2020c). Cijfers versterkingsprogramma tot en met 31 maart 2020. Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/downloads/publicaties/2020/O5/18/cijfers-versterkingsprogramma> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Nationaal Coördinator Groningen (2020d). Jaarverslag 2019 NCG. Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/binaries/nationaal-coordinator-groningen/documenten/rapporten/2020/O6/22/jaarverslag-2019/NGC+Jaarverslag+juni+2020.pdf> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Nationaal Coördinator Groningen & Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2019). 'Convenant NCG – TCMG'. Online beschikbaar via <http://tcmgliveapi.azurewebsites.net/content/Samenwerkingsconvenant%20NCG-TCMG,%2011%20september%202019.pdf> [Laatst geraadpleegd 4 mei 2021].
- Nationaal Programma Groningen (2020). Jaarverslag 2019. Online beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/app/uploads/2020/O4/Jaarverslag-2019-Nationaal-Programma-Groningen.pdf> [Laatst geraadpleegd 6 mei 2021].
- Nationaal Programma Groningen (2019). Programmakader Nationaal Programma Groningen. Online beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/app/uploads/2019/10/Programmakader-Nationaal-Programma-Groningen-19-september-2019.pdf> [Laatst geraadpleegd 6 mei 2021]
- Oldenhuis, F.T., Koerts, P., Bröring, H.E., Couwenberg, O., Woerdman, E., Gozoglu, M.C., Hesselman, M.M.E., Brouwer, J.G., Roggenkamp, M.M., Vermaak, N.J. & Wissink, M.H. (2019). *Juridische aspecten van gaswinning: een 'Groningse' verkenning*. Monografieën privaatrecht no. 18. Groningen: Wolters Kluwer.
- Onafhankelijke Raadsman (2019). Klachten over de afhandeling van schade en versterking als gevolg van gaswinning in Groningen. Halfjaarrapportage 2019.
- Onafhankelijk Raadsman (2020). Klachten over de afhandeling van schade en versterking als gevolg van gaswinning in Groningen. Jaarrapportage 2019-2020.
- Perlaviciute, G. & Squintani, L. (2019). De mening van inwoners van de provincie Groningen over de energietransitie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Perlaviciute, G., Squintani, L. & Metz, G. (2019). De mening van inwoners van Vinkhuizen-Noord over een aardgasvrij Vinkhuizen-Noord. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Perlaviciute, G., Squintani, L., Metz, G., & Slevin, G. (2020). De mening van inwoners uit de gemeente Groningen over de mogelijkheid om windmolens te bouwen in Westpoort en Roodehaan – Deel 1. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Poort, J., Ponds, R., Kerste, M., Woerkens, van, C. & Middeldorp, M. (2019). Zeven bewogen jaren: Het effect van aardbevingen op de huizenprijzen in Groningen per 1-1-2019. Amsterdam: Atlas voor gemeenten.
- Posthumus, H. Gommans, F., Peeters, B., Schalken, N. & Schoot, L. (2020a). Woningmarktontwikkelingen rondom het Groningenveld: Eerste kwartaal van 1995 tot en met het tweede kwartaal van 2019. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Posthumus, H. Gommans, F., Peeters, B., Schalken, N. & Schoot, L. (2020b). Woningmarktontwikkelingen rondom het Groningenveld: Methoderaapport. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Postmes, T., Jong, de, M., Schoutens, L., Adams, W., Delden, van, C., Boendermaker, M., Kanis, B. & Stroebe, K. (2020). Door schade wijzer: Het proces van schademeldingen en haar geschiedenis. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.
- Riele, te, S., Huisman, C., Stoeldraijer, L., Jong, de, A., Duin, van, C. & Husby, T. (2019). PBL/CBS Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2019-2050: belangrijkste uitkomsten. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Sloot, D., Jans, L. & Steg, L. (2019). In it for the money, the environment, or the community? Motives for being involved in community energy initiatives. *Global Environmental Change* 57, 101936.
- Sluiter, K., van Valkengoed, A.M., Greven, I., Simon, C. (2018) Literatuurstudie O.1 Maatschappelijke gevolgen bodembeweging Groningen. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.
- Sociaal Planbureau Groningen (2019). 'Ontwikkelingen in (langdurig) laag inkomen.' Online beschikbaar via <https://sociaalplanbureaugroningen.nl/armoede/lage-inkomens/> [Laatst geraadpleegd 28 april 2021].

- Sociaal Planbureau Groningen (2020). Corona onderzoek Groningen april 2020. Online beschikbaar via <https://www.onderzoek.in/corona/groningen/> [Laatst geraadpleegd 28 april 2021].
- Steenbekkers, A. & Scholte, S. (2019). *Onder de pannen zonder gas? Woningeigenaren en hun afwegingen voor aardgasvrije alternatieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Straver, K., Mulder, P., Middlemiss, L., Hesselman, M., Feenstra, M., Tirado Herrero, S. (2020). *Energiearmoede en de energietransitie. Energiearmoede beter meten, monitoren en bestrijden*. Amsterdam: TNO.
- Stroebe K., Postmes T., Schoutens, L., Boendermaker, M., Kanis, B., Richardson, J., Bovenhoff, M., Broer, J. & Greven, F. (2019a). *De maatschappelijke impact van de beving van Westerwijtwerd*. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.
- Stroebe K., Postmes T., Boendermaker, M., Kanis, B., Richardson, J., Bovenhoff, M., Schoutens, L. & Broer J. (2019b). *De sociale impact van gaswinning in Groningen: Stand van zaken, metingen juni & september 2019*. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.
- Stroebe, K., Postmes, T., Boendermaker, M., Richardson, J., Bovenhoff, M. & Kanis, B. (2019c). *Sociale samenhang, samenwerking en veerkracht in het Groningse gaswinningsgebied*. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.
- Stroebe, K., Postmes, T., Richardson, J., Kanis, B., Jong, de, M., Boendermaker, M. & Schoutens, L. (2020a). *De sociale impact van de gaswinning in Groningen: Stand van zaken, meting maart 2020*. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen
- Stroebe, K., Boendermaker, M., Bovenhoff, M., Postmes, T. (2020b). *Professionals over de versterkingsoperatie. Verloop en impact op bewoners en gemeenschappen*. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.
- Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2020). *Jaarverslag 2019*. Online beschikbaar via <http://api.schadedoormijnbouw.nl/content/TCMG-Jaarverslag-2019.pdf> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Ubels, H., Bock, B.B. & Haartsen, T. (2019). An evolutionary perspective on experimental local governance arrangements with local governments and residents in Dutch rural areas of depopulation. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 37(7), 1277–1295.

- Ubels, H. (2020). Novel forms of governance with high levels of civic self-reliance. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. <https://doi.org/10.33612/diss.111587565>.
- Ubels, H., Bock, B.B. & Haartsen, T. (2020). Non-engagement of Mid-aged and Elderly Residents in Rural Civic Livability Initiatives. *Rural Sociology* 85(3), 730-756.
- Veer, van der, C. (2019). Een verkenning van erkenning: Welke rol speelt erkenning binnen de geestelijke zorg in het aardbevingsgebied? Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Verheij, A., Loth, M., van Boom, W. (2019). "IETS VAN ERKENNING" Vergoeding van immateriële schade in Groningen. Advies uitgebracht in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Online beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2019/12/02/iets-van-erkenning---vergoeding-van-immateriele-schade-in-groningen> [Laatst geraadpleegd 17 mei 2021].
- Vlek, C. (2020). Aardgas, risico's en besluiten: een buitenparlementair onderzoek naar gaswinning-met-aardbevingen in Groningen. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Vreeswijk, van, B. (2019). Kinderen en aardbevingen – Screening groep 2 en groep 7 basisonderwijs in Appingedam-Delfzijl en Loppersum. Groningen: GGD Groningen.
- Vrieling, L., Perlaviciute, G. & Steg, L. (2019). Uw mening over gaswinning uit het Groningen-gasveld: Rapportage Vragenlijstonderzoek Fase 6. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Walraven, J. (2020). De ontwikkeling van de NPR 9998 van 2015 tot eind 2020. In: Eekhout, M. (red.), Aardbevingsbestendige woningen (pp. 19-30). Amsterdam: KNAW.
- Weterings, A., Buitelaar, E. & Edzes, A. (2019). Regionale verschillen in werkzekerheid: de rol van beleid. Policy Brief. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Zijlstra, E., Cuijpers, M., ten Brummelaar, M., Post, W., van Balkom, I., Flapper, B. (2019). Een veilig huis, een veilig thuis? Een kwalitatief onderzoek naar het welbevinden en de leefomgeving van kinderen en jongeren in het Gronings gaswinningsgebied. Groningen: Gronings Perspectief, Heymans Institute, Rijksuniversiteit Groningen.

Overzicht en index nieuwe onderzoeken

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Barendregt, G. (2019)	Rapport	Literatuuronderzoek	Maatschappelijke effecten inventarisatie uitgevoerd in opdracht van de NAM	4.1
Bock, B.B., Groot, de, H., Hospers, G.J., Leeuwen, van, E., & Cörvers, F. (2019)	Essaybundel	Case studies; literatuuronderzoek; statische analyses	Reflecties op krimp en regionale kansengelijkheid door vijf hoogleraren	6.2
Bunt, van de, J.E. (2020)	Wetenschappelijk artikel		Bespreking van en reflectie op het voorstel tot wijziging tijdelijke wet Groningen	1.3
Commissie Bijzondere Situaties (2019)	Jaarverslag	Overzicht van werkzaamheden en bevindingen		4.1, 3.2
Commissie Bodemdaling (2019)	Jaarverslag	Beschrijving van werkzaamheden		1.2
Damveld, H. (2020)	Boek	Openbaar toegankelijke cijfers en gegevens van betrokken instanties	Chronologische en thematische bespreking gaswinning	1.2

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Derksen, W. & Gebben, M. (2020)	Verslag	Critical Review / open dialoog	Open dialoog over de benutting van kennis in de versterking. In opdracht van de RUG	1.1, 1.2
Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., Los, B., Hulsman, L. & Kruijff, de, B. (2020a)	Rapport	Overzicht en analyse kwantitatieve data	Overzicht van de stand van de Noord-Nederlandse economie in opdracht van EBNN	2.3
Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T. & Los, B. (2020b)	Rapport	Overzicht en analyse kwantitatieve data	Reflectie op impact van de coronacrisis op de Noord-Nederlandse economie in opdracht van EBNN	2.3
Elshof, H., Vries, de, W., Moerman, S., Fernee, H., Janssens, M., Stroisch, S., Weerd, van der, Y. & Turenhout, Y. (2020)	Rapport	Kwantitatieve analyse van data m.b.t.verhuizingen en inkomensgegevens	Onderzoek naar de rol van verhuizingen in groeiende inkomensverschillen in Noord-Nederland, in opdracht van Provincie Drenthe, Provincie Groningen en Fries Sociaal Planbureau	6.1
Gieling, J., Haartsen, T., Vermeij, L. & Strijker, D. (2019)	Wetenschappelijk artikel	Vragenlijstonderzoek uitgevoerd door het SCP (N>5000) in najaar 2014 onder bewoners van dorpen (<3000 inwoners) door heel Nederland	Onderzoek over welke vormen van binding participatie beïnvloeden	6.2
Hakkenes, E. (2020)	Boek	Journalistiek-historisch onderzoek	Overzicht van gebeurtenissen in het gaswinningsdossier aan de hand van (historische) personen	1.2
Hammerstein, F., Rouwendal, J. & Boelhouwer, P. (2019)	Adviesrapport	Vergelijkend onderzoek	Vergelijking van verschillende modellen voor bepalen en compenseren waardedaling van woningen door de Commissie Waardedaling in opdracht van het ministerie EZK	2.2

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Hut, A., Arends, M., Edzes, A., van Lieshout, H., Dunnik, G., Kamminga, G. & Hof, J. W. G. (2020)	Programma voorstel	Analyse en overzicht van statistieken en beleidsdocumenten	Voorstel m.b.t. werken en leren van het Platform Regionale Arbeidsmarkt in het kader van het NPG	2.3
Kam, de, G. & Hol, E. (2020)	Wetenschappelijke notitie	Kritische beschouwing van model waardedaling; evaluatie modelmatige methode; data m.b.t. aardbevingen en woningprijzen	Kritieken op het door de Commissie Waardedaling (Hammerstein et al., 2019) aanbevolen model (het model van Atlas voor Gemeenten)	2.2
Koning, de, N., Kooger, R., Hermans, L. & Tigchelaar, C. (2020)	Onderzoeksrapport	Interviews	Onderzoek over wat bewoners drijft of juist afremt in de transitie naar aardgasvrij wonen	6.4
Louwerse, D., Westerhuis M. & Gietema, S. (2020)	Onderzoeksrapport	Literatuuronderzoek; gesprekken met experts; deskresearch	Onderzoek naar de kansen van de energietransitie voor het verbinden van het platteland en de stad	6.4
Meerstra-de Haan, E., Meier, S., Bulder, E. & Haartsen, T. (2019)	Wetenschappelijk artikel	Literatuuronderzoek; vergelijking van 3 casussen; 15 diepte interviews	Vergelijking van slagen en falen van 3 bewonersinitiatieven in Groningen, Drenthe en Friesland	6.3
Milikowski, F. (2020)	Boek	Journalistiek-historisch onderzoek; interviews	Reflectie op sociaal-geografisch regiobeleid en kansenongelijkheid	6.2
Muns, S., Olsthoorn, M., Kuyper, L. & Vlasblom, J. D. (2020)	Rapport	Literatuuronderzoek; data over werknemers, bijvoorbeeld van het UWV	Beleidssignalement waarmee het Sociaal Cultureel Planbureau de gevolgen van de coronacrisis voor werknemers belicht	2.4

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Nationaal Coördinator Groningen (2020a)	Jaarverslag	Beschrijving van werkzaamheden		1.2
Nationaal Coördinator Groningen (2020b)	Beleidsdocument	Consultatietraject; gesprekken met betrokken partners	Actualisatie van het Erfgoedprogramma i.h.k.v. NPG	5.3
Nationaal Programma Groningen (2019)	Beleidsdocument		Beschrijving van de doelstellingen en toetsingsmethoden van het NPG	5.2
Oldenhuis, F.T., Koerts, P., Bröring, H.E., Couwenberg, O., VVoerdman, E., Gozoglu, M.C., Hesselman, M.M.E., Brouwer, J.G., Roggenkamp, M.M., Vermaak, N.J. & Wissink, M.H. (2019)	Wetenschappelijke bundel	Analyse en jurisprudentieonderzoek	Beschouwingen over meerdere juridische aspecten van de gaswinning in Groningen	1.3, 2.2
Onafhankelijke Raadsman (2019)	Jaarverslag	Overzicht van werkzaamheden en bevindingen	Halfjaarrapportage 2019	4.2, 4.3, 4.6
Onafhankelijke Raadsman (2020)	Jaarverslag	Overzicht van werkzaamheden en bevindingen	Jaarrapportage 2019–2020	4.2, 4.3, 4.6
Perlaviciute, G. & Squintani, L. (2019)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek die deur-tot-deur en online is verspreid (N=1.126)	Onderzoek naar hoe bewoners van de Provincie Groningen tegen de energietransitie aankijken	6.4

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Perlaviciute, G., Squintani, L. & Metz, G. (2019)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek, van deur-tot-deur en online verspreid (N=314)	Onderzoek naar de mening van bewoners over het aardgasvrij maken van Vinkhuizen-Noord en het aansluiten van de wijk op het warmtenet	6.4
Perlaviciute, G., Squintani, L., Metz, G., & Slevin, G. (2020)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek, deur-tot-deur en online verspreid (N=687)	Onderzoek naar de mening van bewoners over de mogelijke plaatsing van windmolens in Roodehaan en/of Westpoort	6.4
Poort, J., Ponds, R., Kerste, M., Woerkens, van, C. & Middeldorp, M. (2019)	Rapport	Data woningmarktontwikkeling; data aardbevingen Groningen; data schademelding NAM, CVW, TCMG	Update van het model voor bepaling waardedaling van Bosker et al. (2018), ook bekend als het model van Atlas voor Gemeenten	2.2
Posthumus, H. Gommans, F., Peeters, B., Schalken, N. & Schoot, L. (2020a)	Rapport	Analyse data woningmarktontwikkelingen tussen 1995-2020	Uitgevoerd door het CBS in opdracht van ministerie BZK	2.1, 6.2
Posthumus, H. Gommans, F., Peeters, B., Schalken, N. & Schoot, L. (2020b)	Rapport	Uitleg van gebruikte methoden en definities; uitleg afbakening risicogebieden en referentiegebieden	Method rapport bij Posthumus et al. (2020a)	2.1
Postmes, T., Jong, de, M., Schoutens, L., Adams, V., Delden, van, C., Boendermaker, M., Kanis, B. & Stroebe, K. (2020)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek (N=4.038); 18 telefonische interviews; statistische analyse data schademeldingen NAM, CVW, TCMG	Uitgevoerd in opdracht van TCMG naar aanleiding van toenemend aantal schademeldingen sinds mei 2019	2.2, 3.1, 4.3
Sloot, D., Jans, L. & Steg, L. (2019)	Wetenschappelijk artikel	Vragenlijst onderzoek (N=130)	Onderzoek naar de motieven van bewoners om zich aan te sluiten bij een energie initiatief	6.4

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Steenbekkers, A. & Scholte, S. (2019)	Onderzoeksrapport	Dataverzameling onder 32 woningeigenaren via 4 focusgroepen	Verkenning hoe de energie transitie naar aardgasvrije woningen en wijken wordt ervaren door woningeigenaren	6.4
Straver, K., Mulder, P., Middlemiss, L., Hesselman, M., Feenstra, M. & Tirado Herrero, S. (2020)	Rapport	Secundaire bronnen zoals eigen onderzoek van TNO, ervaringen met leerkringen en internationale wetenschappelijke literatuur	Verkenkend onderzoek naar energiearmoedebeleid in de context van de energietransitie	6.4
Stroebe K., Postmes T., Schoutens, L., Boendermaker, M., Kanis, B., Richardson, J., Bovenhoff, M., Broer, J. & Greven, F. (2019a)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek (N=4.308) met meerkeuze en open vragen	Vragenlijst naar aanleiding van beving bij Westervijtwerd (22 mei 2019, M3,4)	1.1, 3.1, 4.1, 4.2
Stroebe K., Postmes T., Boendermaker, M., Kanis, B., Richardson, J., Bovenhoff, M., Schoutens, L. & Broer J. (2019b)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek in juni en september 2019 (N=5.076 en N=4.768)		3.1, 4.1, 4.2, 4.4, 4.5
Stroebe, K., Postmes, T., Boendermaker, M., Richardson, J., Bovenhoff, M. & Kanis, B. (2019c)	Onderzoeksrapport	Focusgroepen in zes dorpen en wijken (begin 2019); 14 gesprekken met in totaal 19 professionals(oktober en november 2018)	Verdiepend onderzoek naar sociale samenhang, samenwerking en veerkracht	3.1, 4.5
Stroebe, K., Postmes, T., Richardson, J., Kanis, B., Jong, de, M., Boendermaker, M. & Schoutens, L. (2020a)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek in september 2019 en maart 2020		2.4, 3.1, 4.1, 4.2, 4.4
Ubels, H. (2020)	Wetenschappelijke publicatie (proefschrift)	Case studies; kwalitatief participerende observaties; documentanalyses; interviews	Onderzoek naar 3 bewonersinitiatieven en Project Ulrum 2034	1.2, 6.3.

Auteur(s) (jaar)	Type literatuur	Methode & Datacollectie	Toelichting	Index
Ubels, H., Bock, B.B. & Haartsen, T. (2020)	Wetenschappelijk artikel	Vragenlijstonderzoek onder respondenten van 45+ jaar oud (N=1185) in voorjaar 2017, voorjaar 2018 en najaar 2018	Onderzoek naar participatie in bewonersinitiatieven in Friesland onder bewoners ouder dan 4	6.3
Veer, van der, C. (2019)	Masterscriptie	Focusgroep	Over de rol die 'erkenning' speelt bij geestelijke verzorging in het gaswinningsgebied	4.6
Verheij, A., Loth, M. & van Boom, W. (2019)	Rapport	Vergelijking van verschillende regelingen/modellen	Advies over mogelijkheden en voorwaarden in het vergoeden van immateriële schade in opdracht van het ministerie EZK	4.6
Vlek, C. (2020)	Boek	Analyse van seismische data en regelingen	Voorschot op de Parlementaire Enquête Groningen	
Vrieling, L., Perlaviciute, G. & Steg, L. (2019)	Onderzoeksrapport	Vragenlijstonderzoek (fase 6) (N=341)	Onderzoek naar de mening van bewoners over gaswinning uit het Groningen-gasveld	4.1, 6.4

Colofon

Deze literatuurstudie is een uitgave van het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen. Het Kennisplatform is een samenwerking tussen de Rijksuniversiteit Groningen (pervoerder), Hanzehogeschool Groningen, CMO-STAMM/Sociaal Planbureau Groningen en GGD Groningen en werkt in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Titel

Inzicht in impact. De gevolgen van de gaswinning voor de bewoners van Groningen

Auteurs

Sanne Hupkes, Wouter J. Adams, Nienke A. Busscher & Tom Postmes

Contact

www.kennisplatformleefbaar.nl
contact@kennisplatformleefbaar.nl

Fotografie

Marieke Kijk in de Vegte

Foto omslag: Prairie huis op Het Hogeland, Uithuizermeeden.
Bevingsbestendig, energieneutraal en levensloopbestendig woonhuis.
(Foto ter beschikking gesteld door Specht architectuur en stedenbouw.)

Vormgeving en graphics

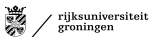
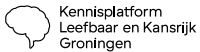
Shootmedia

Drukwerk

Zalsman Groningen B.V.

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding:
Hupkes, S., Adams, W.J., Busscher, N.A. & Postmes, T. (2021). Inzicht in impact. De gevolgen
van gaswinning voor de bewoners van Groningen. Groningen: Kennisplatform Leefbaar en
Kansrijk Groningen.

Bij de samenstelling van deze literatuurstudie is gestreefd naar de grootst mogelijke
nauwkeurigheid. Het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen stelt zich niet aansprakelijk
voor eventuele (druk)fouten en onvolledigheden.

De maatschappelijke gevolgen van de gaswinning in Groningen zijn omvangrijk en complex. Kennis hierover is verspreid over veel verschillende onderzoeken, kennisinstellingen en instanties. Het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen levert jaarlijks een overzicht van kennis over de maatschappelijke gevolgen van de gaswinning: de literatuurstudie. Deze literatuurstudie is een actualisatie en opvolging van de literatuurstudie uit 2020 *Gaswinning, aardbevingen en de gevolgen voor de provincie Groningen en haar bewoners*.

Dit overzicht presenteert de onderzoeken gepubliceerd tussen juli 2019 en juli 2020 op een toegankelijk manier en verbindt kennis uit verschillende disciplines en van verschillende instanties met elkaar. Het overzicht van kennisontwikkelingen dat ontstaat, stelt het Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen in staat te signaleren waar kennis en onderzoek nog ontbreken. Zo ontstaat een compleet, geïntegreerd en afgewogen beeld van de stand van kennis dat we, waar mogelijk, voorzien van duiding.

Auteurs Sanne Hupkes, Wouter Adams,
Nienke Busscher & Tom Postmes

